

7 20

Handwritten notes in the top left corner, including the word "საქართველო" (Georgia).

ს ა კ ა კ ი ს

თ ვ ი უ რ ი

ს რ მ ს ს ლ ი

წელიწადი მესამე

Handwritten notes on the left side, including "საქართველო" and "1900".

№ II

Handwritten notes on the right side, including "საქართველო" and "1900".

თებერვალი, 1900

ქ უ თ ა ი ს ი

ლამბაშიძის სტამბა * Типография Гамбашидзе

1900

~~სამ ოცობა შობას~~

Тифлисъ, 16 Февраля, 1900 г.

შ ი ნ ა ა რ ს ი:

პირველი განყოფილება.

		83.
I	გამოთხოვება, (ლექსი) აკაკისა	I
II	თანამედროვე თავადი. აკაკისა	1—5
III	სიტყვა, წარმოთქმული გიორგი წერეთლის საფლავზე. აკაკისა	6—9
IV	გიორგი ეფთიმეს ძე წერეთელი ს. ქვარციანისა	10—17
V	* * (ლექსი) სისონა მუხანგურესი.	18
VI	ღამფრალი წყარო (ოცნება) მეგ- რელ-ქართუელისა	19—20
VII	ჰო, თუ არა! ე. ედიშერიშვილისა	21—29
VIII	* * (ლექსი) თომასვილისა	30
IX	ქართველთა უძველესი კულტურა და როლი მსოფლიო ისტორიაში (მეცნიერ მორგანის აზრი). ს. ქვარციანისა	33—59
X	ისტორია ქართულ გაზეთების და ჟურნალების გამოცემისა ზ. ჭ.—სა.	60—80
XI	პროგრამა ეთნოგრაფიულ და იუ- რიდიულ ცნობების შესაკრებად. (დასასრული) ა. ხახანაშვილისა	81—110
XII	გუჯარი (გაგრძელება) ზ. კ.—ისა	111—117
XIII	კარაბადიში სამხატვრო წამლებთა- თვის	118—125

მეორე განყოფილება.

I	სოფელი წესი და ხალხური, წარ- მოდგენილი ივ. ჭიჭინაძისაგან	1—16
II	სოლომონ ბრძენი (ხალხ. ლექსი).	17—19
III	ფშაური ლექსები, შეკრებ. გრ. აფ- შინაშვილის მიერ	20—24
	განცხადებანი.	

გ ა მ ო თ ხ რ ვ ე ბ ა .

(ჩემს ქვეყანას)

მე რომ მიუვარდი, ის სიუვარული
მომაკვდავთ ენით არ გამაითქმის!...
შენ იყავ ჩემი სიტუვა და საქმე
და თვით მიზეზიც წრთელი გულის-თქმის!..

სიუმაწვილიდან მწარ—სიბერემდე
თქრო-ქსოვილად გეფინებოდი,
და ვით ხატის წინ წმინდა-სანთელი
შუქ-მთხარხალე უხმოდ ვდნებოდი.

შენის მოხიბვლით გამწვეული,
წინ მიმიძლოდა მეც ის ნათელი...
და ჩემი ნატვრაც მხოლოდ ეს იყო!..
სამაგიერო და სასუიდელი.

ვიფიქრობდი შენ წინ წვითა და დაგვიით
წმინდად დადნობას, ტკბილად გაქრობას,
მაგრამ სიწმინდის წაბილწვაც თურმე
არაფრად უჩანს შურსა და მტრობას!..

აწ რაღა მეთქმის? კურთხეულ იყოს
მიუწდომელი მადლით განგება!..
ჩემი ნათელი ბნელად გებგენა
და წუევლა-კრულვად—ქებათა-ქება!..

უნდა მოგშორდე იძულებული!..
მშვიდობით, მაგრამ ვაი მშვიდობას!!
თუ უნებურად შეგცოდე რამე,
სულგრძელი იყავ! ვითხოვ შენდობას.

თანამედროვე თავალი.

12 იანვარს გარდაიცვალა გ. ე. წერეთელი და 16 დაკრძალეს დიდუბის ეკლესიის გალავანში. ჩვენს ნაპოსტოლოში, ჯერ ისეთი პატივით არავინ განსვენებულა, როგორც ის!.. გაგონებით კი გაგვიგონია, რომ ძველად, როცა რომელიმე ქვეყნის მოქირნახულე, თანამედროვე დიდებულ-თავადს მარხავდენ, მაშინ კი, თურმე, მოიყრიდა თავს ხალხი სხვა-და-სხვა კუთხეებიდან და გულ-მტკივნეულად ეთხოვებოდა ქვეყნის მოკეთეს. ეს დიახ ჩინებული ჩვეულება, ძველ დროსვე თან გაჰყვა და დღევანდელი განსვენება, საზოგადოდ, მხოლოდ ოფიციალურია. მართალია, დღეს კიდევ, როცა გვარიშვილებსა და მაღალ-ხარისხოვანებს ასკლავებენ, წინ მუსიკა მიუძღვისთ, უცანიდან საკუთარი ეკიპაჟების ხრიგინი ბანს აძლევს, კუბოს მიხდევენ. მდიდრულად მოართულ-მოკაზმული ხელ-ქვეითები და წათესავ-მოყვარები... მაგრამ ესეები ყველა მხოლოდ თვალსა სჭრის და გულს კი მაინც არას ეუბნება!.. სულ სხვა გვარი იყო გ. წერეთლის განსვენება: არც მუსიკა, არც ეკიპაჟები, არც ხელ-ქვეითები და არც პურ ღვინით მომადლიერებული ვინმეები!.. დასწრენ მხოლოდ ნამდვილი გულ-შემატკივრები და მათი რიცხვიც უთვალავენ იყო. სწორედ ისე, როგორც ძველად, ხალხმა და-

მარხა თანამედროვე თავადი. განსვენებული გიორგი წერეთელი არ ყოფილა დიდი ოჯახის ჩამომავალი, მაგრამ ეტყობა, რომ ხალხის გრძნობა-გონებას, დღევანდელ შეხედულობით, აღუარებია ის თავადად და მის სწორ-მხედველობას ვეღარც ჩვენ წაუვალთ!.. ქვეყნის განჩინება არის „ხმა ღვთისა და ხმა ერისა“... ასჯერ დაგვიწერია და ათასჯერ გვითქვამს და ახლაც კიდევ უნდა გავიმეოროთ, თუ როგორ ესმის ქართველ ხალხს სიტყვა „თავადი?“ ძველად, როდესაც ქვეყანა განსაცდელში იყო ჩავარდნილი და გარემოსეულ მტრის მომგერებელი ეჭირვებოდა, მთელი ერი ორ წოდებად იყო გაყოფილი: მხედრებად, (მეომრებად) და მუშაკებად. პირველი შეადგენდა მალალ წრეს და მეორე დაბალს. თავად-აზნაურობა ბრძოლის ველზე ათენ-ალამებდა და გლახობა-კი საზრდოს აწოდებდა მათ და თანვე თავის თავსაც არჩენდა, და იმ დროის მიხედულობით უკეთესი წეს-წყობილება მოუხერხებელიც იყო. ღღეს სულ სხვა არის!.. ღღეს ჯარის კაცებს ხაზინა ინახავს: ეძლევათ ჯამაგირები და შემდეგში პენსიები, ყმა და მამულის ნაცვლად; მხოლოდ ფორმა გამოიცვალა, თვარა შინაარსი იგივეა. ღღესაც არიან ღენარლები, შტაბ-აფიცრები და ობერ-აფიცრები, ისე როგორც ძველად იყვნენ ერისთავები, თავადები, აზნაურები, ახატები და სხვანი. ერისთავებად და თავადებად ისინი იყვნენ, ვისაც იმ დროის საქმის მეთაურობა და თავში დგომა შეეძლოთ. ერისთავი და თავადი იგივე ღენარლები იყვნენ, როგორც ღღეს. საწერეთლო, სააბაშიო, საამილახვრო, საციციანო, საბარათიანო და სხვანი... იგივე კორპუსები იყო, და ერისთავი, ამილახორი, ბარათაშვილი, ციციშვილი, აბაშიძე, წერეთელი, ორბე-

ლიანი ზ სხვანი, იგივე კორპუსის კამანდირები. „კი, მაგრამ ეს თავადობა და ერისთავობა შვილსა და შვილის შვილზე გადადიოდაო“ — იტყვის ვინმე, — და რა ვუყოთ შერე? — განა დღეს კი არა ვხედავთ, რომ რომელიმე დენარლის შვილიც დენარალი ყოფილიყოს და შვილი შვილიც? თუ კი შვილი მამის საკადრისი იქნებოდა, მით უნდა ჩამორთმეოდა მამის ხარისხი?... ისტორია აუარებელს მაგალითს გვიჩვენებს წარსულში, რომ, როცა რომელიმე დიდებულ გვარის შვილს შესაფერი შვილი ვერ გამოსვლია, მაშინ მისი ადგილი მათსავე გვარში სხვას დაუჭერია, უფრო გამოჩენილს. და თუ აღარავინ ყოფილა აღარც გვარში, რომ საგვარეულო დროშა ღირსეულად ხელში დაეჭირა, გვარი დაკნინებულია და მისი მაგიერობა სხვის გვარს დაუჭერია ხელში. — ლიბარტიანებს ჩამოართვეს დადიანობა ჩიქოვანებმა და გიორგი ჩიქოვანი გადადიანდა. გოშაძეები, გუნაბიძეები, თოდაძეები და სხვანი მრავალნი, ოდესმე თავადები ყოფილან, მაგრამ გამოცლიათ ხელიდან, მათ მოადგილედ სხვები ჩამდგარან და დღეს გლეხებად იწოდებიან. ეს ასეთ უბრალო და კანონიერ მოვლინებად მიაწინა ქვეყანას, რომ ისტორიას არც კი შეუნიშნავს. ეს წარმოდგენა ქართველს შესისხლ-ხორცებული აქვს დღესაც, და მიტომაც იმეორებს ძველების მცნება-ანდაზას: „თუ კაცი თვითონ არ ვარგა, ცუდია გვარი შვილობაო“.

ძველი დრო წავიდა და მას თან გაჰყვა ძველ-გვარი თავად-აზნაურობაც. ახლა სულ სხვა დრო დადგა, სხვა მოთხოვნილებით და თავადებიც სხვა გვარი გვეჭირვება. ეს ესმის ხალხს და ნურათერს უკაცრავად, თუ ძველ თავად-აზნაურთა ჩამომავალთ, რომელთაც დღეს,

არა თუ მეთაურობა და თავადობა არ შეუძლიათ, ფეხიც ვეღარ მოუკიდებიათ იმაზე, რაც მამა-პაპათაგან დარჩათ, რმავე პატივით ვერ იხსენიებდეს, როგორც მათ წინაპრებს და სულ სხვას აღიარებდეს. დღევანდელ თავდად! მართლაც, მოდი და უთხარი ქვეყანას: «დღევანდელი გავსუებული, „მრავალ-ჟამიერის“ მოღრიალე და ხანჯლის მოტრიალე ძველი ოჯახების ნაშთები იწამე და ეთაყუნე, მხოლოდ მიტომ, რომ ოდესმე მაგათ კარგი ძველები ჰყოლიონ-თქო!..» ამას ბრბო თუ დაიჯერებს, თუ არა ხალხი არა!.. მე ხალხს ვეძახი დაბალ წრეს, იმ წრეს, რომელსაც ნიდაფი არ გამოსკლია ფეხ-ქვეშ და არ გახუნებულა ზედპირსავეთ. მისი ინსტინქტი უტყუარია; მაშინ როდესაც მისი ზედპირი ნამდვილი ბრბო, იმას რომაჟს, რაც თვითონ არ ფაეგება!.. მათ რიცხვში ბევრს შეხედებით მისთანას, რომ თავი მართლ წინაპრებით მოჰქონდეს და თვითონ კი არა იყონ-რა. და აგრევე ნახავთ მისთანა ტუტუცებსაც, რომელნიც ტრიაბობენ, ჩვენი ძველები, მადლობა ღმერთს, გამოჩენილი გვარის არ ყოფილანო და პატივი გვეცითო! დღეს თვითონაც უღაბაყებს, მამა-პაპის სიგლაზე საკმარის ღირსებად მიიჩნიათ და პატივისცემას მოითხოვენ. ამათი რიცხვი დღეს იქნება ბევრიც იყოს, მაგრამ ხალხის თვალში მათი კრედიტი დაკარგულია და, ძველების პატივისცემით მომხსენებელი, ჩვენი ერი, დღესაც მხოლოდ იმას სცემს თაყვანს და აღიარებს თავდათ, ვინც დღევანდელ საქმეს თავში უდგია და ქვეყანას გულწრფელად ემსახურება. ამ გვარი მოღვაწე, რომელ წრიდგან და რომელ წოდებიდგანაც უნდა იყოს, ქვეყნისთვის ერთია. ის აფხსებს ეატურ-ეატობით, და არა საისტორიო მოწმობით. ეს ნათლად დაგვანახვა გ.

წერეთლის განსვენებამ: მიუხედავად იმ წრისა, რომელიც დედა-მიწასთან გასწორებას სცდილობდა განსვენებული გიორგი წერეთლისას და სიცოცხლეში მოსვენებას არ აძლევდა, დაბალმა ხალხმა, ფესვმა ეროვნობისამ, თვით დასდვა მას თავისი საკუთარი უტყუარი მსჯავრი და „ვაშა“ მის განაჩენს!..

აკაკი.

[Faint, illegible handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page.]

სიტყვა აკაკისა,

წარმოთქმული გიორგი წერეთლის საულავზე.

ძვირფასო ამხანაგო, თან შეზრდილო და თანვე შებერე-
ბულო გიორგი! ამ ნახევარ საუკუნის განმავლობაში მე და
შენი ნაცნობობის უკავშირი არ გაწყვეტილა და იმ თავიდან ამ
ბოლომდე ერთმანეთთან საუბარი არ დაგვეკვია. მაგრამ სჩანს,
რომ ჯერ კიდევ არ მოგვეირჭებია, რომ ახლაც კიდევ—კუ-
ბოს კარებთან, მინდა გულ-ხელ დაკრეფილსაც გამოგელაზარა-
კო! რომ გხედავ სამარის პირად მოსვენებულს, გული მიღონ-
დება, თვალებზე ცრემლი მომდგომია და ტირილს კი ვერ გი-
ბედავ, და ვერ გიბედავ იმიტომ, რომ შენისთანა განსვენებუ-
ლებს ტირილი არ შეშვენისთ. ეგელასათვის აუცილებელ სიკვ-
დილსაც აქვს თავისი შესაფერი სიტკბილ-სიმწარე!—„სიკვ-
დილი მართლთა განსვენებაა“—ბრძანებს საღმრთო წერილი,
და ეს ჭეშმარიტება სწორედ შენისთანაებზეა გამოჭრილი:
მთელი შენი სიცოცხლე ტანჯულ-შრომით გაატარე საზოგა-
დო სამსახურში მოუსვენრად და ახლა მხოლოდ გელირსა გან-
სვენება. უკანასკნელ წამს შენი ცხოვრებისას, უკვდავია, ცო-
ტაც არის გიტკობდა ის სამართლიანი შეგნება, რომ შენი
ქვეყნის ვალი მოხდილი გქონდა, პირნათლად შეგეძლო წად-
გომა დიკს წინაპრებთან და აქაც შენ სამაგიეროდ სტოებდი
შვილებს, სწორ-გზაზე დაუენებულებს და ახდერძადაც უკლებ-
დი შენს მაგალიტს, თუ როგორი უნდა იყოს საზოგადო მო-

ღვაწე... აი, ამიტომ ვეღარ გიბედავ ტირილს და აღარც შენ
ცოლ-შვილს ვეუბნები სამიძიარს! მიფუსამიძიარებ შენს დაკარ-
გვას მხოლოდ საზოგადოებას, რომელმაც შენი სიკვდილით
ბეჭრი დაჭკარგა!.. დიახ, განსვენებული, ერთი უკეთეს მოღვა-
წეთაგანი იყო ამ ჩვენს დროში. მოვა დრო, როდესაც საზო-
გადო მოღვაწეებს საკუთარის შეგნებით და არა სხვების ხმის
აუფლით დაათვასებენ, და მაშინ გიორგის ნაწერების სიდიადე
და სიკეთე გააკვირვებს უგელას. მაგრამ მარტო ნაწერებით
ჩვენი შესამოცე წლების მოღვაწეთა დათვასება, დიდი შეცდო-
მა და უსამართლობა იქნება! მწერლობა მათთვის მხოლოდ
ერთი სხვათა შორისა იარაღი იყო ქვეყნის სასამსახუროდ აღე-
ბუღი! — ისინი უოველგან და უოველთვის აქტიურ მონაწილე-
ობას იღებდენ, იფუნს დღიურ მუშებად ჩამდგარი და შავი
სამუშაო რამეც არ ეთაკილებოდათ. — ერთი მათგანი იყო გან-
სვენებული გიორგიც, მაგრამ ამ ღირსებას დღეს ზოგიერთე-
ბი ცოდვად სდებენ და დასცინიან: «უოველითერს ეპოტინე-
ბოდათ» სცდებიან. თუ კი დღესაც კიდევ აქა-იქ გაისმის სა-
ჩიფარი, რომ სამკალი ბეჭრი გვაქვს და მუშები ცოტა გვფავ-
სო, რა უნდა უოფილიყო ამ ორმოცი წლის წინეთ, როდეს-
საც არაფერი არ უოფილა მოწეული, სამკალი არსად სჩანდა,
და პირველ სამუშაო ხვნა-თესვისათვის უნდა გადადგმულიყო
პირველი ნაბიჯი? შესამოცე წლის წრე ძალიან ჰატარა იყო, ისე
კაც-მრავალი არ უოფილა როგორც დღეს; მაშინდელი ერთის
საქნარის სამუშაო, დღეს ასადაც კი შეიძლება განაწილდეს.
ნუ დავივიწყებთ ნურც იმას, რომ იმ მაშინდელ მცირე გუნ-
დიდანაც ბევრმა გადაუხვია და სულ სხვა გზას დაადგა, უდ-
როოდ რომ გული გაუტედა. მაგრამ გაფანატიკოსებულ გიორ-
გის კი იმ თავიდან ამ ბოლომდე დედა-ბოძი თაფისის მცნე-
ბისა არ შერევეია. — შეიძლება რომ საზოგადოებისადმი მისწ-
რაფების დროს თქვენმე გზას გადასცდებოდეს შეცდომით,

თუნი წამოეყრას და წაუფორახილებიონს, ეს მის ზიკდაზიკობას
 ვერ დაჩრდილავს, რადგანც, ვიშორებ, თუ კი მართლა ოდეს-
 შუ გზას გადაცდომას, ეს გადაცდენაც წმინდა განზრახვისა
 და სურვილების გამო ყოფილა გამოწვეული და არა საზიკ-
 დო რამ გამოანგარიშებით. ამისთანა კაცებს განუენებულა,
 კერძო, მხოლოდ საზიკადო არა აქვთ-რა, ყოველ გვარ მათ
 კერძოსაც სარჩულად იგივე საზოგადო უძევს; ცოლ-შვილს
 მიტომ უკიდებიან, რომ ქვეყანას თავის საპატიურად მოღვაწე-
 ბი გაუზარდონ, შექენას მიტომ ნატრობენ, რომ ქვეყანასვე
 გამოადგენ და უფრო ხელშეუშლელად ემსახურონ გაუჭირვებ-
 ლად! ამას ბრბო ვერა ჰხედავს და ცოდვად უთვლის მათ იმას,
 რაც მადლისგან გამოწვეულია... საზოგადოთ უნდა ესთქვათ,
 რომ ამ ჩვენს დაკნინებულსა და დაცარულს საუკუნეში სხვათა
 შორის ერთი სენიც შემოგვეპარას: ჩვენ ნამდვილ მოღვაწეებს
 ჯიბრში ვუდგიფართ, სწორი გზით მიმავალს ჩვენვე წინ ვე-
 ღობებით, თუნი-ქვეშ ქვა და ლოდს ვუგორებთ და, თუ იმა-
 თაც უნებურად თუნი წამოჭკრეს, ჩვენ მზაკვრულ სინარულს
 საზღვარი არა აქვს; ყოველგვარ დიხსებას ვაქარწყლებთ და
 ქვეყანას ვუთითებთ, რომ აი თუნი წამოჭკრა. — ამ თარისე-
 ლების საძახუხოდ ერთი რამ მაგონდება თვით განსვენებულ
 გიორგის თავ-გადასაფლიდან: ერთ კვირა დღეს, გიორგი წე-
 რეთელი თავის ამხანაგებით ერთად თავმოყრილად თამაშობ-
 დენ მამა მადისის დიდ ეზოში; დაჭკრეს წარვის ხარები და
 პატარა გიორგი გაეშურა ეკლესიისაკენ, გზაში თუნი წა-
 მოჭკრა ქვას და დაეცა, მაგრამ უკანვე არ დაბრუნებულა, წა-
 მოდგა ზეზუ, გაბერტუა ტანისამოსი და წაფიდა მინც საუი-
 დარზე. ნაწირვეს, რომ დაბრუნდა, ამხანაგებმა სიცილი და-
 აყარეს, რად წაიქცეო!... მაშინ გამოესარჩლა შეიღს, გიორ-
 გის მამა, ეჭვთამე წერეთელი და უთხრა სხვებს: «თქვე უგ-
 ნურებო, როდესაც ჩემი გიორგი ვარგის გრძნობით გატაცე-

ბული წირვასე შეეშურებოდა, თქვენ მაშინ აქ თამაშობდით და ნუ თუ მისი წაქცევა, ისევ წამოდგომა და კეთილი განზრახვის აღსრულება უფრო მოსაწონი არ არის, ვიდრე თქვენი აქ დარჩენა, უბრალო ბურჯალი და სახედრის გაჩინდრიკ-გამჩინდრიკება?!» განსვენებულ გიორგისაც შეეძლო ამავე სიტყვებით ეპასუხნა ზოგიერთებისათვის!.. მეტს აღაძას ვიტყვით—საუკუნოდ იყოს ჩსენება შენი საყვარელო ძმა და შეგობარე!...

გიორგი ეპთიშის ქე წიკეთელი.

(მცირე მოგონება).

თორმეტ იანვარს გამოესალმა მქირდავ წუთი-სოფელს და განისვენა საუკუნოდ ჩვენმა სახელოვანმა მოღვაწემ გიორგი წერეთელმა.

არ შევეხები აქ არც განსვენებულის 40 წლის ნაყოფიერს შრომას სამწერლო და საზოგადო ასპარეზზედ, არც მის ვრცელს ერუდიციას და ბელღეტრისტულ ნიქს, არ დავახასიათებ მას როგორც სამაგალითო ქმარსა და მამას, არ მოვიხსენებ აქ არც იმ წრფელს თანაგრძნობას ქართველ ერის მიმართ, რომელიც გულით ჰგლოვს და მოსთქვამს თავის მოყვარულ შვილს, მხნეს, პატიოსან მუშაკს; არც მას თუ რა გრძნობით და ცრემლით ესალმობდა ხალხი და ახალგაზდობა გიორგის გვამს დიდუბის ტაძრის გალავანში.

ყველა ესენი ნათლად და გრძნობიერად გამოსთქვა უკვე ჩვენმა პრესამ და აუწყა იგი საყოველთაოდ. ამიტომ მეც რომ მათ შევეხო, იქნება მხოლოდ უბრალო განმეორება.

მე მსურს აქ მკითხველის გულის-ყური სივაპყრა ერთ რამეს, რაზედაც თითქმის არა-რა უთქვამთ:

ეს ექვსიოდ წელია, აუტყდენ განსვენებულ გიორგის, უკიჟინებდენ ნახტომის შეშლას, თავის წინარე იდეების და მიზნების ლალატს... აურაცხელი პამფლეტები, ქირდვა, ცილის-წამება, დაცინვა და სხ. ამ გვარი სურნელ-ფერადოვანი თაიგულები მისდიოდა ხშირ-ხშირად განსვენებულს ნობათად კვიერიაჰმოამბეცნობის ფურცლიდან.

აიხსოვრედ ამ ცილის-წამების უსაფუძვლოებას მსურს მივაქციო მკითხველის გულის-ყურს. მე კიდევ იმ დროს გავიცანხ ბ. გიორგი, სანამ იგი გახდებოდა „კვალის“ დამაარსებელი და მეთაური. იმ თავითვე ზნაგრძენ შესდამი სიმპატია; განსვენებულის ტუბილმა საუბარმა, ფხიზელმა აზრებმა და მხურვალე ქაბუკუფანმა მსჯელობამ მოხიბლეს ჩემი გული. მის წაწერებში და მის კერძო საუბარში მოსჭვირდა ერთი სული, ერთი გრძნობა, გრძნობა სამშობლოს სიყვარული-სა...

„კვალი“-ს დაარსების შემდეგ ხშირად ვმზერდი გიორგის თბილისში, მანვე მიმიწვია თანამშრომლად თავის გაზეთში და სამი წლის განმავლობაში ვგზავნიდი წერილებს სხვა-და-სხვა ფსევდონიმით. საამო იყო იმ დროს გიორგის ნახვა. მისი სანეტარო სტიქიონი იყო თავის ოჯახი; აქ ისვენებდა იგი, აქ გრძნობდა სრულ ბედნიერებას, თავის საყვარელი ცოლ-შვილი იყო მისი მუზა, მისი ნეტარება. აქ მის ოჯახში იყრიდა თავს ახალგაზდობა და საამურად ატარებდა დროს ბრძნულ და აზრიან ბაასებში. გიორგის არას დროს არ უძებნია თაყვანის-მცემელი და კლაკიორები ზოგიერთებივით; იგი ეძებდა ნიჭიერს, მშრომელ ახალგაზდებს, ამხნევებდა მათ და აქეზებდა სამწერლოდ და

სამოქმედოთ; იმავე დროს სრულიად არ სცდილობდა მოეხვია მათთვის თავის აზრები და გემოვნება და მით დაეხშო მათი ინდივიდუალობა; იმის დევიზი იყო: შრომა, ერთობა, ძმება და თავისუფლება. ევროპის ცხოვრების პირადათ შესწავლამ იგი გახადა ჰუმანისტი და დამიანის ემანსიპატორი.

ამ დროს მოხდა ერთი რამ, განისვენა საუკუნოდ საბრძოლო ნინოშვილმა, ამ მსხვერპლმან ზოგიერთთა ვერაგობისამან. დასაფლავებაზედ დაესწრო გიორგიც. აქ შეჯგუფდნენ აქამდე უცნობი პირნი, ახალგაზდა სემენარეილნი და წარმოსთქვეს ზიზღი კერპებისადმი, წარმოსთქვეს ფიცი საერთო მოქმედებისა ახალ გზაზედ. ამ პროტესტს, ამ მხურვალე ფიცს ვაშამიუძღვნა გიორგიმ და გაუწოდა ამ ახალგაზდათ სამეგობროდ ხელი, რომელიც თუო ჩამორთმეული აღიდის მადლობითა და აღტაცებით. აი სწორედ ამ ჩოჩხათბის სასაფლაოზედ გაიცნო გიორგიმ ეს ჯგუფი, აქ შეიქნა იგი მისი ნათლია, აქ უწოდა მას შესამე დასი, აქ გაუხსნა მას «კვალი»-ს ფურცლები.

„კვალი“-ს ფურცლები გარისნენ რალაც უცნაური ენით და აზრებით. ახალ გამომცხვარ წერილებს აჩნდა გამოუცდელი კალმის დალი, ყმაწვილური სითამამე, რიხი და გამბედაობა. ფეიქიულ ფრაზიდან გამოსკვირდა უტიფარი კილო. კიდევ ადრე დაისტამბა „მოამბეშ“ ამ ჯგუფის ლიდერის, ნ. ეოკლანის პირველი წერილი. ყველა ამათებმა გააოცეს ჩვენი საზოგადოება, ინტელიგენცია და პრესა. მეტადრე კი გამწარდნენ ჩვენი ბურჯნი, კერპნი და მათი ამალი. ამ ახალ ჯგუფის ნაწერებს დაადეს მათ ინდექსი (index), დაუშინეს ლანძღვა-თრევის ყუმბარა, ლაღაღაჰყვეს ხმა-მაღალი

ანათემა. მაგრამ არ შეუძინდენ, არ დაცხრენ ამით ახალ-
გაზღა სემენაროელნი. გამოუცხადეს ძველებს მდგარი
ბრძოლა, უარჰყვეს ძველი მოძღვრებანი, დასახეს ყოვე-
ლივე უტოზოსდ, გახლართეს არაღაც ბუნდოვანი აზრე-
ბი. სიმართლე უნდა ვსთქვათ, ლანძღვაგინების ტყვი-
აწამალი ამათაც ბევრი ჰქონდათ. (ამაში ყველა ქართვე-
ლი დიდ ნიქს იჩენს). ბრძოლა გაგრძელდა, ბრძოლა
გამწვავდა. „ყოლი“ს ფურცლებზედ წარამარაგისმო-
და ფრთი და იგივე სიტყვები: ეკონომიკა, ეკონომიური
ფორმები, ეკონომიური ფაქტორი, კაპიტალიზმის უღელი,
კაპიტალისტური ჭახჩაკი, ეკონომიური მატერიალიზმი, ბურ-
ჟუაზია, შრომეუტარება, უქმალთა ტაცია, კლასთა ბრძოლა, მარქ-
სი, ენგელსი, კაუცკი და სხ. და სხ.

სიმართლე გითხრათ, ფრიად გამახარა და ფრიად
გამაოცა ამ შესამე დასის ასე უცებურმა შექმნამ და
მოვლენამ. გამახარა-მეთქი, რადგან ეჭირვებოდა ძველს
ჰანგებს შეცვლა და მათ ნაცვლად ახალი მოტივები;
ეჭირვებოდა ჩვენს მწერლობას ახალი იდეები, ჩვენს
ცხოვრებას ახალი უნერგიული მეთაურნი... გამა-
ოცა კი, რადგან ამ ახალს ჯგუფში ვერ ვებზერ-
დი მას, რაც მდო ფიქრად. სამწუხაროდ, ეს ახალ-
გაზღანი არ იყენენ მომზადებულნი არც მეცნიერუ-
ლად, არც ლიტერატურულად; არ ესმოდათ გარკვე-
ვით არც ჩვენი დღევანდელი ცხოვრება, არც ჩვენი
წარსული, უარჰყოფდენ თითქმის ჩვენს ეროვნებას, ჩვენს
ისტორიას, ჩვენს კულტურას. ყველაფერს ზომავდენ
ეკონომიკის ადლით და ყველაფერს 3—დ და 5—დ მი-
აწინდით ეკონომიური ფაქტორი.

ლიახ, გამაოცა ამ ახალმა ჯგუფმა, ამ მესამე დას-
მა და შევუდღეჟი მის შესწავლას; დავჰყარვე ექვსიოდ

თვე. ვითიქრე: ყოველივე „მოდური“ აზრები ნევის ნაპირებიდან გვეწვევიან ხოლმე, და იქნებ ესეც იქაურიათქო. გადვიკითხე რუსეთის მსხვილი ჟურნალები და ესცანი დაშინელი პოლემიკა ორ დას შორის; გადვიკითხე სტრუვეს, ბელტოვის, ტუგან-ბარანოვსკის და სხვათა ნაწერები და ნათლად დავინახე, რომ ჩვენი მესამე დასელნი თურმე იმეორებენ მათ აზრებს, მათ სიტყვებს, მათ ფრაზებს, ყოფილან მათი ერთგული, თანატიკური მოწაფენი. თვით ის რუსის მწერალნი კი თავის მხრივ ღეჭენ თურმე კაუცკის, მერინგის, ლათარგის, ლორიას და სხვა ევროპის მარქსისტთა გადამახინჯებულ მარქსიზმს, რომელსაც თვით მარქსი და ენგელსი უარყოფდენ და გაჭრბოდენ. გავეცანჩ ამათ ე. ი. მარქსისტთა ნაწერებსაც და ესცანი მათი მოძღვრების სივიწროვე და ერთფერობა. ეკონომიურმა ანუ ისტორიულმა მატერიალიზმმა, ამ მარქს-ენგელსის ჰიპოტეზამ უკვე მოსკამა ევროპაში თავის წუთი-სოფელი და იქმნა დარღვეული ამ გვარ ცნობილ მეცნიერთა მიერ, როგორც იყო დიურინგი და დღეს ჟან-ჟორესი, ბერნ-შტეინი და სხვ. დღეს არც ერთ სერიოზულ ევროპიულ მეცნიერს აღარ მიაჩნია ეკონომიური ფაქტორი არაჟმც თუ ერთადერთ ფაქტორად ისტორიაში, არამედ უუმთავრესადაც კი. ეს სწამთ მხოლოდ რუსეთის ორიოდ სოციალისტს და ჩვენს მესამე დასელთ.

აღე ეჭვი არაა, ამ მცირე მოგონებაში სრულიად არ გვსურს შევეხოთ ეკონომიურ მატერიალიზმს და საერთოდ მარქსიზმს; აქ არაა ალაგი ამისთვის; შეიძლება შემდეგში გვექნეს ამაზედ საუბარი. დავუბრუნდეთ ჩვენს საგანს. როგორც კი გავეცანი საკმაოდ ჩვენს მესამე დასელთ, როგორც პირადათ, ეგრეთვე ნაწერე-

ბოთ და ვსცანი, თუ რას შეიცავს მათი მოძღვრება, მი-
ველ გიორგისთან და ვუთხარი:

— გიორგი, მე მაოცებს თქვენი მოქმედება; უნდა
გესმოდესთ; რომ ეს თქვენ მიერ მონათლული მესამე და-
სელნი ყოფილან მარქსისტები... უარ-ჰყოფენ ჩვენს
კულტურას, სდევნიან ჩვენს მწერლობას, პოეზიას, ხე-
ლოვნებას, ისტორიის წიგნებს და სხ. (ამის მაგალითები
ბევრი მქონდა). მასთან მარქსიზმი თვით ევროპაშიაც
ცნობილია თავის სივოწროვით, ცალმხრივობით და
მეტაფიზიკურ ტენდენციით; მით უმეტეს იგი მავნებე-
ლია დღეს ჩვენში, ჩვენს ყოფაში ჩავარდნილ ერისთვის.
მე ვჰკვირობ, რად მიგიკედლებიათ ის პირნი, რომელ-
ნიც ძირითურ ეწინააღმდეგებიან თქვენს აზრებს-თქო.
აი რა მიპასუხა ამაზედ განსვენებულმა გიორგიმ:

— «ისინი ჯერ ბავშვებია, ჩემო სიმონ, მოვლენ ჩვენს
ქკუაზედ. ნელ-ნელა მორჩებიან მარქსიზმის ქავილიდან
და მომართვენ ისევ ეროვნულ ჩანგს. მაგალითს უკვე
ვხედავთ, (და მაჩვენა ნ. ჟორდანიას ბოლო წერილები),
ისე კი ფხიზელი ყმაწვილნი არიან, შრომის მოყვარენი და
ჩვენც არ უნდა ვჰკრათ მათ ხელიო».

იმ დროს არ დავეთანხმე გიორგის და ეს მისი პო-
ლიტიკა მეჩვენა ორჭოფად და მესამე დასის დამამცი-
რებლად. რა საჭიროა აქ ბავშური მოტყუება, ვამბობდი
გულში, უთხარ მათ პირდაპირ: არ თანაფუგრძნობ მაგ
ახალ მოძღვრებას, მორჩა და გათავდა! მე გავშორდი იმ
დღიდან კვალს თითქმის ერთის წლით. ვამბობდი ჩემთვის:
გიორგი ჯინიანი კაცია, შესცდა პირველად, მოტყუედა
თავის ნათლულებში, — ამ მესამე დასელებში, მან ისინი
წარმოიდგინა სულ სხვა ჯგუფად, ნამდვილად კი სხვანი
გამოდგენ; ახლა, რადგან უკიჟინეს, დაირცხვინა და გან-

გებ ალარ ომორიებს-თქო. ეს ჩემი მოსაზრება იქნებ არ იყო საფუძველ-მოკლებული, მაგრამ რაც მე წინად გიორგიმ მითხრა, ისიც მართალი იყო... გიორგი მართალი იყო. რა გვარი მოძღვრებაც უნდა იყოს, თუ მას აქვს რაიმე სამეცნიერო საფუძველი და სიწრფელე, ჩვენ არ უნდა გამოვიჩინოთ მის შიშართ სულმოკლეობა, არ უნდა ჩავქალოთ, არ უნდა აღვიჭურვოთ ვიწრო მოუთმენელ თანატოლებით, არამედ უნდა მივსცეთ ყოველს ადამიანს აზრის გამოთქმის საშუალება და თუ არ მოგვწონს იგი, დინჯად, ცნობიერად და დარბაისლურად შევეკამათოთ და დავარღვიოთ. გიორგიც ასე მოიქცა, ხოლო იგი პირადათ არ შეკამათებია მათ, სხვები-კი სწერდენ «კვალშივე» მათ კრიტიკას (მაგ. ბ. ფხა). სხვათა შორის ამ სტრიქონების დამწერმაც გაგზავნა ერთი წლის შემდეგ „კვალის“ რედაქციას, „სახალწლო კრიმანჭული“, რომელიც სიამოვნებით დასტამბა გიორგიმ და რომელშიაც იყო სხვათა შორის მარქსიზმის და მესამე დასელთა დაცინვა. თუ კი გიორგი ყოფილიყო მარტოდ მათი მოაზრე, არასგზით არ დასტამბავდა. ამაზედ ვგონებ საყვედურიც მიიღო მან ზოგიერთ დასელთაგან.

ამ რიგად სრულიად უსამართლოა ის ხმები, თითქო გიორგის ელალატნოს თავის პირველ მოძღვრებისთვის, თავის მიზნისთვის და რაღაც ახალს და უსაფუძვლო პიპოტებსაც გამოდევნებოდეს. ეჭვი არაა, მას სურდა რეფორმები ჩვენს ცხოვრებაში, სურდა განახლება ჩვენი დაჟანგული პრესის, სურდა ახალი მოღვაწენი, ახალი შეგნებული პირნი; ის ჰქომაგობდა პიროვნების ემანსიპაციას, უარჰყოფდა ჩვენს დამღუპველ ბანკობიას, კერპობიას და ავტორიტეტის თავუანებას; მას უნდოდა ჩვენში მოქალაქობრივი ცხოვრე-

ბის განვითარება, მრეწველობა-კომერციის აღორძინება, ნიჭის თავისუფალი მოქმედება, მას სურდა ერის განათლება, ერის რეალური ბედნიერება, იგი იყო ქემშმარიტი პროგრესის ტო—აი მისი სახელი! მას უყვარდა თავის ტანჯული სამშობლო, უყვარდა წმინდის გულით; იგი იყო პატრიოტი ოცნება-ფანტაზიით კი არა, არამედ საქმით, მოქმედებით; იგი იღვწოდა, იგი შრომობდა მხოლოდ ერის საბედნიეროდ; უკანასკნელ სულის ამოხდამდე მისი ფიქრი, მისი ზრუნვა იყო თვისი ქვეყანა. აი ამგვარ კაცზედ თქმულა:

— „კაცი ის არის, ვინც მამულს

გამოადგება შვილად,
ვისაც სამშობლო ტაძრად აქვს,
თავი სამსხვერპლო წილად,
ქვეყნისა ცრემლი კირად უჩნს,
მისი ღიმილი ღვინად,
ვინც მისთვის თავსა შესწირავს,
მას შემოაფლებს ფთილადა!“

9573

ამგვარი კაცი იყო ჩვენი საყვარელი გიორგი! საუკუნო იყოს ხსენება შენი, სახელოვანო მუშაკო და ქემშმარიტო მამულიშვილო!..

ს. ქვარიანი.

არ დამონხ შავ-ბედსა, სულო!
არ დაგამხნეოთ ავის შეგეთარი!
იყავ მარადის მხნე, უძლეველი,
ვით კლდე და ლოდი ზღვაში ჩამდგარი!
დაე, ზვირთები აღქაფებულნი
იმ კლდეს სანგრეკად ეჯახებოდენ
და, ვით ვეძახი დამარცხებული,
მწარე ღრიალით წვეთად სკდებოდენ!
დაე, შავ-ბედი, — უღმრთო ცხოვრება,
გარს დაკლრინავდეს რისხვას შეგესარი
და გესობდეს მწვაგ შესძიანი,
გამოტეორცილი მისგან ისარი!
დაე, მოგისპოს თავისუფლება
და დაგანახოს ბნელი სამარე,
— არ შეგარეოს, ჭოი, მტარვალმა
მისი შებრძოლი ობლად მდგომარე!
დაე გიტანჯოს ტურფა სამშობლო,
ერის ცრემლებით მოგიდოს ალი
მაგრამ შენ მაინც იდეგ მამაცად
— არ შეგამხნოს მტერმა მტირაღი!
დაე დაგიჭინოს რწმენა, იმედი,
ვით მშვენიერი ნაზი სუმბული,
დექ, ამოგწოვოს ნეტარებანი,
სატრფოს დალატით მოგიკლას გული...
ანამც და ანამც არ შეკრთე, სულო!
იყავ შავ-ბედის ბასრი შეგეთარი,
იყავი მარად მხნე, უძლეველი,
ვით კლდე და ლოდი ზღვაში ჩამდგარი!...

ღამურალი წყარო.

გინ ღმერთო ძლიერო, კურთხეულს იყავს შენი განგება!.. მაგრამ რა შეგტოდე, რომ ასე მამკირებ?!.. რა ვტყავი და რაღა ვარ? მრავალ საუკუნოების განმავლობაში თავ-მომწონედ ამოკრუხიხუხებდი დედა მიწის გულიდან და ჯერ აუხად დაგუბებული წანწკარით გადაჭრად გადმოვდიოდი აქეთ-იქით, რომ ჩემ გარეშემოს აიახმად ვსხურებოდი და მცენარეობა ამეზიზინებია. ვახარებდი მიდამოს და ისიც შემომხაროდა! მე ვაშვენებდი მას და ის მამკობდა მე!! დიახ, ჰარმონიულის შეთანამებით ვაძლიერებდით ერთმანეთს!.. დღეს?!.. დღეს მარტო ხსნოვნა-ლა დაგვრჩენია ორივეს!.. და განა შეიძლება დავიწყება იმ დღეების, როცა მზის სხივები გულში ჩამთინათინებდენ და შიგ ცის ლაქვარდი მეხატებოდა? ანუ ღამით, ჩემს მახლობლად აკოკრებულ ვარდს რომ ეშხით გაბრუებული ჰვრინი (ბუღბუღი) ეჭიკჭიკ-ებმა ტკბილებოდა და მათი ნეტარებაც ღამის ნიავს სუბუქ ფრთებით ოთხივე კუთხით გადაჰქონდ-გადმოჰქონდა!.. ვინ მოსთვლის, რამდენ ჯერ დამწაფებია გულ-გაღელილი მუშა, ოფლი რომ წურწკურით ჩამოსდიოდა და გაუგრილებია პაპანაქებით გახურვებული შუბლი? რამდენი სთვის წყურკილი მომიკლავს! რამდენი გამიწმენდ-გამიბანია და არ მიკითხავს: ვინ ყოფილა და საიდან? სამტროდ მოსული, თუ სამოყვროდ?—მაშინ მე ყოლიფერი

ვარდისფრად მეჩვენებოდა! ყოლიფერს შევხაროდი, ყველას გულწმინდად ვეგებებოდი!.. რა ვიცოდი, თუ ვარდთან ახლოს ეკალიც იქნებოდა და ყვავილების ძირში გველ-ბაყაყები ბუდობდნენ? ბედმა გამწირა, ნიადამა გამსცა და ძირი გამითხარეს!.. უკუ-აქციეს ჩემი სწორ-მსვლელობა... დავეშვი ქვესკნელისკენ და ჯურღმული მფარავს... ზედა-პირი კი მიშრება და ოღნავლა ვეონავ!.. თავზე შამბმა და ეკალმა გადამიარა. შიგუნავსები მრავლობენ: წარსულმა ფერი იცვალო: ჩემ გარშემო ოდესმე აყვავებული და დღეს კი დაკნინებული მიდამო საცოდავად შემომყურებს, თითქოს მესაყვედურება: რად მილალატეო?....

შეგრელ-ქართველი.

არა, მე უნდა გადვიდე აქედგან, ნალვლიანის ხმით
 წარმოსთქვა გიორგიმ და ძირს დააჩერდა იატაკს, რა-
 ლაც დაღვრემილის სახით, თითქოს იქ ეძიებს მიწებს
 თვისის სულის კვეთებისასო. გადვიდე, მაგრამ?... არა,
 არ გადავალ. ის, ის ყველაფერია ჩემთვის, ჩემი სული
 და გულია, ერთ წუთსაც ვერ დავთმობ. ოჰ, ღმერთო!
 ის ხომ დამავიწყდა, რომელიც ჩვენს მოქმედების შუაში
 გაჭერებულია! ერთი წამი და!.. მისი სიცოცხლე უნდა
 მოვშხამოთ!!! ნუ თუ მისთვის წამოვედი ჩემს სამშობ-
 ლოდგან, რომ სინიდის და პატიოსნებას ვუღალატო?!
 დიახ, უნდა ვუღალატო სინიდისიერ კაცს, რომელსაც
 თვისი ახალგაზღვრების სიცოცხლე უსამართლოდ ტან-
 ჯულ-წამებულის დახმარება-მოღვაწეობაში ჩაუღვია და
 მტრის წინაშე ბევრჯელ შიმშილ-წყურვით უბრძო-
 ლია, და ბოლოს დაღალულ-დაქანცული ერთ შვენი-
 ერ ჩრდილ ქვეშ შეფარებია. უხ! ღმერთო, იმ ჩრდილ-
 ში დღეს მე უნდა მოვისვენო. მე, რომელსაც არა ვი-
 თარი შრომა არ მიმიძღვის, არავითარ სულიერის წი-
 ნაზე, თორემ სამშობლოსადმი?... გიორგიმ აქ ძალზედ
 ამოიხვნეშა. არა, არა, მაგას ვერ ვიზამ! განრისხებუ-
 ლად დაჭკრა იატაკს ფეხი, თითქოს ახლა აძლებენო,
 და წამოვარდა გაფითრებული. — ყველაფერს თავის
 ლაქი მოშორდებო, ესენი გაირეცხება და ისევ თეთ-

რი და წმინდა იქნება — და ფეხი წამოჰკრა მის ქუქკიან საცულებს, რომელიც იქვე ეყარა, თითქოს ჯავრს ყრილობს და ეჩხუბებაო, ამ გულს კი რა გარეცხს, რა მოაშორებს იმ ლაქს, რომელსაც ეხლა აპირებს წაცხებას, და მით უნდა გახდეს მოლაღატე! ოჰ, დედაკაცო, რამდენადაც სანატრელია და სამხიარულო შენი შეყრა და გაცნობა, იმდენადვე სამწუხაროა და სავალალო შენთანვე დაახლოება, რადგან არა გაქვს სიყვარულზედ დადებული სამზღვარი! ვინ არის, რომ შენ შევნიერებას ვრ დაემორჩილოს, ვინ არის, რომ შენს წინაშე თავი არ მოიხაროს, მუხლი არ მოიდრიკოს, მაგრამ, ვინ არის, რომ შენითვე არ დატანჯულიყოს, მწარე ცრემლები არ დაედვაროს!!! თვით მპყრობელი მაგარი სიყვარულის ჯაჭვებისა, მაგრამ თვითვე დამმტვრევი და დამლეწი მით შეპყრობილ სიყვარულისაჲ. გიორგიმ დაიწყო ჩქარი სიარული მის პატარა ოთახში, რომელიც სამი ნაბიჯით თვდებოდა, და თან ჭაიძახოდა, უსამზღვრო და დაუდგრომელო! ამ დროს კარები გაიღო და ერთმა შევნიერმა, ყოველისფრით მოხდენილმა სანდომიანმა არსებამ — ოთახში შემოდგა ფეხი, მაგრამ იქვე შეერდა, რადგან გიორგის ჩვეულებრივი აღლევება შეატყო. ახედდა: ედა იქაურობას სასიყვარულო თვალთ, შემდეგ შეეკითხა: გრიშა „პური და კარაქი არ გნებაჲს?“ გიორგი შეკრთა, რადგან არ ელოდა ამ დროს მის შემოსვლას და უცხად შეერდა, მერე ხანტად გაიზმორა და არეულის თვალებით ქალისკენ გადაიხედა. — უსამზღვრო და დაუდგრომელო, ჩაილაპარაკა მისთვის. „არ გნებაჲს პური და კარაქი?“ განუმეორა ნაზის ხმით ქალმა, რომელმაც მისი სიმპატიური თვალები გადაასრიალ-გადმოასრიალა, თითქოს ამით

უპირობს გიორგის მოლობასო. ოხ! განათლება, ეს ხომ ინტელიგენტია, ნუ თუ წილი უღევს ამ შვენიერების გასალახანებაში, ნუ თუ არის მიზეზი?! არა! არა, ეს რალაც ცხოვრების მიზეზია, თორემ განათლება, სინიღისი მაგას ჩაადენინებს? ისპირ-იქით ჰფარავს და აქრობს ადამიანში ყოველ მხეცურ გრძნობებს, და ზრდის იმას, რაც კარგია და ცხოვრების გამაუმჯობესებელი. მაგრამ, არა! ნამდვილი განათლება შენთან არ არის. შენ მხოლოდ ინტელიგენტის სახელს ატარებ მისთვის, რომ სკოლები გაგივლია და მეტი არაფერი! გიორგი სუსტად და მოსხლეტით ლოგინზე დაეშვა, თითქოს ათი დღის მშიერიაო. თუმც სასმელ-საქმელი უხვად ჰქონდა, მაგრამ მადა კი დაჰკარგოდა ამ ფსიხიურ ბრძოლაში. გიორგის ასეთი შეწუხება ქალმა ვერ მოითმინა და არეულმა სიბრალოურ-სიყვარულისაგან უთხრა: „ეჰ, თქვენც...“ და მიახლოვდა ლოგინთან, გაიწოდა მისი მშვენიერი მხვართი ხელები შუბლზედ მისადებლად. გიორგიმ კი ამ დროს წამოიწია და ქალს გადახედა; გადახედა ვითომ-და დაწყნარებულად, მაგრამ სახეზედ მაინც არმული ასდიოდა: „ეს რა სიცხე გაქვსთ“ და მზრუნველობით შუბლზედ დაუწყობხელის სმა ქალმა. გიორგიმ ერთი ამოიხვნეშა და ხელი-ხელზედ მოჰკიდა, ნელა, აათვალიერ-ჩაათვალიერა და თავი მწუხარედ გადააქნია. რა მშვენიერია, რა საყვარელია, მაგრამ რად ვარგა ისეთი მშვენიერება, თუ ვერავის გულს ვერ დაინდობს და წმინდა სიყვარულს, ერთ ვინმეში ვერ შეაყენებს, ვერ დაისადგურებს მის გულში, ვისაც წინად თავს ანაცვლებდა და წმინდა სიყვარულს ეფიცებოდა!.. განა არ ვიცი, რომ ჩემშიდაც არ გექნება შენ დიდხანს ბინა სიყვარულისა? განა არ ვი-

ცი, რომ მოლალატე თავის თანამგრობნობ ქმრის, მო-
ლალატე ყველასი! სწორედ ამ დროს ქალმა ისეთი
სახით შეხედა გიორგის, რომ აგჩნობინა „მე ადამიან-
ნი ვარ და თავისუფლება მინდაო.“ — თავისუფლებიწ
თანახმა ვარ, მაგრამ ეს რა თავისუფლებაა, როდესაც
ქმართან ცხოვრობ, მისის ნაშრომ-ნაოფლარით რჩები,
იმავე დროს სხვას ეტრფი და საყვარელს იჩენ! ერთად
იმავე დროს, როგორც ქმარს, ისე სხვებს ეალერსებით?
და ამას ყველას მოქმედებთ ქურდულად, კრძალვით,
რაც ხშირად მკვლელობით თავდება, და არა თავისუფ-
ლებით! ნეტავ ვიცოდნე, რად შარცხდება ამ მხრივ გა-
ნათლება და ვერ აკვეცს ფრთებს შენს უსამზღვრო სიყ-
ვარულს? მაგრამ მას უთუოდ ხელს უშლის შენი მშვე-
ნიერი სილამიზე და კიდევ შეიძლება ცხოვრების პი-
რობები, რადგან მრავალი ინტელიგენტი კაცები მან
მხრივ ითმენენ, და სიყვარულს ერთ ვინმეში ვერ ასად-
გურებენ?..

ღმერთო! წამოიძახა გიორგიმ და თავდაღმა ჩაემ-
ხო ლოგინზედ. გიორგის ამ გვარმა ქცევამ ქალი მოთ-
მინებიდან გამოიყვანა და დაუწყო თამაში, შუბლ-
ზედ ხელი გადაუსვა და თმის სწორება დაუწყო! შემ-
დევ თავის შუბლზედაც გადისვა ხელი, რითაც გაათა-
ვისუფლა ქუჩურო ბაღნებისაგან თვისი ძეთრი შუბლი,
ტუი შეიწუწნა და გიორგის მიეკრა გულზედ. გიორ-
გიმაც იგრძნო ქალის მკრთოლოვარე გულ-მკერდი, რომ
მელიც რბილად და სასიყვარულოდ ეკვრობოდა. სიჭა-
მე ჩამოვარდა, მხოლოდ მძგერავი გული, როგორც
ქალის ისე კაცის, არ წყნარდებოდა და ბაგა-ბუგით
ერთი მეორეს ესაუბრებოდა; მაგრამ იმ წამშივე გა-

მოთხიზლდა გიორგი ქმლის მომაჯადოებელ ალერსი-
დან. — ღმერთო, ამას რას ჩავდივარ!?! — და წამო-
ვარდა. ქალი კი თვისკენ იზიდავდა და არ უშვებდა. —
არა, არ შემძლია იმის ღალატი, გესმის, ის ღვთიუ-
რი ადამიანია, მხსნელია უმართლოდ — ტანჯულის? და
შენ ევა ხარ! ევა ჩემი შემცდენელი, რომელიც ამ ქვეყ-
ნიერად შხამს მესხამ გულში და წუთიერ სიციცხლეს
ჯოჯობითად მიქცევს. რომლითაც მწყვეტ საუკეთესო
ჩემ ნაცნობებში! ოხ, იმის სათნო თვალეზმა აგერ სად
გაიღვია! რაღასაც მანიშნებს? შეხედე იმის დანაო-
ქებულ შუბლს! ღმერთო, რა ტანჯვაში უარ ჩავარდ-
ნილი, ათას წილად მიჩნევა იმ მდგომარეობას ბნე-
ლი საკანი. იქ მაინც მარტო საკანო და სიბნელება? აქ
კი სიყვარული ერთის მხრივ და მეორეს მხრივ მოლა-
ლატეობა? მოლალატეობა საუკეთესო მეგობრის! და
სუსტებული გიორგი ისევ წაიქცა ლოგინზედ. რაკი
ნახა ქალმა მის გვერდით წაქცეული გიორგი, ისევ მაგ-
რად მიეკრა გულზედ და უნდოდა, რომ ეკოცნა,
რას შერები, შესძახა გიორგიმ, ნუ თუ დაგავიწყდა ის,
რომელიც შენს გულში მოსვენებულის რას ეტყვი, რა
პირით შეხედავ? ნუ თუ ფეხი არ გეცვლება, სულ არ
შეგიშვოთლებს, როდესაც გეცოდინება შენ იმას უღა-
ლატე და სხვა შეიყვარე? დიახ, რა პირით შეხედავ
როდესაც მის ნაშრომ-ნამოღვაწევ გაშლილ სუფრახედ
დაჯდები მის გვერდით მოლალატე, მოლალატე იმ მუქ
შაკის, რომელიც ტანჯულ მოძმეებს თავს სწირავს! ასე-
თის უსამართლოებით გულ-განგმიჩუღმა შენ მოგმარ-
თა! სულის მისწრათება შენს სულის შეუერთთა, და
ცოტაოდნად დასტკბა და შენ კი ამავე დროს უღა-

ლატე? არა! თუ მაინც დაძმონც! წადრ, ჯერ იმას უთხარი უარი სიყვარულში! გამოეთხოვე! შეიძლება მიგრდო! უხ, ღმერთო, რა უსთქვი! რა ვჰქნა! გრიშა, გრიშა, ყურში ჩასჩურჩულა ქალმა! ამ წამს ვეტყვი უარს, მხოლოდ შენ, .. და ისე მიეკრა გულზედ, რომ თითქოს აქორი აღამიანი არ სჩანსო! გრიგოლიც შეჩერდა მშვიდათ, ქალისკენ მოიხედა და გულ-დაწყვეტილად გადაათვალიერა აცოველო მისი სილამაზე. რად არის დამ ლამაზ სხეულში! ეს გათახსირებული სულებ! ნუ თუ სხეულია დამნაშავეს დამ არც სული? არა, არც ერთი არ არის დამნაშავე! მხოლოდ ცხოვრება და მისი დუდილი, რომელიც უსამართლოებით მწვავე ცეცხლზედ სდუღს!!! ფიქრებით მოცული გრიგოლ უძრავად იყო გაჩერებული! როდესაც ქალმა დაუწყა თამაში კიდევ და კიდევ დასძლია აღმოსავლეთის ბუნების შვილი სიყვარულმა, მან თანაგრძნობის სახით იგი მისწია ქალისაკენ, ქალიც წარმტაცი მშვენიერი სახით, რომელიც იმ დროს უმეტესად ელვარებდა, და ამ რიგად რუილ ტუჩს მოხედა და ისე უნებურად შეაწუწუნეს, რომ თიფქოს, რჩოვე თანახმა არიანო! მაგრამ გიორგი იმ წამშივე შეკრდა ღმერთო! ნუ თუ დამძლია? არა, იმას ვერ დაფიქვყებ, როდესაც ჩემმა ნაცნობმა აქ ბინის შოვნის დროს დამარიგა! შენ გესმის: კკუით იყავი, არ შემარცხვინო, როგორც მე, ისე მთელი საქართველო! თაფი კარვად დაიკავე, ეს განვითარებული რჯახია და ჩვენში ამოიკითხვენ მთელ კავკასიის ცხოვრებას! ისედაც პრავალ-გზით ტანჯული, ნუ თუ მე კიდევ უნდა შევარცხვინო და ვაწამო ჩემის მოქმედებით! ნუ თუ ამ ბედკრულ საქართველოს შვილმა,

ცული ქცევა ვუჩვენო ყველა აქ მცხოვრებს და უმეტესად ამ პატიოსან ვაჟთან, რომელსაც ეხლა ვუპირობ ლალატს! რომელი ლალატია უარესი?! ის, რომელმაც მტერს ამხილა ამისი მოქმედება! თუ ეს? არა, ეს უმეტესია საუკუნოდ ფსიხიური ტანჯვა. არა, მაგას ვერ ვიზამ! წარმოიდგინა ისიც -- თუ რანაირად უვლიდა ავადმყოფობის დროს ეს პატიოსანი კაცი! მასთან გაითვალისწინა ამ ოჯახის მშვიდათ და სიყვარულით, წინანდელი ცხოვრება, და ეხლა კვ. კოლ-ქმარ შუა არეულობა და ამ არეულობის მიზეზად თავის თავი დასახა!

ოჰ, მე, რომელსაც არ მინდა შეურაცხება მივაყენო თვით ჩემს მტერსაც, ეხლა კი შეურაცხვეო ჩემი ძვირფასი მეგობარი? არა, შენს ღმერთს მიმადლე, მომშორდი, შენს შუა და ჩემს შუა ბევრი რამ არის საწინააღმდეგო! ჩვენის სიყვარულით ნუ მივსცემთ ამდენ პატიოსან კაცს ტანჯვაში, ნუ გამხდი ყველასაგან შერცხვენილს და თითოთ საჩვენებელს! ეხვეწებოდა გიორგი, მაგრამ ქალი არ იძვროდა ლოგინიდან. არ გესმის, წამოდექ, თუმც სიყვარული მაკარია, მაგრამ დიდია სინიდისი და მისი უარის ყოფა არ შემიძლია, თუმც მიყვარხარ, მაგრამ როგორი სიყვარულია, როცა სინიდისზედ და პატიოსნებაზედ შავ ხაზის მოსმით მოღალატეობის სახელს მდებ? გთხოვ გამშორდე, მოიკრიბე შენც ძლი დიდი სინდისიერების, რომელიც ადამიანში აქრობს ყოველ მხეცურ გრძნობებს! იცოდე, რომ ამ საქმით დაიშახურებ შენ უსინდისოს სახელს. და არ მინდა გულით საყვარელს უსინდისოს სახელი ჰქონდეს დამსახურებული. არ მინდა შენ იყო ამ საუკეთესო წრეში გამოწყვეტილი! ქალს ეს ლაპაქი არ ესმოდა და გიორგის ეკვროდა გულზედ! რაკი შე-

ატყო გიორგიმ, რომ ამაზედ სიტყვა არ გასჭრისო, ხელი მოჰკიდა და ნელა იქვე კარებში გააცლია. ქალმაც შენიშნა გიორგის მეტი-მეტი უარის ყოფა მისდამი სიყვარულში, ტირილი დაიწყო, და მალალის ხმით მიადახა წასვლის დროს: „აზიელი მხეცია, აზიელი!“ აღელვებულმა გიორგიმ მიადახა—შენ რაც გინდა მიწოდე, ყველაფერი დამიძახე, ოღონდ იმათ წინაშე მქონდეს სინდისი პატიოსანი, რომ არ ვშიშობდე იმათ შეხვედრას. ეს ხმა მიწვდა ყურში იმ შესამესაც, რომელიც გვერდით ოთახში სწერდა რაღასაც. „რა იყო, რა მოხდა? წამოიძახა და გიორგის ოთახისკენ გაექანა. გიორგი ამ დროს ბარგს უყრიდა თავს,—არა, მე უნდა გაღვიდე აქედგან, აქ ვერ დავდგები! ამ მოქმედებას როგორც შეხვდა ამ პატიოსანმა კაცმა, შეიგნო, რაც მომხდარიყო მათ შორის და უგრძნობლად დაეშვა სკამზედ. გიორგიმ კი ბარგს თავი მოუყარა და მეეტლეს გადასძახა ფანჯრიდან! მეეტლე წამს ამოვიდა, ბარგი წაიღო. გიორგი კი კანკალით მივიდა ამ პატიოსან კაცთან და აღელვებულის ხმით უთხრა: მშვიდობით, შეგაწუხებ, მაგრამ მომიტევე, როგორც მე ისე... დამნაშავე მხოლოდ მე ვარ და არა... და გადაკოცნა რამდენჯერმე. ეს კოცნა აქ ყველა კუთხეებმა განიმეორა, თითქოს ესენიც კოცნით ემშვიდობებინა გიორგისო. რამდენიმე ხმა ქალსაც ჩაესმა ყურში. ეხლა კი დარწმუნდა, რომ ნამდვილად მიდიოდა მისი. სულთა-მხდლო ამ დროს გიორგიც მიუახლოვდა მის საწოლ ოთახის კარებს, რადგან ქუჩაში გასასვლელი დერეფანი მის კარების წინ გადიოდა და აღელვებით გასძახა ზი... ზი, რომელიც წაბარბაცდა. მაგრამ მეეტლემ შეაჩერა და ნე-

ლა კიბეზე ჩაატარა. მერე ეტლში ჩასვა და ჰკრთხა: „საით
წავიდეთ?“ მაგრამ ჰასუნის არ იყო და შკვდარ-ცოცხალ
გიორგის ე...ვის ფართე და ლამაზ ქუჩებში მიაქანებდა
გაოცებული მეეტლე!!!

ე. ედიშერიძე.

ვამა გმირსა, გმირად შობილს,
სამშობლოსთვის თავ-დადებულს,
ვით ტარიკსა ცით მფლენილს,
ქვეუნი მსხვერპლად გამზადებულს!..

ღამზარს სანთლად კარდაქმნილსა,
ვინც ქვეუნი წინ იწვის, დნება
და მისთვისვე შეუწირავს
საზირადო თვისი მცნება!..

ვინც თვისი „მე“ გააქარწელა
საზოგადო საქმის წინა
და თავის სწორ-უზოვრობით
იუღაც კი შეარცხვინა!..

თავი თვისი ქვეუნი საქმეს
შესწირა და მოანდომა,
სული, გული ამსახურა,
შეათვისა, შეატომა!...

იდეალურ მოქმედებით
კონების და გრძნობის ცად-მეფანს—
ღვაწლით მისილ მამულიშვილს
შეც და ბევრნი სცემენ თავუფანს!..

მაგრამ ბევრთ-კი წესადა აქვსო,
რამ მას შურით შეუეფოვნ,
რათა ამგვარ მოქმედებით
თავისი „მე“ გაამეფონ...

და ამისთვის გამოსცემენ
ხმას „უეფად“ ჩასათვალსა!
საბრადონი!—ვერა სცნობენ,
ვინ კარგს ესწრისთ ვინ ღამზადსა!..

ქართველთა უძველესი კულტურა და როლი
მსოფლიო ისტორიაში.

(მეცნიერ მორგანის აზრად*)

დღეს საყოველთაოდ მიღებულია ის აზრი, რომ კავკასიის და მცირე აზიის ხალხებს დიდი როლი შეუსრულებიათ უძველეს დროში და დიდი გავლენა ჰქონებიათ ძველ ისტორიულ ერებს. მაგრამ რაში გამოისახებოდა ეს გავლენა და ეს როლი, რას წარმოადგენდა მათი კულტურა, რა ჯურის ხალხები იყვნენ თვით ისინი, რა რიგ განვითარდნენ, რა შეჰქმნეს და სხ. ყველა ესენი ბუნდოვანი იყო უკანასკნელ დრომდე.

მეცნიერთა საოცარმა ენერგიამ და თავანწირულებამ სძლია და გამოიკვლია დაწვრილებით საბერძნეთის წარსული და კივილიზაცია, ეგვიპტეს, ასურეთ-ბაბილონის, კართაგენელთა, ებრაელთა და ფინიკიელთა ძველი კულტურა; მეცნიერებამ უბოვა კლიტე და

*) J. de Morgan: „Mission scientifique au Caucase“. Etudes archéologiques et historiques, 2 vol. Paris, 1889.

აღმოიკითხა იეროგლიფები და უძველესი ლურსმული წარწერანი; არქეოლოგიამ მიწის თხრით აღმოაჩინა ბერძენთაგან დაღუპული ძველი სამეფო ტროა, მონახა გმირის აქილესის საფლავიც კი, მაგრამ ამ მეცნიერებამ ამ ბოლო დრომდე ვერა-რა უყო მცირე აზიის და კავკასიის მკვიდრთა წარსულს. ეს რჩებოდა დღემდე სფინქსის ამიცანად და მისი აუხსნელობა აჩენდა დიდ გაუვალ ხრამს, ჰქმნიდა დიდ ღია ფურცელს ისტორიულ მეცნიერებაში და მსოფლიო ისტორიის მსვლელობაში.

მაგრამ მეცნიერებამ ახსნა მრავალი საოცარი ამიცანა, ახადა ფარდა ბუნების და ცხოვრების საიდუმლოებათ, მოჰფინა სინათლე მრავალ მოვლენათ, ექვი არაა არც ეს ამიცანა დარჩებოდა აუხსნელი. ეს ითხოვდა მხოლოდ დროს და აჰა, დროც მომწიფდა მისთვის! პირველი კლიტე, პირველი საფუძველი კავკასია-მცირე აზიის უძველეს ისტორიას ჩაუდგა, რამდენადაც ვიცით, ვანას წარწერებმა. სომხებმა გამოიღეს წარწერანი უძველეს ნანგრევთაგან და წარუდგინეს გამოჩენილ ორიენტალისტებს. მათ ეგონათ ეს თავიანთ წინაპარზა ნაშთები და ეგონათ მიუშოპფენდენ ახალ ნათელს თავიანთ წარსულს და უძველეს კულტურას. მაგრამ რა იყო გაოცება მეცნიერთა და გაცხარება სომხთა, როცა ლინგვისტებმა აღმოიკითხეს და სცნეს ეს წარწერანი... ქართულად და არა სომხურად. სიტყვები, ლრამატიკული ფორმები და სხვა თვისებანი ამ ვანის წარწერებისა აშკარად ამხელდენ ქართულის ნათესაობას და არავითარ კავშირს არ ნასკვავდენ სომხურ ენასთან. ეს წარწერანი ნათლად ლაღადებდენ, რომ ახლანდელი სომხეთი უძველეს დროში

ჰსკერია არაკატეგებს ანუ აღარადიელებს, ქართველთა მონათესავე ხალხს, ქართველთა შტოს, რომელიც ერთ დროს ყოფილა ფრიად კულტურული, ძლიერი და გავლენიანი...—ისე დაემართათ ჩვენს პატრიოტარ სომხებს... ამ წარწერებით და სხვა აშკარა საბუთებით აღმოჩნდა, რომ სომხები ყოფილან აზიიდან მოსულნი, დამკვიდრებულან მეშვიდე საუკუნეში ქრისტემდე არმენიაში და აქ მათ არავითარი ძველი კულტურა არ შეუქმნიათ.

ეს წარწერანი შეიქნენ... მეცნიერთათვის... დიდებულ აღმოჩენად და იმ თილისმურ კლიტედ, რითაც შეეძლოთ გაეღოთ კავკასია-მცირე აზიის წარსულის საილუმლოებანი. მართლაც ეს ორიენტალისტები შეუდგენ ამ წარწერათა შესწავლას, შეუდგენ ძველ აკლდამების თხრას, ძველ ციხე-ნანგრევთა გადასინჯვას, ენების შესწავლას, ასურეთ-ბაბილონის და ეგვიპტის უძველეს ნაშთთა და ნაწერთა შემოწმება-გადასინჯვას, და ყოველივე ამათმა მათ აუხილა თვალები, დაანახა ქეშმარიტება და მოჭფინა სხივი მსოფლიო ისტორიას. ამიერიდან ივსებოდა ის ღია ფურცელი; ამიერიდან იმ გაუვალ ხრამზედ კეთდებოდა ხიდი, რითაც შესაძლო იყო აეხსნაჲ სრული პროცესი მსოფლიო ისტორიისა.

ამ საქმეს მოჰკიდეს მტკიცეთ ხელი ამ გვარმა გამოჩენილმა ორიენტალისტებმა, როგორიც არიან მომხენი, რიტტერი, საისი, გატტერიასი და სხ. მაგრამ ამ საქმეში ყველაზედ მეტი ღვაწლი მიუძღვის გამოჩენილ მეცნიერ-ორიენტალისტს ლენორმანს. ამ ბოლო დროს ამ კითხვას მიჰყო ხელი მეცნიერმა მორგანმა, რომლის აზრებზედ და გამოკვლევებზედ მსურს აქ შევჩერ-

დე და გავაცნო ჩვენს მკითხველთ. მას შემდეგ, თუ გარემოება და დრო-მოკალება ხელს შეგვიწყობს, ვეცდებით გავაცნოთ მკითხველთ სხვა მეცნიერთა აზრებიც კავკასია-მცირე აზიაზე და კერძოდ საქართველოზედ.

როგორც სიანს ამ შემო-თქმულ მეცნიერთა გამოკვლევრთ, მთელი ცენტრალური მცირე-აზია სირიიდან ვიდრე ასურეთ-ბაბილონამდე და მთელი ამიერ კავკასია შავი ზღვიდან კასპიის ზღვამდე სჭერია ერთს მონათესავე ხალხს, რომელიც ლაპარაკობდა თურმე ერთ ენაზედ, შეუქმნია მაღალი კულტურა, აღმოუჩინა პირველად ლითონთა და მეტადრე რკინის ხმარება, რასაც კაცობრიობის წარმატებაში აქვს ფრიად დიდი მნიშვნელობა, გაუმართავს კავკასიაზედ გზა ინდოეთამდე და ამ რივად დაუახლოვებია, გაუცვინა და დაუკავშირებია ერთმანერთისათვის დასავლეთ-აღმოსავლეთის კულტურული ერები, რასაც ეჭვი არაა, უუდიდესი მნიშვნელობა ექნებოდა ურთიერთ ეკონომიურ და კულტურულ განვითარებაზედ და მსოფლიო ისტორიის მსვლელობაზედ; ეგრეთვე გაუნვითარებია სამხრევად მეურნეობა, მრეწველობა, კომერცია და სამხედრო ხელოვნება, ჰქონებია დიდი კულტურული გავლენა ბერძნებზედ და აღებ-მიცემობა, როგორც მათთან ეგრეთვე ფინიკიელებთან, ინდოელებთან, სპარსებთან და მეტადრე ეგვიპტელებთან და ასურეთ-ბაბილონელებთან, რომლებთანაც ჰქონებია ეგრეთვე სუზინელი ომები.

ეს ხალხი ყოფილა დაყოფილი რამდენიმე სამთავრო-სამეფოებად, რომელთაც რქმევიათ სხვა-და-სხვა სახელები. უმთავრესი ყოფილან: ხეთელები, ნაირები, ალარდიელები, თუბალები, მოსოხები და სხვ. ზოგი მეცნი

ერი ამ ხალხებს ხადის თვით კავკასიაში დაბადებულად, დამოუკიდებელ ტომად და მათ ენას უწოდებს ქართულ ენად. ზოგიერთს-კი ისინი გამოჰყავს უხსოვარ დრო-იღვან ცენტრალურ კზიიდან (პამირიდან) და ნათლავს თურხანულ ტომად, ანუ თეთრ ალფთილეუად (les blancs Al-
lophytes). ყველანი კი ერთხმად ამ ხალხებს და მათ ენას უკავშირებენ ახლანდელ ქართველებს და ხადიან მათ ამ უკანასკნელის წინაპრებად. რომ მართლაც ისინი ქართველნი ყოფილან, ამას მოწმობენ, როგორც ვანის წარწერანი, ეგრეთვე ასურელთა წარწერანი, ეგვიპტელ-
თა და ხეთელთა იეროგლიფები, ძველი მანუსკრიპ-
ტები, ლეგენდები, ზღაპრები და მეტადრე არმენიის და მცირე აზიის მრავალ მთა-გორათა, მდინარეთა, სო-
ფელთა და ციხე-ქალაქთა ქართული სახელები.

II

დღეს მეცნიერებამ, თუმც უკვე აზოგა კლიტე კავკასია-მცირე აზიის უძველეს მკვიდრთა ისტორიის შესასწავლად, თუმც უკვე აღმოაჩინა ბევრი რამ სა-
გულისხმო მათ წინანდელ კულტურისა, თუმც საკმაოდ გაგვაცნო ხეთელთა, ნაირთა და ალართდიელთა რუქა, ძველი ზინადრობა, კულტურა, ომები, გავლენა და და-
მოკიდებულება მათი ეგვიპტესთან და ასურეთ-ბაბილონ-
თან, მიუხედავად ამისა ბევრი და ძლიერ ბევრი რამ დარჩათ კიდევ ბნელი და განუხილავი, ორიენტალის-
ტები ძლიერ ბუნდოვანად ხსნიან და თითქმის ვერ ეხე-
ბიან მოსოხთა, თუბალთა, კოლხთა, ალბანთა, იბერთა, კაპადოკიელთა და ქართველი ერის სხვა შტოების წარ-
სულს, კულტურას, როლს, გავლენას და მათ ისტო-

ჩიულ მსვლელობას, — ამის მასალები ძლიერ ცოტა აქვთ ჯერ, მაგრამ ესეც დროს ეკუთვნის. იმედია, ყოვლად ძლიერი მეცნიერება დასძლევს ამ დაბრძკოლებასაც, შეიძენს საკმაო მასალას და ახდის ფარდას ამ ხალხთა წარსულის საიდუმლოებას.

— შეეჩერდეთ ზღა ბ. მორგანზედ. ამ მეცნიერს უმგზავრია კავკასია-მცირე აზიაში ოთხმოციან წლებში; იგი მეტადრე შეჩერებულა სომხეთში ანუ არმენიაში, სადაც იყო ძველად ბინა ქართველთა ტომის: ნაარების და ალაროდულების (აკატლების). მასთან ეს მეცნიერი, როგორც თვით იხსენიებს წინასიტყვაობაში, ჩავარდნია ხელში იმ გვარ პირთ, იმ ვიწრო და ბრმა პოლიტიკანებს, რომელნიც სცდილობენ მოსპონ ჩვენში ყოველივე ქართულის ხსენება. ეჭვი არაა, ის პირები კარგ აზრს არ ეტყოდენ ქართველებზედ და ეცდებოდენ რაც შეიძლება, დაემცირებიათ ეს სახელოვანი ერი. მიზანს მიღწეულან. პატივცემული მეცნიერი აუმჩატებია მათ უაზრო რაშვას და რამდენადაც იგი დიდის პატივითა, და ქება-დიდებით იხსენიებს ჩვენს უუძველეს წინაპრებს, იმდენად აბუზად და ავდებით ლაპარაკობს დღევანდელ ქართველებზედ: გვიწოდებს ზანტს, ზარმაცს, უენერგიოს, თავმიცემულს...

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ რამდენადაც ეს მეცნიერი იწენს დიდს ცოდნასა და დაკვირებას ქართველთ წინაპართა უუძველეს წარსულის შესახებ, იმდენად უმეცარია იგი ჩვენს ახალ ისტორიის, მატერიალურ და სულიერ კულტურის შესახებ. ეს ცხადათ სჩანს მის თხზულებიდან. ამიტომ ჩვენ გვაკვირვებს ამ შემთხვევაში ამ ბ-ნის არა-მეცნიერული სიმჩატე და ასე ადვილი გადაწყვეტა იმ ერის

ბედისა, რომელსაც უხსოვარ დროში, მისივე სიტყვით, შეუქნია დიდებული კულტურა, ჰქონებია დიდი გავლენა მაშინდელ განათლებულ ერებზედ და მით მსოფლიო ისტორიაზედ, ყოფილა მასწავლებელი ძველი საბერძნეთის (რასაც შემდეგ განვიხილავთ), გადარჩენია ცოცხალი ისტორიის საშინელს გრიგალს, აურაცხელ მტერთ, შეუქმნია მე-10—12-ტე საუკუნოებში შესანიშნავი ხელოვნება და მწერლობა და თუმცა ძლიერ დაქანცულა და დაცლილა სისხლისაგან, მაინც ამ ჰაზვამ გვიჩვენებს, ქართველს არ გაუგდია ხელიდგან ჯვარი და თავისუფლების დროშიც არ დაუკარგავს ენა და ეროვნული სახე. მან მტკიცედ და სახელოვანად გადმოდგა ფეხი ამ საუკუნეში და მიძიმედ დაქრილი მარჯვენა ხელით გადასცა შესანახად თავის სიმბოლონი, თავის წმინდანებანი, — ჯვარი და თავისუფლების დროში ჩრდილო სუბბერაზს, ერთმორწმუნე ძლიერს ერს, გაულო მას სტუმართ-მოყვრულად კარი, და მიიძინა მის კალთაზედ. ამ ქებულ ერს ექირვებოდა ძილი და მოსვენება ამდენი ხნის ბრძოლის, დაქანცვისა და სისხლის ღვრის შემდეგ, ექირვებოდა ახალი ენერჯის შეკრება მის მისუსტებულ ნერვთა ცენტრებს, — ესაა ბიოლოგიისა და ისტორიის კანონი! და აჰა, დაისვენა მან საკმაოდ... მან შეიკრიბა დაკარგული სისხლი და ენერჯია, გაიღვიძა და შეუდგა მოქმედებას, (შეტადრე მისი დასავლეთის ნაწილი), სცდილობს მიმყნას ევროპის ცივილიზაცია და სულიერდ კულ-

ტურა და დაადგეს უანათლებულ ერებთან ერთად პროგრაფის გზას. ამ საკეთილო ნიშნებს ვატყობთ საბედნიეროდ საქართველოს უმთავრეს მხარეებში. მხოლოდ ვერ ხედავენ მას ბისტ-გადაკრული ვიწრო პოლიტიკოსები და მათი დამქაშები. ან შესაძლებელია, რომ ამ გვარში მხნე და გაუტეხავი და მაღალ-კულტურული ერი, ათას წელითა ქარიშხალს გადარწენილი, ჯდომდე ცოცხლად მოსული, დღეს მოკვდეს, გადარჯულდეს, გადაგვარდეს, დაჰკარგოს თავის ენა და ეროვნება?! ამას იტყვის მხოლოდ უმეტარი, ერთა ცხოვრების და მსოფლიო ისტორიის პროცესის არა მცოდნე. და ჩვენ მიუხედავად ამ გვარი აზრის ცნობილ მეცნიერის პირიდან წარმოატქმული. ნუ თუ ასე იმრქმედა მის თნიზებელ გონებაზე ამ ვიწრო პოლიტიკანთა სფეროში, რომელშიაც იგი ჩავარდნადა?!...

III

ახლა განვიხილოთ მოკლედ ბ-ნ მორგანის თხზულება და ამოვჭკრიბოთ, როგორც თვით ავტორის, ვერეთვე სხვა მეცნიერთა აზრები და გამოკვლევანი ჩვენს უუძველეს წინაპართა შესახებ.

როგორც ზევით ვსთქვით, ბ-ნ მორგანს მიუძღვნია ამ საგნისათვის ორი დიდი ტომი. მთელს თხზულებას ჰქვია სახელად: „მეცნიერული მისსია კავკასიაში; განხილვა არქეოლოგიური და ისტორიული“. პირველ ტომს

ეწოდება: „ლითონისა შირველი ხანა რუსეთის აზმენისაში (სომხითში), მეორეს კი: „კავკასიის ხალხთა სათავის გამოკვლევა“

პირველ ტომში ავტორი იკვლევს უმთავრესად კავკასიის აკლიდამებს, ეძიებს შიგ ლითონთა ნაშთებს, რომელთა შევნიერო სურათები მოთავსებულია წიგნში, გაუზინჯავს დაწვრილებით რედკინ-ლაგერის, ჯალბლოლის, ახტალას, ლელვარის, მუსნი-იერის, შეითანთალის, უზკილისას და სხვა მრავალი, კავკასიის ნეკროპოლისები სხვა-და-სხვა ხანებისა. ამ ნაშთებით ადგენს აზრს კავკასიის უძველეს კულტურაზედ და უძველეს ხალხებზედ. ავტორი ამ ხალხთ რაცხავს თურანლების მოდგმად, ეძახის თეთრ ალოფილებს და სახავს ქართველთა წინაპრებად. აქვებს მათ კულტურას და ეხება გავრით მათ ეგვიპტელებთან და ასურელებთან დამოკიდებულებას. მორგანის აზრით ეს ხალხნი ყოფილან წინად გამრავლებული და სჭერიათ აშიერ კავკასია და მცირე აზიის უმთავრესი ნაწილი, მაგრამ ეგვიპტელებთან და მეტადრე არიელებთან ომებს ფრიად შეუმცირებია მათი რიცხვი. ეს ერთ ენაზედ მოლაპარაკე და ურთიერთ შორის მონათესავე ხალხნი ყოფილან დაყოფილნი რამდენიმე თემებად, მათ შორის უმთავრესი ყოფილან: კიტები (ჰიტები) ანუ ხეტები (ხეტები), ნაიკები, ალანდინები, ანუ არარატელნი (ურარტები), (ალბანები), მოსოხები, ტუბალები (თუბალები) ანუ ტიბერიე-

ლები (იბერები) და სხვ. აი, ეს ხალხები ყოფილან პირველი კულტურის შემქნელი კავკასიაში და მომგონ-ნი რკინის ხმარებისა. მათ შეუქმნიათ ყველაზე წინად მეტალურგია. მათვე ჰქონებიათ დიდი გავლენა ძველ ბერძნებზედ. ამ წიგნშივეა მოთავსებული კავკასია-მცირე აზიის შვენიერი რუქები, სადაც ავტორი გვიჩვენებს ჩვენს წინაპართა ძველ ბინადრობას, და ეგრეთვე ალაგ-ალაგ ჩართულია ქართული, სომხური და თათრული სახელწოდებანი მათივე ასოებით.

აი რას ამბობს ბ-ნი მორგანი სხვა-და-სხვა ალაგს ამ პირველ ტომში:

— „დაბადების სიტყვით, ლითონთა პირველი მწარმოებელი ყოფილან ვავანები, თუბალები და მოსოხები ანუ იბერიელნი და კაპადოკიელნი ე. ი. ქართველები“ (გვ. 14).

— „1882 წელს მეცნიერმა პროფესორმა სეისმა (Sayce) აღბეჭდა თავის აღმოკითხვანი ვანის წარწერათა, რომელთა ენა მეცნიერმა გატერიასმა (Gatetrias) საბოლოოდ გადანასკვა და დაუკავშირა ახალს ქართველთა ენის ჯგუფს“. (გვ. 22).

— „ასურელთაგან ნაჯობნი, სომეხთაგან გაყრდენი, სპარსთაგან, ბერძენთაგან, პართებიდან, რომაელთაგან და თათართაგან დამონებული თეთრი ალოფილები, ე. ი. აღაროდნიანები, თუბალები და მოსოხები ჩაიმწყვდრენ თავიანთ მთებში, სადაც დღემდე სცხოვრობენ მათი ნაშთი ქართველები, ეს ნაგლეჯნი დიდის ნაციისა, რომელთა ისტორია იმალება დროთა წყვედიად-ში“... (გვ. 25).

— „უუძველესი წარსული ჩვენ გვიხატავს კავკასიას მეტალურგიის ხელოვნების აკვნად.

— პრომეთეოსი (ამირანი), ეს ციური ცეცხლის მომტაცებელი, ითვლება მეტალურგიის (ლითონთა კეთების) პირველ მომგონედ. თვით მოსე იხსენიებს თუბალ-კაენს, ანუ თუბალ მკედელს ლზმების შვილს, რომელიც სკედდა იარაღს რკინისას და ფოლადისას 3000 წლის წინად ქ. შ-დგ. დიახ, ეს დიდად ცნობილი ხალხი ლითონთა ხელოსნობით, ეს თუბალები, რომელთაც საკმაოდ გვაცნობენ ძველი კლასიკები, სცხოვრებდნენ მცირე აზიაში, არმენიასა და მცირე კავკასიის ახლოს. (გვ. 190—191).

— „სჩანს რომ მცირე აზიაში, არმენიაში და კავკასიაში სცხოვრობდნენ თუბალები, მოსოხები და ხეთები ანუ გითები, რომელნიც ხშირად გამარჯვებით ებრძოდნენ ფარაონთა იარაღს. ეს ერნი, რომელთა ისტორია დღეს ძლიერ ცოტადაა ცნობილი, იყვნენ მრეწველნი და კომერსოელნი (ვაჭარნი). პოლიტიკურის მხრივ მათი მდგომარეობა იყო მეტად მტკიცე და შესანიშნავი. ყოველივე ცნობანი აშკარად გვამხელებს, რომ ამ ერთ სკოდნიათ რკინის ხელოსნობა, რითაც სარგებლობდნენ ასურელნი და ეგვიპტელნი. თუბალთა და მოსოხთა დიდი სახელი, რასაც იხსენიებენ უძველესი წყაროები, აშკარად გვაჩვენებს თუ რად უცქერდნენ ებრაელნი და ბერძნები კავკასიას, როგორც ლითონთა სათაურს“. (გვ. 194).

IV

მეორე ტომში, რომელიც შეიცავს სამასამდე გვერდს, ავტორი ეხება მცირე აზიის და კავკასიის ხალხების წარსულს, სცდილობს დაგვიხატოს თეთრი ალო-

ფილების უუძველეს ისტორიის სურათი, გვაუწყებს ხეთელთა, ნაირთა, თუბალთა, ალაროდელთა, მოსოხთა და სხვა მათ ნათესავ ერთა ცხოვრებას, მათ ჰირველ კულტურას და ცივილიზაციას, მათ მიერ გაყვანილ გზას კავკასიაზედ და მიმდებარეობას და კომერციულ-კულტურულ განწყობილების შექმნას აზია-ევროპა-აფრიკის ხალხთა შორის; უმთავრესად გვიხატავს ავტორი იმ ჩვენს წინაპართა საშინელ ომებს ეგვიპტელებთან და ასურელებთან და მათ (ე. ი. ჩვენ წინაპართა) დიდ გავლენას ბერძნების ახალ-შენებზედ და ბერძნების ჰირველ კულტურაზედ. აქვე ამბობს, რომ საბერძნეთის მრავალი გამორჩენილი პირნი, დიდი პოეტნი და ფილოსოფოსნი მცირე-აზიიდან, ე. ი. ქართველ წინაპართაგან იყვნენო. ავტორი ეკვლევს იმ ერთა ნაშთებს და აქებს მათ თავისებურ ცივილიზაციას. მორგანის აზრით, იმ ჩვენ წინაპრებს 2—3000 წლის წინად ქ. შ-დევ ჰქონებდათ ძლიერი ფეოდალური სახელმწიფო, მულმივი კარგად დაიარაღებული და კარგად გაწრთვნილი მხედრობა, პოლიცია, სხვა-და-სხვა სახელმწიფო დაწესებულებანი, ჰქონებიათ კარგად განვითარებული მეურნეობა, მრეწველობა და ვაჭრობა, ყოფილან თითქო შუამავალნი მაშინდელ კულტურულ ხალხთა შორის, მაფი შემაერთებელი რგოლი, ჰქონებიათ მათთან აღებ-მიცემობა, ყოფილან მეტალურგიის უუპირველესი მკოდნენი და მასწავლებლნი ელინთა ანუ ძველ ბერძნებისა. ამ რიგად, ამ ერებს, ჩვენს წინაპართ დიდი როლი აუსრულებიათ მსოფლიო ისტორიაში და მიუღიათ აქტიური მონაწილეობა კაცობრიობის განვითარებაში და ცივილიზაციაში, ეს არის სულ ახალი შეხედულება, სულ ახალი აღმოჩენა ცნობილ ორიენტალისტთა მეოხებით, რადიკა

ახალ სხივს ჰფენს ისტორიულ მეცნიერებას და სცვლის ძირეულ მის მრავალ შემცდარ ჰიპოტეზებს. ეგრეთვე ამით კერძოდ საქართველოს ისტორიას ეძლევა ფრიად მდიდარი მასალა და სრულიად ახალი მოულოდნელი საძიარკველი, რომელზედაც ჩვენი მომავალი ისტორიკოსნი ააშენებენ საქართველოს წარსულის და ტრადიკულ ისტორიის შესანოშნავს კოშკს. ექვი ღრვა, ამ აღმოჩენით და ჩვენს წინაპართა ამ გვარი როლით უნდა ვიქებდეთ თავს ქართველები, ზოლო არ წავბაძოთ კი „მკვებარა ბატებს“. თუ ჩვენს წინაპრებს ჩაუდენიათ ის ცდილებული საქმენი, ვეცადოთ ჩვენც წავბაძოთ მათ, რომ გავიწმინდოთ სონიდისი და ქვეყანას ვათქმევინოთ, რომ იმ დიდებულ ხეთელთა, რაბრთა, თუბალთა, მოსოხთა, ალაროდელთა და კოლხთა თანამედროვე ყლორტი-ქართველობა არის ღირსეული ძაყოფი თავის ქებულ წინაპრებისაო.

ჩვენ წინაპართა ცხოვრებას ავტორი ჰყოფს რამდენიმე ხანად. ბირველი ეპოქა იკარგება დროთა წყვდიადში და ფანამედროვე მეცნიერებას ვერ მიუკვლევია ჯერ მისთვის. მეორე ხანა ეგვიპტელთა ხანა იგი ყველაზედ გრძელია 3000 წლიდან ვიდრე მეთოთხმეტე საუკუნემდე ქ. შ-დე. აქ კავკასია-მცირე აზიის ხალხთა შორის პირველი როლი მიუძღვისთ სეუებს. ავტორი საკმაოდ ვრცლად ეხება (რამდენადაც მასალა ნებას აძლევს) ამ ერის კულტურას და კივილიზაციას, მის შესამჩნევ როლს მსოფლიო ისტორიაში და მეტადრე ჩერდება მის განუწყვეტელ ომებზედ ეგვიპტელებთან. გამარჯვება ხან ერთის მხრითა ხან მეორის. ამ ერს ჰყავს მრავალი დამორჩილებული ხალხები კავკასია-მცირე აზიაში. ბოლოს და ბოლოს გამარჯვების სა-

სწორი იხრება ფაზაონებისკენ (რამეს XII-ს დროს) და დამარცხებული ერი სტოვეს თნდათან თავის ბინას და იწევს დასავლეთით და ჩრდილოეთით. მეტოთხმეტე საუკუნიდან ამ გამოჩენილ ერის სახელი თითქო ჰქრება ერთიანად და მის ალაგს ისტორიულ ასპარეზზედ გამოდიან კაპადოკიელნი (ლაზები ანუ ქანები) და კოლხები, რომლებიც წინად არ სჩანდენ. ექვი ძრავა, ხეთელნი დაზინავდენ იმ ადგილებში და სახელებიც შეეცვალათ, რაიცა მეტად ხშირი მოვლენაა.

მესამე ხანას ბ. მორგანი ეძახის ასსირიელთ ეზოქას; იგი იწყება მეცამეტე საუკუნიდან ქ. შ-დე. აქ მსოფლიო ისტორიის ასპარეზზედ გამოდიან ცალი მხრით ასსურელები, რომელნიც ძლიერდებიან მთელს მესოპოტამიაში და იპყრობენ მრავალ მეზობელ ხალხებს, მეორე მხრით-კი ძლიერდებიან მოსოხები, ნაირები და ალაროდინები. ამ დროს ხეთელთა სამეფო იფუშვის და ეცემა ერთიან, პელასგები (ბერძნები) აარსებენ ახალშენებს მცირე აზიის კიდეებზედ. ეგვიპტელნი დაღლილნი და ისვენებენ. სწორედ ამ დროს ძლიერდება ასურეთი, იპყრობს ბაბილონს და ემზადება საომრად მცირე აზიაში და არმენიაში. აქ კი ამავე ხანში ძლიერდებიან მოსოხები, ნაირები და ალაროდინელები. გაღაღებული ასურელნი სცემიან ამათ სათითაოდ და დაუმარცხებიათ, მაგრამ ამ სამ სამეფოს შეუდგენია კოალიცია, მიუწვევიათ საერთო კავშირში კავკასიის სხვა წვრილი ხალხებიც და რამდენჯერმე დაუმარცხებიათ საშინლად და განავარდებულან ასურელებზედ. ამ ომებს ჰქონებია დიდი გავლენა ორივე ხალხებზედ, იმათ გადმოუღიათ ერთმანეთის კულტურა. მერე, სამ-

წუხაროდ, ეს კოალიცია ქართველ ხალხთა შორის დარღვეულა და სათითაოდ ისინი ადვილად დაუმარცხებია მტერს. ყველაზედ უფრო მესისხლე და ძალმომრევი ქართველთა მტერი ყოფილა ასურეთის მეფე თეგლა-ფალ-ასარი (Tegla-pal-Assar). დამარცხებულ ერებს დაუწევიათ ჩრდილოეთით. ამაზედ ამბობს მორგანი: „ცოტა რომ ჭკუით ყოფილიყვნენ ნაირები, თუბალები, მოსოხები და ალაროდნიანები, შეერთდებოდენ (რადგან წვრილ სამეფოებად იყვნენ დაყოფილნი), შამოილებდენ საუკეთესო იარაღს და გაბატონდებოდენ მთელ მცირე აზიაში, თან ადვილად დაამარცხებდენ ასურელებსო. მაგრამ მუდამ უთაურები იყვნენ და მაშინვე ძილს მისცემდენ თავსო, რასაც ვხედავთ მათ შთამომავალ ქართველებზედო, რომელნიც მალე გაჰქრებიანო. რამდენჯერმე გაილაშქრეს ასურელებმა ნაირში, ურარტაში და საერთოდ თუბალების ქვეყანაში და მუდამ დამარცხება და ამოწყვეტა შეიტანესო“. (იხ. გვ. 96—98).

მიუხედავად ამისა ურარტელები ანუ ალაროდნიანები მაინც საკმაოდ გასძალებიან ასურელებს და გამარჯვება ძვირად დაუჯენიათ. აი ამაზედ რას ამბობს მორგანი:

— „ამავე დროს გაძლიერდა ჯანის ახლოს თურანლებიც (ქართველების) ერთი შტო ურარტელები, რომელთაც გადმოიღეს ასურელთა ანბანი და სხვა ბევრი რამ, თვითონაც გაანვითარეს თავიანთი ცივილიზაცია. ურარტელებმა დაიპყრეს სხვა პაწია ხალხები და ძლიერ საშიში შეიქნენ ასურელთათვის. ეს მოხდა მეცხრე საუკუნეში. ატყდა საშინელი ომები ამ ორ მოქიშვე ხალხთა შორის, გამარჯვება ხან ერთისაკენ იყო, ხან

მეორესკენ დაბოლოს სძლიეს ასურელებმაო“. აქვე
ყოფილა ურარტის ახლოს ქართველთა წერილი სამე-
ფონი; მაგ. მილიდები; ატუნები; კარალები; მოსშინე-
ბი და სხვ. (გვ. 104).*)

მეოთხე ხანას უწოდებს სპარსელთა ეპოქას; (558
წლიდან—325 წლამდე. ქ. შ-დე). ამ დროს და უფრო
ადრეც, შავი ზღვის ნაპირებზედ ჩნდებიან ბერძნების
აბალშენები. ირყენება და ეცემა ასურეთის გასუქებუ-
ლი და გალალებული იმპერია. მოსოხებს, თუბალებს,
ურარტელთ და ნაირებს კაი ხანია დაუტოვებითა თა-
ვიანთი ბინა და დაუხვევიათ ჩრდილოეთით. ისინი გაბრ-
დაქმნილან მესხებად, იბერებად, ალბანებად და ინგი-
ლოებად; მათ ძველს ბიძას იპყრობენ ჰაჩკები (სომხე-
ბი), რომლებიც გადმოსულან ცენტრალურ აზიიდან და
ეკუთვნიან არიელთა ტომს. სომხებზედ ერთ-ორ საუ-
კუნით ადრე ჩრდილო კავკასიაში ჩნდებიან ოსები (იე-
რიანნი) არიელთა ტომი და ამიერ კავკასიაში კი მათი
შტო ქურთები. ამ დროს მსოფლიო ისტორიის ფერ-
ხულში ებმიან ჯაბუკი ხალხნი სპარსნი და მიდიელები.
ესენი ანგრევენ ასურეთის იმპერიას, იპყრობენ მთელ
მესოპოტამიას, იპყრობენ არმენიას და მცირე აზიას,
ამარცხებენ ეგვიპტეს და სცდილობენ ზღვას გაღმით
დაიპყრან და დაიმჩნონ მეორე ჯაბუკი, მხნე და ძლი-
ერო ტრი, ბერძნები, რომელთა მკერდზედ ინსხვრევა
სპარსთა ძლიერება.

*) ალაროდინანთა მთავარი ღმერთი ყოფილა ქალდისი
(Khaldis) და ქალ-ღმერთი სარისი (Saris). მათ სამებბს
შეადგენდა: ქალდისი, თეისბასი (Teishas) ჰაერის ღმერ-
თი და არდინასი (Ardinis), მზის ღმერთი.

ამ დროსვე ისტორიულ ასპარეზზედ გამოდრან მოსოხები და კოლხები; ხალხი ესენი ძლიერ ჩამორჩებრან თავიანთ მნიშვნელობით ხეტელთ, ნაირებს და ურარტელებს. ერთ ალაგს რაულსონი ამბობს: „მოსოხების ერთი ნაწილი გაივლტო ჩრდილოეთით რუსეთში და მისცეს მოსკოველთა სახელი მთელ რუსეთს“-ო. (Herodotus t. I p. 676).

აშ ეპოქას ბ. მორგანი სწერს ფრიად სუსტად და ბუნდოვანად, რადგან მასალები აკლია; სხვათა შორის ამბობს: მოსოხები წინად იდგენ კაპადოკიაშიო, შემდეგ გაიწიენ ჩრდილოეთითო, თუბალებიც კაპადოკიაში იყვნენო, მაკრონები ანუ მაკროცეფალები იგივე ქანებია და ეკუთვნიან ქართველთა ტომსო. სასპირები კი იბერიელებიაო. შემდეგ ხანებში კი იწყება უკვე იბერიელთა ისტორია, რასაც ავტორი ჰყოფს ხუთ პერიოდთ:

1) კიროსის მიერ დამორჩილება ვიდრე 331 წ. ქ. შ-დე.

2) პერიოდი თავისუფლებისა 331—112 წლამდე ქ. შ-დე.

3) მიტრიდატ დიდის მიერ დაპყრობა 112—64 წ. ქ. შ-დე.

4) პერიოდი თავისუფლებისა და რომაელთა გავლენა 64—314 წ. ქ. შემდეგ.

5) პერიოდი სრულის თავისუფლებისა 314—600 წლამდე ქ. შემდეგ. ქართველებმა გაუძლეს ავართა, ჰუნთა და ჩრდილო ბარბაროსთა შამოსევასო.

შემდეგ, ამბობს ავტორი, იბერიის ისტორია იცვლება საქართველოს ისტორიადო. იცვლება მხოლოდ სახელწოდება, ხალხი კი იგივე რჩებაო.

შემდეგი ეპოქაა საბოლოო შემოსევა და დაპყრობა კავკასიისა. ავტორი მეტადრე ჩერდება შემდეგ ეპოქაზედ, რომელსაც უწოდებს საქართველოს განდიდების ხანას. იგი იწყება კუროპალატიდან და თავდება თამარით. აქვე მოჰყავს მუსულმანთა ავტორების ციტატები, იხსენიებს ქართველთა გამარჯვებას არაბებზედ, სელჯუკებზედ და თათრებზე, სომხეთის დაპყრობას, და სხ. შიგა და შიგ ბევრი და ძლიერ ბევრი შემცდარი აზრები აქვს; მაგ., ამბობს სხვათა შორის, რომ მეთორმეტე საუკუნეში საქართველოს ხელოვნება უყურადღებოდ იყო მიგდებული (გ. 252), არასამბობს ჩვენს იმ დროის მწერლობაზედ და კულტურაზედ. აქვეა ჩართული საქართველოს რუკები და მეტადრე იმ დროის ფულების მრავალი სურათები. შემდეგი ხანა, ეგრედ წოდებული ძნელი ეპოქა საქართველოს დაყოფიდან რუსეთთან შეერთებამდე ავტორს მეტად მოკლედ, უთავბოლოდ და არევით აქვს ნაამბობი. იგი საზოგადოდ ბევრად მეტს ლაპარაკობს ძველ ფულებზედ, ვინემ საქართველოს ისტორიაზედ...

მაგრამ ჩვენთვის ბევრად უფრო საინტერესოა ავტორის აზრები ჩვენ უუძველეს წინაპართა შესახებ, და აჰა ამოვსწეროთ ისინი!

V

მეორე ტომს ბ. მორგანი იწყებს ამ რიგად:

— მიუხედავად მრავალ შრომათა, რომელნიც აღიბეჭდენ ამ ერთ საუკუნეში იმ ხალხთა შესახებ, რომელნიც სახლობენ დასავლეთ აზიის ჩრდილოეთით, მიუხედავად კლავროტის, სენმარტენის, დიუბუას, ბრო-

სეს, ლანგლუას, ვრკერტის და სხვა გამოჩენილ მეცნიერთა შესანიშნავ შრომათა და თხზულებათა, მიუხედავად ყოველივე ამისა არსებობს მაინც ფრიად ვრცელი ღია ფურცელი (lancune) იმ შესწავლაში, რაიცა მოახდინეს კავკასიის ხალხთა შესახებ. მართლაც ამ ხალხთა ისტორია ჯერ არაა შევსებული და საერთოდ სრული. იგი მხოლოდ რამდენიმე ნასკვით უკავშირდება მსოფლიო ისტორიის ანალიზებს. (გ. I).

ამის შემდეგ ავტორი იკვლევს მცირე აზიის და კავკასიის უმთავრეს ხალხებს, რომელთაც ეძახის თეთრ ალოფილებს და ჰსახავს ქართველთა ტომად. აი რას ამბობს მათზე:

— „თეთრ ალოფილების უკანასკნელ ბანაკად დღეს გამხდარა საქართველო. ჩვენ განვიხილათ, თუ რა რიგ შემცირდა 50 საუკუნის ბრძოლით ეს ტომი, რომელიც წინაღ ჰთარავდა მთელ მცირე აზია-კავკასიას და დღეს რა რიგ შეახვეწა მან თავი კავკასიის რამდენიმე ხეობას“ (გ. 13).

შემდეგ ავტორი ეხება ამ ერის უუძველეს კულტურას:

— „კავკასიის მცხოვრებნი თავდაპირველად, მეტაოლოგიის დაწყების დროში იყვნენ მადნის მთხრელნი, მეურნენი, მონადირენი, კურკლის მკეთებელნი და ფეიქარნი. მათ ჰქონდათ უკვე საკმაოდ განვითარებული ცივილიზაცია, რომელიც წააგავდა მას, რომლის კვალსაც დღეს ჰპოულობენ ქვემო ქალდეაში, და ბევრად უფრო მაღალი იყო იმ უუძველეს ნაშთებზედ, რასაც ნახულობენ მცირე აზიის დასავლეთ ნაწილში, საბერძნეთში და არქიპელაგში“ (გ. 39).

შემდეგ ავტორი ეხება ეგვიპტელთა ეპოქას.

— „მუთხუთმეტე საუკუნე (ქ. შ-დე) არის დიდი ეპოქა იმ ხალხთა ძლიერებისა, რომელთაც ასურელნი უწოდებენ ღატებს (Hatti) და რომელთაც ეგვიპტის მატიანენო-სახენ ხეთებად (Kheta). დღეს სახელიც კი გამჭრალა ამ დიდი ერისა. მათი არსებობა და ორიოდე წგლეჯი მათი ისტორიისა ამ ბოლო წლებში აღმოჩნდა და ლურსმულ წარწერის (textes cuneiformes) და ეგვიპტის იეროგლიფების საშუალებით“ (გვ. 63).

— „ეგვიპტელთა მატიანენი ჩვენ გვაცნობენ ხეთელთ მათ უუდიდეს ძლიერების დროს, როცა ეს ერი წარმოადგენდა თურმე მტკიცედ განწყობილ ფეოდალურ მონარქიას თავის მაღალ კანცელარით (chancellerie) და კარგად მოწყობილ ადმინისტრაციით. მეფე მარიაჰდა თავის პროვინციებს მორჩილ და დამოკიდებულ ერისთავთა (მთავართა) საშუალებით. მას ჰყავდა დამორჩილებული სხვა-სამეფონი, მაგ., ქილბუ (Kilbou) და ამაურ ანუ ყადეში“ (Amaour ou Kadesch) (გ. 65).

— „ხეთელთა იეროგლიფური წარწერანი, რომელნიც ძლივს აღმოიკითხა საოცარის მაცადინობით ბ. სეისმა, არ წარმოადგენენ არავითარ მსგავსებას (ანაქლოგიას) იმ გვარივე იეროგლიფებთან, რაებიც კი დღემდე უნახავთ ეგვიპტეში და ქვემო ქალდეაში ექვთ ანაა, ისინი (ხეთელთა წარწერანი) გამბდარან ციპრიოტულ ხელის დენად (caractères Cypriotes), მაგრამ მათი უმეტესი ნაწილი (თუ რას ნიშნენ ისინი) დღემდე მათი სათაური დარჩენილა ჯერ კიდევ გაუგებრად.“ (გვ. 68).

მას შემდეგ ავტორი ეხება ოეთრ ალოფილების გარეგნობას და ჩაცმა-დახურვას. როგორც სჩანს, მათ ცმიათ ჩოხა-ახალუხი, ჩექმები, ბუხრის ქუდი და ვგო-

ნებ, ნაბადიც კი. მასთან წვერს იპარსავდნო, ამბობს ხეთელებზედ. ხეთელები იდგენ ორონტის ველში, ეკაფათ მცირე აზიაში დიდი ადგილი და ჰქონდათ კარგად გაწყობილი სახელმწიფო.

— „ამგვარი იყო ის ხალხი (ხეთელნი), რომელიც დახვდა ეგვიპტელთ ორონტის ველზედ, ერი ძლიერი, მეომარი, მოვაკრე და ზნე-ხასიათით მშვიდი (policee), რომლის სპა-ლაშქარი იყო ერთად-ერთი იმედი თურანელ ხალხთა და რომლის სამხრეთის ნაწილები იყო ძლიერი სიმაგრენი. და აი სწორედ ხმ ხეთელ მეფეთა და ფარაონთა შორის დაიწყება საშინელი ომები, ბრძოლა ქამიტთა და სემიტთა ჩრდილო-გერების წინააღმდეგ“ (გვ. 68).

— „ეგვიპტელთა მეთვრამეტე დინასტიის ბოლოს ხეთელებმა დაიპირეს უბირატესობა, გადმოვიდნ თავიანთ საზღვრებიდან, გადმოთელეს და დაიპყრეს სემიტები და მათი ქვეყნები ლუდი და არამი; დაიპირეს ეგრეთვე ჰამათი (Hamath), გაიხადეს თავიანთ მოხარკედ და სამხრეთის სიმაგრედ ორონტის მდინარეზედ ამურუს (Amour-us) ქალაქი ქადეში (Quadesoli) და გააგრძელეს თავიანთი ბატონობა დამასკამდე“ (გვ. 69).

ფარაონები დაშვრენ ხეთელებთან ბრძოლით და შეჰკრეს ზაფო (გვ. 70), მაგრამ ამ მშვიდობიანობის შემდეგ ატყდა ისევ 1311 წ. ქ. მ. საშინელი ომები ფარაონ რამსეს II-ს (Ramesson) და მაუთუ (Maathoul), ხეთელთა მეფის შორისო. ეს ომები იყო ყველაზედ უფრო საშინელიო. ამ დროსვე აღუდგენ ფარაონს სირიელნი და ებრაელნიო. ერთი მხრით ეგვიპტელნი ემხადებოდნ საომრად და მეორე მხრით ჯე-

ხელები, ამათ სურდათ დაემსხვრიათ ფარაონთა ძლიერებაჲ. (გვ. 70—71)

— „ხეთელებს ჰყავდათ დაპყრობილი მცირე აზიაში თერთმეტი ხალხი: ნაჰარინები (Naharina), აროზები ანუ ალოზები (Arosa ou Alosa), ინუამები ანუ ინუა (Inuamu ou Inua), სინიარები (Signar), თუელები (Tua ou Du'a), ქადეშელები (Quabescha), ტუნეპელები (Tunep), ტახისელები (Takhis ou Su'hi), ასუელები (Assu), ბალანუელები (Balanu) და არაბხელები (Arrapkha). მასთან ჩვენ კიდევ არ ვიცით, თუ სანამდე მიდიოდა ჩრდილოეთით ხეთელთა სამეფო და ან იქითა მხრივ რამდენი ხალხნი ჰყავდა დაპყრობილი. ამ რიგად სრულიად აშკარაა, რომ ხეთელთ ჰყავებიათ მეტად სამნიშვნელო ალაგი მცირე აზიის ხალხთა შორის“ (გვ. 71—72).

— „ხეთელთა ეროვნულ აღორძინების პირველი კერა, ამანუსის და თავრის ქედები (Les chaînes de l'Amour et du Taurus) და მათი გეოგრაფიული მდებარეობა სვამდენ ამ ფრს, როგორც ცხენზედ შემჯდარს, სირიასა და მცირე აზიას შორის და აძლევდენ სიადვილეს, რომ გავრცელებული იყვენ კორივე მხრით. იმ დროს, როცა მათი (ხეთელთა) ძლიერება უზენაესად განვითარდა, მათი გავლენა და ბატონობა მოედვა ვრცლად მცირე აზიას, სადაც ისინი იყვენ მეთაურნი და პატრონნი რამდენიმე საუკუნეთა განმავლობაში. ამათი კვალი სჩანს ხეთელთა ხელოვნების ნაშთებში, რომელნიც ჰფარვენ თითქმის მთელს მცირე აზიას“. (გვ. 72).

VI

არ იქნება ურიგო მოვიყვანოთ აქვე რამდენიმე მეცნიერთა აზრები, რაებიც მოჰყავს ბ. მორგანს ჩვენს წინაპართა შესახებ. აი, მაგ., რას ამბობს ხეთელებზედ ლენორმანი თავის „Les origines de l'histoire“-ის მეორე ტომში:

— „ნინევიის ბიბლიოთეკაში ვკითხულობთ: «რიცხუი მეოცე. მოხდა მზის დაბნელება. (3800 წელს ქ. მდე). ხეთელთა მეფე იღებს (ჩვენს) ქვეყანას და იპყრობს ტახტს“. მაშ ეფრატის მარჯვენა ნაპირას არსებულა ხეთელთა მეგრძოლრი სამეფო და ყოფილა საკმაოდ ძლიერი, რომ შესეოდა აკადების ქვეყნებს (les pays des Akkades) (გვ. 332).

— „ადვილად შესაძლოა, რომ ხეთელებიც ერიენ რმ ხალხთა შორის, რომლებიც შეერიენ და დაიპყრეს ეგვიპტე მწყემს-მეფეთა ეპოქაში“ (des rois—pasteurs) (ტ. II. მეორე ნაწილი, გვ. 51).

— „სწანს რომ ხეთელ მეფეთა უმთავრესი საქმე ყოფილა ომები. მათი დიდი ჯარები ყოფილან კარგად განწყობილი, გაწვრთნილი და შვენივრად შეირაღებული. ეგვიპტელებთან ბრძოლაში ისინი იჩენდენ შესანიშნავს და თითქმის მეცნიერულ ტაქტიკას. ისინი იყვენ შემდგარი ორი ელემენტისაგან: ეროვნულ ლაშქარისაგან და დამხმარე ანუ დაქირავებულ უცხოელთაგან, რომელნიც მორჩილებდენ ხეთელთა სარდლებს. ეროვნული ჯარი იყო ქვეითი და ცხენოსანი. ხეთელები იბრძოდენ მკვრივე და ღრმა ფალანგებად და იყვენ შეიარაღებულნი შუბებით და მოკლე ხმლით“ (ტ. II. ნაწილი მეორე, გვ. 296).

— „ხეთელები, რომელნიც იყვენ შეერთებულნი, მძლავრ მონარქიათ და ჰყავდათ მრავალი და გულოვანი ჯარები აშკარად აცხადებდენ ეგვიპტელთ მეფე-მწყეს-თა ხანაში თავიანთ ბატონობას მთელ სირიაზედ, უხ-დიდენ სამაგიეროს ააჰ-მეს და მის მემკვიდრეებს და-ანსხვრევდენ ქამიტთა ქვეყნის გარეშე ძლიერებას. ამ რიგად ისინი (ე. ი. ხეთელნი) შეიქნენ ერთ საუკუნე-ზედ მეტ ხანში უმთავრესნი და ხშირად ბედნიერნი ან-ტაგონისტები ეგვიპტელთა უფლებისა მკირე აზიაში“ (ტ. II, ნაწილი II. გვ. 338).

— ეგვიპტელნი დამაშვრალან ხეთელებთან ბრძო-ლით და ფარაონს სეტი I-ს (Séti I) შეუკრავს მათ-თან ზავი. აი, რას ამბობს ამაზედ ლენორმანი:

— „ეს ხელშეკრულობა, რომელშიაც ორივე მხა-რენი (სამეფონი) პრიან დასახულნი ტოლებად და რომელიც შეადგენს ახალ ფაქტს აღმოსავლეთის ისტო-რიაში, გვაჩვენებს რომევე დროს ეგვიპტელთა ძალის და-ცემას და ხეთელთა ძლიერების ამალლებას“ (ტ. II. ნაწი-ლი II. გვ. 339). ამ ტრაქტატს ბ. მასპერო ხადის უუძ-ველეს დიპლომატიურ საბუთად, „რომელმაც კი ჩვენ-ნამდე მოაღწიაო“. შერიგების ნიშნად ფარაონს შე-ურთავს ხეთელთა მეფის ქალიშვილი.

ახლა მოვუხსინოთ მეცნიერ მასპეროს, აი რას ამბობს იგი თავის „Hist. ans. or. 4 éd. გვ. 180“:

— „ხეთელები და მათი ნათესაენი თუბალები და მოსოხები ეკუთნოდენ ზმ. ტომს, რომელიც სახლობდა კავკასიაში. პირველად ისინი შეიხიზნენ კაპადოკიის მაღლობებზედ, შემდეგ კი მოედვენ თავრის ხეობათაგან ჩრდილო სირიას და კილიკიას.“

აი რას ამბობს რომელი თავის «Questions homériques» (1876, გვ. 61).

— «ლიკიენტა, მუზიენა, დარდანიენტა და ილიონ-პელაზოს მცხოვრებთა კავშირით და მათი ჯარით გამაგრებული ხეთელები წარმოადგენდნენ მეომარ სახელმწიფოს, რომელსაც შეეძლო თავი დაეჭირა ეგვიპტელთათვის და ძვირად დაესვა მათთვის გამარჯვება».

მეცნიერი რიტერი ხომ სრულიად აღტაცებულია ჩვენს ძველ წინაპართა სიმამაცით, კულტურით და ცივილიზაციით. აქ შეგვეძლოს კიდევ სხვა მეცნიერთა აზრებიც მოგვეყვანა, მაგრამ ისინი გადავლოფ შემდგვისათვის. აქ მსურს მკითხველის ყურადღება მივაქციო რამდენიმე საინტერესო ფაქტებს.

როგორც ზევით ვსცანით, უხსოვარ დროიდან ისტორიულ ასპარეზზედ გამოსულან ხეთელები, ნაირებუ, მოსახლები, თუბალები და ალარდიანები. ამ დროს არ სჩანან არც კაპადოკიელები, არც ლაზები, კოლხები, იბერიელები, ალბანელები და სხ. ვიცით, რომ მეთერთმეტე საუკუნის ბოლოს ხეთელთ დაუწვევიათ დასავლეთით და ჩრდილოეთით; ამ დროს უეცრივ მათი სახელი ჰქრება და მათ ნაცვლად სწორედ მათ მიერ დაქვრიულ ალაგებში ვხედავთ კაპადოკიელთ, ლაზებს ანუ ჭანებს და კოლხიდელებს, რომელნიც აქამდე არ სანდნენ ეჭვი არაა, რომ ესენი უნდა იყვენ თვით ხეთელები, ბოლო სახელი აქვთ შეცვლილი თვით სიტყვა ხეთელსა და კოლხიდელს შორის არის საკმაო მსგავსება. ეგრეთვე სამწევია ჰეროდოტეს აზრი: კოლხიდელები ეგვიპტედან მოსულნი არიანო. დიდი მსგავსება აქვთ მათ ტიპს, ზნე ხასიაფს და ჩვეულებასო; ეგრეთვე იალქნე-

ბის ტილოებს მათსავით ჰქსოვენო და სხ. ექვი არაა, ხეთელები მოვიდენ და დაესახლენ კოლხიდაში ჯგვიპტუს მხრიდან, სადაც წინად იდგენ; მათ მრავალ საუკუნეთა განმავლობაში ჰქონდათ მისვლა-მოსვლა, კავშირი, მეგობრობა, ვაჭრობა და ომები ჯგვიპტელებთან და ეს მოვლენა ძლიერ ნიშანს დაასვამდა მათ და ბევრ რამეში დაამსგავსებდა ეგვიპტელთ. ამ რიგად დღეს მართლდება ჰეროდოტეს აზრი, რომელიც აქამდე ბევრს ზღაპარი და ფანტაზიკ უგონა. დიახ, ლაზები, ქანები და კოლხიდელები, ე. ი. დღევანდელი მეგრელები, და იმერლები, არიან იმ დიდი ერის შთამომავალნი, რომელსაც რქმევია ხეთელები და რომელსაც უთამაშნია ერთ დროს ფრიად შესანიშნავი როლი და შეუქნია დიდი კულტურა.

რაც შეეხება მოსოხებს, თუბალებს და ალაროდიანებს, ესენი კი უნდა იყვენ დღევანდელი მესხნი, მკერდნი ანუ ქართლელნი და ალბანელები ანუ კახელნი. თუბალი ანუ თიბერი, რომ თნი წავშალოთ, გახდება იბერი ანუ იბერიელი. მოსოხი აშკარაა, იგივე მესხი, სამესხეთოა ალაროდიანი ანუ ალბანელი ანუ ახლანდელი კახელი. ნაირები კი რომელ ხალხად შეიცვალნენ, ეს კი არ ვიცით. ეს ოთხი ერი: მოსოხები, თუბალები, ნაირები და ალაროდიანები სახლობდენ ერთმანეთის მეზობლად, (როგორც დღეს სახლობენ მათი ნაშთნი), არმენიაში, შეუქმნიათ სამჩნევი კულტურა და ჰქონებიათ დიდი ომები ძსურელებთან. ამ საშინელ ომების გამო დაუტოვებიათ თავიანთი ბინა და გაწეულან ჩრდილოეთით და ჩრდილო-აღმოსავლეთით, ე. ი. დაბინავებულან დღევანდელ ქართლში, კახეთში, სამესხეთში და სხ. ამიერიდან ამ ძველი ხალხების სახელები ჰქრე-

ბა და მათ ნაცვლად ისტორიულ ასპარეზზედ გამო-
დიან იბეჩიელები, მესხები და ალბანელები, მცხოვრებნი
სწორედ იმ ალაგებისა, სადაც ისინი დაესახლენ. ამ
რიგად, როგორც ჰეიქრობენ ზოგიერთი მეცნიერი, ის
ჩვენი ძველი წინაპრები კი არ გამქრალან, არამედ გა-
დასახლდებულან და შეუცვლიათ სახელები. ისინი შემ-
დეგ ხანებში აღორძინებულან ორჯელ: ერთი, რომაელ-
თა გავლენის დროს, პირველ საუკუნოებში ქრისტეს
შემდეგ და მეორე, X—XII საუკუნოებში. ამ ხანებში ამ
გაერთიანებულმა ერმა შეჰქმნა შესანიშნავი კულტურა,
ხელოვნება, მწერლობა, მაგრამ ბარბაროსის მარჯვენამ
არ აცალა ამ რიგად სიარული. შემდეგ 6—7 საუკუნე
მან ღვარა სისხლი გაუწყვეტივ და საოცარის გვირო-
ბით დაიკვა თავისუფლება და სარწმუნოება.

ს. ქვარიაძე

ისტორია

ქართულ გაზეთების და ჟურნალების გამოცემბსა.

1817—1900 წ.

ქართველთა შორის გაზეთ-ჟურნალის გამოცემის დასაწყისი 1817 წლიდამ იწყება. რაც შეეხება ქართველთაგან გაზეთების კითხვას და გაცნობას, ეს კი ქართველთა ადრიდგანვე იცოდენ, ე. ი. XVIII საუკუნეში. მაშინდელ ბატონიშვილებს ერთობ ხშირად უხდებოდათ რუსეთში მგზავრობა და ცხოვრება, ესენი იმ დროის რუსულს გაზეთებსაც ადევნებდენ თვალ-ყურს და ყოველთვის ჰკითხულობდენ. მეტადრე თვალ-ყურს აპყრობდენ იმ გამოცემებს, სადაც კი ქართველის ერის და საქართველოს ცნობებს ჰპოვებდენ. რუსულ გაზეთებს გარდა ქართველნი ფრანგულს გაზეთებსაც აქცევდენ ყურადღებას, რადგანაც ფრანგულს გაზეთებშიაც იბეჭდებოდა ხშირად საქართველოს შესახებ ცნობები. მაგალითად: ფრანგულს გაზეთებში ქართველთა მეფე ქაიხოსრო და ლეონ ირანთა მსაჯული პირველად 1710 წ. აქეს. 1739 წ. აბატმა მილოტმა აქო ქართველნი და საქართველო და კოსტანტინეპოლის ფრანგთა ელჩ-

მა პეტრონელმა მეფე ერეკლე 1754 წ. შეაქო. სხვა-და-
სხვა დროსაც ხშირად უქიათ ხოლმე ქართველნი.

ღიახ, ქართველთა ეურნალ-გაზეთის გამოცემის
საქმე და მნიშვნელობა აღრიდგანვე იცოდენ, მხოლოდ
ბედშავმა ჯარემოებამ, მუსულმანთ სიმრავლემ და ში-
ნაურმა მდგომარეობამ არ მისცეს ნება, რომ გაზეთის
გამოსაცემად ეზრუნათ. თუმც ისიც უნდა ვსთქვათ,
რომ საქართველოში 1792 წ. გაზეთის მსგავსად ფურც-
ლების ბეჭდვაც იწყეს, რომელ ფურცლებზედაც მო-
თავსებული იყო სხვა-და-სხვა აკროსტიხური ლექსები,
სიტყვები და მეფეთა ქებანი. ესეთი ფურცლები ერ-
თობ მცირედ იბეჭდებოდა, დაბეჭდილებს მეფოს შვი-
ლებს და შვილის-შვილებში არიგებდენ. არ შეიძლება,
რომ ამ ფურცლების სადმე არა აღმოსწინდეს-რა. ამავე
დროს უკვე წინ წავიდა ქართველთ შორის სხვა-და-სხვა
განცხადებების ბეჭდვაც. რაც შეეხება ზოგიერთ პი-
რებს, რომლებიც საყვედურით ბრძანებენ, რომ ქარ-
ველთ ქართული გაზეთის გამოცემა ერთობ გვიან და-
იწყესო, ამაზე ვიტყვით, რომ ასეთი ბრალდება ჩვენ
უსაფუძვლოდ მრგვაჩნია, რადგანაც ქართველთ ასეთის
საქმეების წარმოებისათვის სრულებით არა სცალოდათ,
როცა მზიცილეს, მაშინ აკი მაშინათვე მოჰკიდეს ხე-
ლი და ბეჭდვაც იწყეს? ჩვენ-გვარ მღვდმარეობაში
მყოფ ხალხს კი არ დაეზრახება ესა და სხვებს კი, მეტად-
რუ სომხებს, რომელთაც მეფობა აღრიდგანვე დაჰკარ-
გეს, ამით მათ არაფერი წააგეს. სამეფოს ტაცემის შემ-
დეგ მთელს დუნიას ოთხავეკუთხივ მოედვნენ, ყველ-
გან ვაჰრობას შეევივნენ, ფულის მოგებას, ხერხს და
ოხტატობას. მათგანი მრავალს აღაგას დამდიდრდენ,
ქონებრივ წარმატებას მიეცენ, ოსმალეთის, სპარსე-

თის და ინდოეთის ზოგიერთს ქალაქებში დახსნეს სხვადასხვა საეპროები, სააგენტოები, ბანკები, გააკეთეს დიდრონი ქარვასლებიც, ყველა ამებთან თავისუფალი დროც დიდი ჰქონდათ, მაგრამ რაც შეეხება გაზეთის გამოცემას — ეს კი მათაც ერთობ გვიან მოახერხეს.

სომხებმა დიდის შრომითა და ჯაპანწყვეტილ ძლივს მოახერხეს, და 1796 წ. გამოსცეს თეიური სომხური გაზეთი, რომელიც სომხებში პირველ გაზეთად ითვლება. იგი იბეჭდებოდა ინგლისის სამფლობელოს ინდოეთის ქალაქს მადრასეში; გაზეთს სახელად „აზდარარი“ ერქვა, რედაქტორად ხსენებულისავე ქალაქის სომეხთ მოძღვარი ტერშმოვანი იყო. ეს გამოცემა თავის დროის კვალად უფერული გამოცემა იყო, იგი სულ ორს წელიწადს გამოდიოდა, 1798 წლის დამდეგიდამ მოისპო, ვეღარ გამოვიდა. ქართულ პირველ გაზეთის გამოცემის რიცხვი რომ სომხების პირველ გაზეთის გამოცემის რიცხვს შევუდაროთ, სულ მცირე განსხვავება აღმოსწდება. სულ 22 წელიწადი გამოვა განსხვავებით ამის ანუსხვაც არა ღირს. ჩვენდა საუბედუროდ, ჩვენ, ქართველთ, აქამდის ისიც არ ვიცოდით, თუ ქართველებში პირველად როდის გამოიცა ქართულს ენაზე პირველი გაზეთი, აქამდე პირველ ქართულ ჟურნალად მრავალნი „ცისკარს“ აღიარებდენ და პირველ გაზეთად „დროებას“. თუმცა ისიც კი ვიცოდით ამაღად, რომ 1732 წ. სოლომონ დოდაშვილს ქართულს ენაზე გაზეთ-ჟურნალიც გამოჰყვანდაო. რაც შეეხება გამოცემათა ცნობებსა და ვითარებას, ეს კი ჩვენთვის უცნობი იყო, ამის გამოცემულ ჟურნალ-გაზეთის ნომრები ჩვენ თვალითაც არ გვენახა, ძლივს გვეღირსა და რის წვალებით, 1875 წ. მოვიძიეთ თითო ნომერი და

მასთან მცირე ცნობებიც შევპკრიბეთ. ამავე დროს ჩვენში აღმოსჩნდა სხვა ძველი ქართული გაზეთებიც და ნათლად შევიტყუეთ რე გავიცანით ის ცნობები, რომ ქართულს ენაზედ პირველად ქართული გაზეთი 1817 წ. გამოუციათ ქ. თბილისში. ხოლო რა გვარს მიმართულების იყო ეს გაზეთი, ოფიციალურის, თუ მოქალაქურის—ამაზე არა სჩანს-რა; გაზეთის ზედა-პირის წარწერაც ამისას არაფერ ცნობას იძლევა; ამის შეტყობა კი არა, თვით გამომცემლის და რედაქტორის ვინაობაც კი არა სწერია. აბა, ჯერ დღეს, 1830 წლების ცნობებიც რომ არა დაგვრენ-რა ხელთ, ისიც არ ვიცით, თუ ამ მოსვენებულს დროს, სად და როდის ვინ რა დაბეჭდა, ძველებზე რაღა გვეთქმის? იმას კი ვიტყვით დაქვეშარიტებით, რომ ქართველნი XVIII საუკ. უკვე იყვნენ გაზეთების ცნობებს და კითხვებს შეჩვეულნი, — ამას გვიმტკიცებენ შემდეგ გარემოებათა პირობები.

ზემოდაც ვსთქვით და აქაც ვიტყვით, რომ ქართველთ ბატონიშვილები და მღვდელ-მთავრები XVIII საუკ. რუსეთში ერთობ მრავლად ასახოვრებდნენ. მღვდელ-მთავრებმა რუსეთში, სამს ალაგას ქართული სტამბებიც დახსნეს, წიგნების ბეჭდვაც დაიწყეს, თვით ვრცელი ქართული „დაბადებაც“ კი რუსეთში დაისტამბა 1743 წ. რუსეთში ასეთ ვრცელ წიგნებს ბეჭდავდნენ, ნუ თუ ამ მბეჭდავთ იმ დროის რუსულ გამოცემათა შესახებ ცნობები არ ექმნებოდათ? არა გვგონია. გაიოზ ნაცვლიშვილმა მოსკოვის აკადემიაში სწავლა დაამთავრა, ასევე მოზდოკელმა ქართველმა ქელიძემ, პაატა ბატონიშვილმა საფრანგეთში და ინგლისშიაც იმგზავრა. ბატონიშვილები, ზოგნი ვოლტერის ნაწერებსაც იცნობდნენ, ზოგნი რუსულიდან სასული-

ერო წიგნებს გარდა ფილოსოფიურს ნაწერებსაც სთარგმნიდენ, ვოლტერს და მის თანამედროვე საფრანგეთის მოაზრე მწერლებსაც ადიდებდენ და აქებდენ, ამათ შესახებ გაზეთებში დაბეჭდილს ცნობებსაც ჰკითხულობდენ. ესენი კარგად იცნობდენ გაზეთებს. 1770 წლებს, მეფე ერეკლეს საწინააღმდეგო „შეთქმის“ გამო მოთავენი დასჯილ იქმნენ. ერთმა დასჯილთაგანმა, ამილახვარმა, რუსეთში ერეკლე მეფის მოქმედების შესახებ წიგნი დაბეჭდა, მეფის მოქმედებას დესპოტიური მოქმედება უწოდა. ამ ჰაზრის თანაზიარი იქმნენ იმ დროის რუსის ზოგიერთ გამოცემანიც. წიგნის გამოსვლის და მის პატივისმცემელთ მეგაზეთეთ ცნობა მეფესაც ეუწყა. მეფეს ძლიერ ეწყინა, მაგრამ რას იზამდა. 1780 წ. ეკატერინე იმპერატრიცას წერილი მისწერეს და სთხოვეს, რომ ეგ წიგნი აღკრძალეთო. ასეც იქმნა, წიგნი აღკრძალეს. ამ წიგნებისამ ზოგმა ჩვენ დრომდისაც მოაღწიეს.

ქართველთ ბატონიშვილებს გარდა საქართველოში გაზეთების კითხვას ქართველი პატრებიც მისდევდენ. ამათ რომიდან გაზეთი „მისიონ კატოლიკ“-ი ძველადგანვე მოსდობდათ. პატრები შეფეს და მეფის შვილებს ხშირად მრუთხრობდენ სხვადა-სხვა გაზეთებიდან ამონაკითხ ცნობებს. ბატონიშვილები ყოველთვის სიამოვნებით ისმენდენ. პატრებს გარდა, მეფის კარზე ხშირად სცხოვრებდენ ისეთნი სწავლულ-მოგზაურნიც, როგორც იყო 1773 წლებში ნემეცთა მოგზაურ-მწერალი აკადემიკოსი ლულდენ შტეტი, ამას შემდეგ ნეიციკე ექიმი რეინგესი, მასვე დროს საქართველოში ყოფილნი რუსის პოლკოვნიკნი პეტროვი და ივანოვი და ბევრიც სხვანი, უთვლელნი, რომელნიც თავიანთ

დროის კვალად იყვნენ განსწავლულნი: ესენი იმ დროის გაზეთებს ევროპის ქალაქებიდან თვით საქართველოშიაც იბარებდნენ. ევროპიული გაზეთები საქართველოში სტამბოლის გზით შემოჰქონდათ, ბათუმიდან. ამავე გზით მოგზაურობდნენ ევროპიელთ სწავლულნი და მოგზაურნი, სტამბოლიდან ყველა მგზავრს და გაზეთს ბათუმში ელოდა მოსვლა. თვით საბა ორბელიანიც თავის კაპუჩინებით ევროპიდან პირველად ბათუმში მოვიდნენ, მერე საქართველოში შემოვიდნენ; 1780 წ. აქედამვე შემოვიდა ინგლისელთ ექსპედიცია გურიაში, 1784 წ. საფრანგეთის და 1789 წ. ავსტრიელ-პრუსიელთა. საუბედუროდ, ეს მოგზაურნი გურიას აქეთ ვეღარ გადმოდიოდნენ. ამის მიზეზებს ოსმალოთ ვაწერთ, 1780 წ. ინგლისელთ სამხედრო ექსპედიცია დავით გურიელმაც ისტუმრა... ამას ოდესმე დავუბრუნდებით. ეს აღენიშნეთ მარტოდ იმის ფაქტად, რომ ძველად ქართველთაც ჰქონდათ ევროპის გზა და კვალი, თავი და თვალი დასავლეთურის წინ-სვლისა და წარმატებისათვის. მეორე გზა საქართველოსი იყო რუსეთიდან კავკავზე. საქართველოს მიჯნაზე დანიშნული იყო გზის ზედამხედველად ყაზიბეგი, იქ იყო ფოსტა. გზის გამგეს ღამის გუშაგნიც ჰყვანდა. რუსეთიდან თუ რამ ცნობები, ნივთები და გაზეთები მოდიოდა, სულ ამ გზით შემოჰქონდათ; მაგალითებრ, მეფე ერეკლეს ეკატერინე იმპერატრიცამ ჩაის ჭურჭელი გამოუგზავნა ფეშქაშად და სასახლისთვის კარგი დიდი საათი და ბევრიც სხვა ნივთები, ყველა ესენი რუსთა შიკრიკთ, ანუ მათ ფოსტის კაცთ ხსენებულს გზამდის, მოჰქონდათ, აქ ქართველთ ფოსტის უფროსს ჩააბარებდნენ და თვით უკან გაბრუნდებოდნენ; მერე საქართველოს გზის მცველი თავის კაცებს ჰგზავ-

ნიდა თბილისში და ატანდა ყველაფერს გამოგზავნილ
ჩივთებს, გაზეთებს, წიგნებს და წერილებს; ყველა ამანებს
თბილისში, სამეფო გამგეობაში მიიღებდენ, მერე თავ-
თავის კუთვნილებად არიგებდენ. ეს ორი ჩვენგან აღ-
ნიშნული საქართველოს მთავარი გზები იყო, საიდანაც
ევროპიელთ და რუსთ შემოჰქონდათ ყველაფერი. ამ
გზებს გარდა სხვა გზებიც იყო, მაგრამ იმათ ჩვენ არ
აღვნიშნავთ. ძველადგან ქართველთ მეფეთა ბრძანე-
ბით საქართველოს ვაქართათვის „იარმუკობა“ ანუ ბაზ-
რობა ეკატერინოდარში იყო დანიშნული, სამ წელიწადში ერთხელ. ქართველ და რუსეთელ ვაქართ ვაქ-
რობა და წარმოება აქ იწყებოდა, აქ სალდებოდა
ურთიერთ შორის საქონლები, ამის მეოხებით გზა და
კვალიც ირკვევოდა. საქონელს გარდა საბექდო ქალაქ-
დის შემოტანაც ადვილდებოდა.

ასეთის გარემოებით დაასრულა საქართველომ XVIII
საუკუნე დადგა 1800 წ. 28 ქრისტისშობისთვის, მეფე
გიორგი გარდაიცვალა და 1801 წლის თებერვალს,
მარტსა და აპრილის თვეთა განმავლობაში საქართველო
რუსეთს ჩაბარდა. სრულიად საქართველოს რუსთაგან
შემოერთება კი 1810 წლიდამ იწყება, საქართველოს
რუსეთთან დაკავშირებით ქართველთ დიდად უნდა გვე-
სარგებლნა, მაგრამ ჩვენდა საუბედუროდ ეს ასე ვერ
მოხდა, ჩვენ ამისთვის მომზადებულნი არ ვიყავით.
ჩვენის რუსეთთან დაკავშირებით უფრო სომხებმა ისარ-
გებლეს, თუმც ამისათვის დიდად არც იგინი იყვნენ
მომზადებულნი, მაგრამ ჩვენზე მაინც მეტად იყვნენ
წინ წასულნი. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების
პირველ წლებიდან მათ იწყეს წინ-სვლა, წარმატება,
აღორძინება და გამდიდრება. ქართველთა კი ზღაპრით

ვიწყეთ წინ-სვლა და თვალის გახილება, ძლიერ-ძლივობით მოვეწყეთ ახალ წეს-ჩვეულებას, მთავრობას, გამგეობას და მის ძალას. დიდის ქაპანწყვეტით გაგვეხსნა სტამბა, სკოლა და როგორც იქმნა, 1817 წ. ქართულს ენაზედ პირველად გამოიცა ქართული გაზეთიც. პირველ წელს, ე. ი. 1817 წელს, ამ გაზეთის გამოცემა სექტემბრიდამ დაუწყიათ, თვეში ხან თითო ნომერი გამოდიოდა, ხან ორი. მეორე წელსაც ასევე გაგრძელებულა. გამოცემას დრო არა ჰქონდა დანიშნული. 1818 წლის გასულს კი ნებართვა აუღიათ, და 1819 წლის მარტიდამ კი გაზეთების გამოცემა წეს-რიგით დაუწყიათ. ორი წლის განმავლობაში, ე. ი. 1817 და 1818 წწ. გაზეთს არ ჰქონდა გამოცემის დრო დანიშნული, მას ზედ არც ფასი ეწერა, იგი იბეჭდებოდა მთავარ-მართველის სტამბაში, დაბეჭდილებს აქეთ-იქით სამაზრო „ზასედატლებს, ისპრაენიკებს“, ექსპედიციის წევრებს და პალატის მოხელეებს უგზავნიდენ, ხოლო იგინი გაზეთის გარდასახადს რაგვარად იხდიდენ, ამის ჩვენ არაფერი ვიცით. გაზეთიდამ ამონაკითხ მთავრობის განკარგულებათა იგინი ხალხს აცნობებდენ. თითო გაზეთი იბეჭდებოდა თითო საწერ სქელსა და შავს ქალღვრად; ასოებად ნახმარია ის ასოები, რომლის ყალიბები 1706 წელს იქმნა თბილისში ჩამოსხმული; აქედამ ჩამოსახეს ასოები, შემდეგ ამავე ყალიბებიდან ჩამოსხმულ იქმნა 1779 წ. და 1796 წ. საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების შემდეგაც ამ ასოებს ახმარებდენ, რადგანაც ახალი ასოების ყალიბების ჩამოსხმა ერთობ გვიან მოხდა. 1817, 1818, 1819 და 1821 წწ. გაზეთები სულ ამ ძველის ასოებით არის ნაბეჭდი.

1817 წ. გამოსულ გაზეთს ასე აწერია ზედა პირზე სათაურად:

ქართული გაზეთი
გამოიცემის ქალაქს ტფილისს, წელს ჩუიზ.

ჩვენის ფიქრით, ამ გაზეთის, 1817 წ. სულ ცხრა ნომერი უნდა გამოსულიყო, მეტი არა. 1818 წელს კი მიახლოვებით 15—17 უნდა ყოფილიყოს გამოცემული, რადგანაც თითო გაზეთის ნომერი ხან თვეში ერთი იბეჭდებოდა, ხან სამ კვირაში ერთი ნომერი; ყოველს შემთხვევაში თვეში ერთ-მეტ-ნაკლები რომ ვხანგარიშოთ, მაშინ 12—15 ნომერზედ მეტი არ გამოვიდოდა. როგორც ვიცით ცნობებიდამ, გაზეთს პირდა-პირ ოფიციალური ხასიათი ჰქონია, იგი ვგონებთ, თვით მთავრობის ხარჯითაც იბეჭდებოდა, რადგანაც მთავრობავე ურიგებდა მუქთად. მაშინ ქართულს ენაზე მთავრობის გაზეთის გამოცემა აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა, რადგინაც 1805—1830 წლამდე, საქართველოში ქართული ენა მეფობდა, იგი იყო სახალხო, საერო ენად მიღებული, იგი მეფობდა ქართველებს გარეშე თვით თათრებსა და სომხებში, რასაკვირველია. მაშინ რუსთა რიცხვი საქართველოში ერთობ მცირე იყო, მთავრობისათვის ქართული გაზეთის ქონება კი, როგორც იარაღი, აუცილებელს საჭიროებას შეადგენდა.

გაზეთში უმეტესად იბეჭდებოდა სახელმწიფო განცხადებანი, უმაღლესი ბრძანებანი რუსეთიდან და საქართველოდამ საქართველოს მთავარ-მართველების, გარდა ამისა სხვა-და-სხვა განცხადებანი ვაქართა შესახებ, სამხედრო უწყების წინაშე სანოვაგის მოსატანად, სახელ-

მწიფო სხვა-და-სხვა სახლებთა აღსაშენებლად და ბევრიც კიდევ ამ გვარნი, რაც კი მაშინ დღითი დღე საჭირო ხდებოდა ადგილობრივ მთავრობისა და მის გამგეობის წინაშე. ენა გაზეთისა არის ძველი, გაუგებარი, ისე რომ მას თუ არ ძველის ქართულის ენის მცოდნე, სხვა ვერაფერს გაიგებდა. ცხადათ სჩანს, რომ ამ გაზეთის რედაქტორად დანიშნული ყოფილა მთავრობის ვინმე მოხელეთაგანი, რასაკვირველია ქართველი, ძველის ქართულის მცოდნე. 1819 წლისათვის კი რედაქტორად განსაზღვრული პირი უნდა ყოფილიყო უფრო მეტის ცოდნის პატრონი, რადგანაც 1819 წ. მარტიდამ გაზეთმა კვირაში ერთხელ იწყო გამოსვლა. გაზეთის რედაქციამ მხნეობა გამოიჩინა, პროგრამა გაუფართოვა, გარდა ამისა იმოდენად იმეცადინა, რომ წლის გასვლამდე 40 ნომრის მაგიერ 50 ნომერი გამოსცა, თითქო გაზეთის გამოცემა 1819 წლის პირველი იანვრიდამ დაწყებულიყო და არა მარტიდამ. გაზეთს 1819 წლიდამ სახელი შეუცვალეს: „ქართული გაზეთის“ მაგიერ «საქართველოს გაზეთი» უწოდეს. რასაკვირველია, ეს უფრო საფუძვლიანი სახელია, მასთან კანონიერიც იმ დროის ახლად დაარსებულს ქართულის გაზეთისათვის; ეს სახელ-წოდებაც ცხად დასკვნას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ მისი რედაქტორი შესემნილი პირი უნდა ყოფილიყოს, ვინემც 1817—1818 წ. გამოცემულის ნომრებისა, რომელიც უფრო განცხადებთა ფურცლს ჰგვანდა, ვიდრე სამოქალაქო, ან სამხედრო და სამეცნიერო გამოცემას. ასეთი განჩინება შემდეგ დროის გამოცემებზე კი ვერ ითქმის, რადგანაც მათ დიდი განსხვავება დაეტყოთ ზემოდ ხსენებულს გაზეთებთან შედარებით.

„საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა დაწყებულ იქმნა 1819 წლის მარტის პირველიდამ. ენა ამ გაზეთისა იგივეა თითქმის, როგორც 1817 და 1818 წ. ასოები გაზეთის იგივეა, რაც წინედ ჰყო. ზომა გაზეთისა იგივეა, ხანდისხან ორი საწერი თაბახიც გამოსულა, ოფიციალურს ნაწილს გარდა ლიტერატურულს ნაწილსაც საკმარისი ადგილი უკავია. ამ გაზეთის ნაკლად ჩვენ აღვიარებთ ძველის საღმრთო წერილის ენით წერილების წერას. ეს ძველი ენა, რომელიც კი მეფობდა საქართველოში 1850 წლამდე, იყო რაღაც განკერძოებული თვისების ენა. იგი არც ძველს ეკუთვნოდა და არც ახალს, უფრო კერძოებით ხასიათის მექონ სურათს წარმოადგენდა. მისას ვერც ერი გაიგებდა რამეს ადვილად და ვერც მღვდელი. ეს ნაკლი მათ რომ თავიდან აეცდინათ, იქმნება მაშინ ქართველობაში საეროდ განათლებისა და მწიგნობრობის საქმე სხვანაირად წასულიყო, იქმნება იგი წარმატებით შემოსილიყო. ჩვენდა საუბედუროდ ეს ნაკლი შემდეგ დროის ქართველებმაც წესად შეითვისეს; თვით 1850 წლებამდისაც კი ამ ენით სწერდნენ დაჰბეჭდავდნენ, როგორც გაზეთ-ჟურნალს, ისევე სხვა-და-სხვა ქართულს წიგნებს. ამ ნაკლს ვერ ასცდა თვით ცნობილი სოლომონ დოდაშვილიც.

ამ ნაკლის შესახებ ჩვენ საკმარისად უნდა ვისაუბროთ, რადგანაც მან ქართველებზე მეტად დიდი ზეგავლენა იქონია; იქონია მით უფრო, რადგანაც იმ უწიგნობის დროს, როდესაც საქართველოში წიგნების ბეჭდვა ქაჭანებად იყო, მაშინ ცოდვა იყო ასეთის ენით წერა და ბეჭდვა. ამ ენით ჰბეჭდავდნენ თვით სახელმძღვანელო წიგნებსაც. მე მოვიპოვე რამდენიმე ძველი

ქართული სახელმძღვანელო და მათმა გაცნობამ გამაკვირვა. ძველი ყარამანიანი, დავრიშიანი, მირიანი და ასეუი მოთხოვნი უფრო კარგის ქართულის ენით არიან ნაწერხ, ვინემც XIX საუკუნის ქართული სახელმძღვანელოები. სახელმძღვანელოები კი არა, თვით გაზეთის განცხადებებსაც კი ამ გვარის ჯვარცმულის ენით სწერდნენ, რასაც თვით ჩვენი ამონაწერებიც დაამტკიცებენ. 1819 წ. გაზეთის ერთს ნომერზე ვკითხულობთ შემდეგ განცხადებას: „მთავრობის ნება-რთვით, 1819 წელს, ესე როგორც გამოიტენ წარსულსა წელიწადსა, აკრეოვე გამოიტემა მამაჯაღსა წელიწადსა 1820-სა.“ ცნობიდან სჩანს, რომ ეს „საქართველოს გაზეთი“ 1820 წ. გამოიცემა ისევე, როგორც წარსულს 1818 წელს გამოიცა და ამ წელსაც იბეჭდებო. აი თვით სახეც გაზეთის ზედა პირის, რომელიც შეუცვლელად მოგვყავს:

საქართველოს გაზეთი

ნომერსა ზ დღესა ჩყიდ წელსა თფილისში

№ 38

გამოცხადებანი.

ეს სათაურია გაზეთისა, შემდეგ იწყება განცხადება გაზეთის გამოცემისა. აი განცხადება:

„ქართულის გაზეთის გამოცემანი ვაჟად თვისად რატუნგენ, რათა წინასწარ აცნობონ პატივცემულ საზოგადოებასა, რომელ გამოცემა ესრეთისა გაზეთისა განკრძლების მამაჯაღსა ჩეკ წელსა. მას შინა შთაწერილ იქმნებიან თუთ იგივე მუხლნი, რომელნიცა მოხსენებულ იყვნენ გამოცხადებასა შინა დაბეჭდილსა უწინარეს ამისა შემდეგსა თავის გაზეთის

ბეჭდვისა, გაზეთი ესე გამოცემულ იქმნების ათას რვა ას და ერთის წლის ჰირველ რიცხვამდე, თვითო კვირაში თვითო დაბეჭდილი ფურცელი“.

„მოსაწერი ფასი დანიშნულ არს საკმარისად ზომიერი, სრულიადის გაზეთის აქ თფილისსა შინა გამოცემისათვის სამი რუბლი თეთრი ფული და სხვათა ქალაქთა და ადგილთა მცხოვრებნი წარსაგზავნელად მათდამი გაზეთისა ამის მისცემენ ერთსა აბაზსა, სრულიადის დროსათვის, რომელ წარსულსა შინა წელსა გაზეთისა ამისა ვაწიეო გამოცემა მარტის თვეში და აწ იწიება მისი ჰირველ იანვრის რიცხვიტკან და მას წარსულის წლისაზედ მომატება ათი ფურცელი და იქმნება არდა ორმოცი, არამედ ორმოც და ათი ფურცელი საკუთართა შემთხვევათა შინა მომატებათა თანა“.

აი ესეც ამ გაზეთიდან მოყვანილი ერთი ადგილი, მინუშად იმ დროის ქართველთ მწერლებთა ენისა.

„კორის უეზდის სოფელს დაფრის მცხოვრებნი ბარძიმ მანაბელოვის უმა დათუა კვადენიქ თავის ცოლით და ვაჟის და ქალისშვილებით, ძმისწული ნინიათი და ვენახით იმ ას სამოც და სამს რუბლში, რომელიც მართებს მას აზნაურის გაბაშვილის ქალის ელისაბედასი, იმათან გასუიდვის ვადა დანიშნულ არს ამა წლის ნოემბრის კ. და დეკემბრის ე. და კ. რიცხვებში.“

თელავის უეზდის სოფელს ფინჩხავას მცხოვრები რვა კომლი უმა ლუბენკის სეკრეტარს ნათიოვის იმ ათს ას ოცს რუბლის ვერცხლის ფულში, რომელიც მართებს მას ლუბენკის სეკრეტარს თავადის მელიქზადე ბებუთოვის, იმათის გასუიდვის ვადა დანიშნულ არს ამა წლის ნოემბრის კ. და დეკემბრის ვ. და კ რიცხვებში“.

ასეთ ცნობათა გარდა მოთავსებულია მთავრობის განცხადება საქართველოში ღერბის ქალაქის შემოღე-

ბის შესახებ. აქედან სჩანს, რომ ღერბის ქალაქის ხმარება საქართველოში 1819 წლიდან შემოსულა. მანამდის კი უბრალო ქალაქის ხმარება სცოდნიათ. მოთავსებულია წერილი ყვავილის აკრის შესახებ, თუ რა ხერხით შეიძლება ძროხის ყვავილით კაცის აკრა. ეს წერილი ექიმის კლაპიტონოვის უნდა იქმნეს, რომელმაც იმ დროის რუსეთში სახელი განითქვა და მის „კარაბადიმები“ და „ყვავილის აკრის“ წიგნები 1820 წლებში ქართულს ენაზედ ნათარგმნი პეტერბურღში ცალკე წიგნებადაც გამოსცეს. ქართულის თარგმანი გოფირალოვს ეკუთვნის, მეფე გიორგი XII-ის მდივნად ყოფილს.

მოთავსებულია აგრეთვე: — «ასტრონომიის მრცხველობათაებრ ცხადება, რომელ შემდგომად მომავალსა შინა წელსა, ჩეით ვიქმნებით მოწამე ერთისა ძვრითა გამოცხადებისათა განისა ცისა ზედა სახელდობრ ბეშვ. რიცხვსა სექტემბრისასა ახლისაებრ შტილისა, სოლო ძველისაებრ ოც და ექვს რიცხვსა ტოსისა შუა დღისასა იქმნების სრული დაბნელება მზისა, რომელიც ფრიად დიდს ხნის შემდეგ არა გვიანავს ჩვენგან... ნიდრელანდთა შინა, ამა საგანზედა არს წიგნი, რომელიც მიეწერების მეცნიერსა კაცსა ვანსვიდურს სურათობიურთ, რომელსა ზედა კამოხატულ არს დაბნელება სამთა სხვა და სხვათა სახეთა შინა“.

სწორედ ამ წლებიდან იწყეს ქართველთა მამულეების დაგირავება თბილისში და მის გარეშემო. მაშინ ჩვენში სხვა-და-სხვა ბანკები არ იყო. ჩვენს ბანკირებად ფულის პატრონი კაცები იყვნენ და ზარათები. იმ დროის ქართველნი ორ ნაწილად იყოფოდნენ: მხველმთესველად და სამხედროს ნაწილად. ვაჭართა და ხელოსანთ რიცხვი თბილისში ჟამთა ვითარების მეოხე-

ბით შემცირებულ იყო რაც კი ქართველთ ორს გან-
ყოფილებას ფული ან სხვა რამ ნივთეულობა სჭირდებოდა, ყველა მას იგინი თბილისის სომხებისაგან იძენდნენ. საქმე ისე მოეწყო, რომ ქართველნი ძირიელ მალე გახდნენ ვაჭარ სომეხთა მსხვერპლად. 1820 წ. მარტოდ ორთაქალაში გაიყიდა 14 კარგი ბ. ღი, რომელიც ბატონიშვილებს ეკუთვნოდათ. 20-მდე ბალი ქართველის თავადიშვილების სოლოლაკზე გაიყიდა: მაშინ ვინც კი თბილისში ქართველთ თავადისშვილები სცხოვრებდნენ, ყველას აქენდათ თითო ან ორ-ორი ბალი. ღღეს-კი, მთელს თბილისში ორს კაცსაც აღარ აბადია. მარტო ბალები კი არა, და მთელი თბილისის მამულე-ბიც ასევე წაუვიდათ ქართველთ ხელიდან. ამას ქვემოდ ვნახავთ. მაშინდელ თბილისის სომხები ცალიერ ჩონ ხს წარმოადგენდნენ. მათში ერთი კაციც არ იყო ისეთი მდიდარი, რომ მას რამდენიმე ათასის ფუმნის შეძლება ჰქონოდა. თუ იყო ვინმე და სცხოვრებდნენ თბილისში, ყველა იგინი 1830 წლების შემდეგიდან დამდიდრდნენ, როცა მათ ქართველთა მამულებს უხვად უწყეს შებოჰვა, მასთან ისწავლეს ტყუილი თამასუქების კეთება, ქართველთ დაბრიყვება და ნამეტურ სოფლის ნათლიობის მეოხებით გლეხთა ტყავის გაძრობა.

ასეთ საუბრის და ცნობების განსამარტავად და იმ დროკების ნათლად გასაცნობად ძლიერ კაი ცნობებს იძლევა ზემოდ დესახელებული გაზეთის ნომრები, ხოლო ჩვენდა საუბედუროდ ამ გაზეთის ნომრების ჩვენსულ სამი, თუ ოთხი ნომრის მეტი არა გვაქვს მოპოვებული. 1819 წ. ერთ ქართველ თავადისშვილს, ერთის სომხის ვაჭრისაგან 370 მან. გაეყიდა შინ დღის მიწა, ორი დიდი ზვარი და მამულეები, ღირებული 6000 მ.

ყველა ეს სომეხს ღარჩა 370 მ.-ად თავადის შვილს სულ ჩითეულობა და ასეთი რაღაცაები წაელო, რაც იქმნება 150 მან. არც კი ეღირებოდა, ასეთ მაგალითებს ჩვენ ათასობით მოვიყვანდით.

როგორც სჩანს „საქართველოს გაზეთი“ 1820 წლის ბოლო წლის ნახევარს მოსპობილა. ასე რომ ამ წლის შემოდგომაზე „საქართველოს გაზეთი“ აღარ გამოსულა. მოსპობის მიზეზი არ სჩანს, საჭირო კია რომ ვიცოდეთ რამე. ქართველთა გარეშე ქართული გაზეთის საჭიროება თვით მთავრობისთვისაც ყოფილა საჭირო. ამიტომ ქართველობა უგაზეთოდ მხოლოდ ორ-სამ თვეს დაშთენილა. 1821 წლიდან კი სხვა ქართული გაზეთის გამოცემა დაუწყიათ. ამ გაზეთს სახელად „წმიდა გიორგი“ სწოდებია, რადგანაც გაზეთზე წმიდა გიორგია დახატული. აი თვით გაზეთის სათაურიც:

ქართული	ამ ალაგას დახატულია წმიდა გიორგი	გაზეთი
სექტემბრის 16 დღეს № 36		1821 წელს ტფილისი

„უცხო ქვეყნის ამბავნი: გერმანიიდან, ოსმალოს ქვეყნიდან, შერთული ამბავი. აღწერა დღესასწაულებთა ცერემონია ინგლისის კაროლისა. მოლდავიის სამზღვრიდან, თრიესტიდან, ინგლისის კარალევას დაგვირგვინება, ვალახიიდან, საბერძნეთის ამბავი“.

გაზეთის ენის მინუშად მოგვყავს შემდეგი ამბავი: „13 ივნისს. იზმირში გამოდის რომელსამე წამიდან ეოგელს კვირას ფრანცუზულს ენაზედ გაზეთი. — ამის უკანასკნელს

ფურცელში 19 მაისს არს შემდგომი ამბავი: იზმირს მცხოვრებნა რამდენსამე დღეს იევენს დიდად კაჭირვებუღნი შეწუხებაში, თითქმის ყოველს წამს მოელოდნენ დახოცვას ყოველთავე აქაურთა ქრისტიანეთასა, მაგრამ ბედნიერებათ მოვიდა აქ თაშა, რომელმაც მთელის კეთილ გულის ხმეირებით და ღიდ სულფონობით უკუნ აქცია ესე სამწუხარო ჰაზრი“.

როგორც შევითქვით, ამ გაზეთის ენა უფრო მღაბიურია, ვინემ „საქართველოს გაზეთი“-სა. ამას მკითხველიც შეატყობს. როგორც «საქართველოს გაზეთი», ისევე „წმიდა გიორგი“-ც კვირაში ერთი ნომერი გამოდიოდა, იმავე ზომით, როგორც 1817 წ. შემდეგ დროის ორი გაზეთი იბეჭდებოდა. ამ 36 №-რის რიცხვით ჩვენ ვფიქრობთ, რომ „წმიდა გიორგის“ გამოცემა, 1821 წლის თებერვლის ან მარტის პირველიდან უნდა დაეწყეთ. „წმიდა გიორგის“ გამოცემა განგრძობილა 1824 წლის ბოლომდე, 1825 წ. კი აღარ გამოსულა. მიზეზები მოსპობისა არ ვუწყით. არა ვიცით-რა ჩვენდა სამარცხვინოდ, იმის შესახებაც, თუ როგორც პირველის და მეორის «საქართველოს გაზეთის», ისე ამ „წმიდა გიორგის“ რედაქტორად, ვინ იყო, ან გაზეთს რამდენი ხელის მომწერი ჰყვანდა, ვისის ბრძანებით იბეჭდებოდა?

ამ გაზეთის განცხადებათა ცნობიდან სიანს, რომ დღევანდელი სათავად-აზნაურო ბანკის ქარვასლა „მშავის“ რედაქტორად ყოფილის, არწრუნის პაპას, გეურქ აღას, თავ. ციციშვილისაგან 6000 მ. უყიდნია. მაშინ ამ ალაგას დღევანდელი დიდი სახლიც გაკეთებული ყოფილა. ეს დიდი სახლი 1804 წ. გაუკეთებია საქართველოს მთავარ-მართველს ციციანოვს, სადაც თვითონ მდგარა. მის სიკვდილის შემდეგ, ეს სახლი მის

სახლისკაცებს დარჩათ ჩუქებით. მეჩუკე ამათ გეურქ ალა-ზე გაჰყიდეს ოხერ ფასად. ეს ის გეურქ-ალა გახლავსთ, ვისზედაც ქართველ მესტვირეებს „ხორჟელის ლექსიც“ გამოუთქვამთ. ამავე დროს ნ. ციციშვილს თბილისის შუა-გულს ალაგას გაჰყიდვია დიდი ძალი ადგილები. დღეს ამ ალაგზე თამამშოვის ქარვასლა სდგას. ეს ადგილები ციციშვილს გაჰყიდვია ორი დოშის ვალში, ორ ვერცხლის კულაში და ორ საკაბეში. ზახაკვირველია, ვალი სომხის იყო და მამულებიც მან დაინარჩუნა მოტაცებით. კუკიაში, ავქალის ქუჩაზედ რამდენიმე ათასი საჯენი მიწა ერთის ქართველის აზნაურისა 400 მან. ვალში გაისყიდა. იგი შეიძინა მევახშევი სომეხმა. ვერაზე რამდენიმე ათასი საჯენი მიწა 600 მ.-ის, გაბაშვილის, დარჩა ერთს სომეხს, რასაკვირველია მოტაცებით. ქაშუეთის ეკკლესიის პირდაპირ, სადაც დღეს „ორიანტის“ სასტუმროა, ერთმა სომეხმა ქაშუეთის ქართველს მღვდელს 60 მ. ვალში გაუყიდა და თვით დაინარჩუნა. დღევანდელი „კაკასიის“ სასტუმროს ალაგი და შენობა ციციშვილისაგან სულ უბრალო ვალში დაშთა ერთს სომეხს. ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, ვიტყვით მხოლოდ შემდეგს, რომ მთელი ქალაქის ქართველთ მამულები სწორედ ამ დროს დაისაკუთრეს პოელებმა, სწორედ ამ დროს იწყეს მათ მევახშეობა... თანდათან დრო იცვლებოდა, თბილისში ვაჭრობაც წინ მიდიოდა, მისთვის დუქნების გამრავლებაც საჭიროდ ხდებოდა, მასთან სხვა-და-სხვა სამმართველოებიც მრავლდებოდა; სამმართველოების გამრავლებას შენობათა სიმრავლეც მოჰყვა. შენობების და დუქნების კეთებას სომეხნი უფრო ადვილად მოეწყვნენ. მაშინ ხე-ტყე, აგური და მუშა-ხელიც ერთობ იაფი იყო, ყველაფერს იაფად

აკეთებდენ, სულ მუქთად; ადგილებსაც მუქთად იკავებდენ, სულ ოხრად, შენობაში და ღუქნებში კი ქირებს კარგს იღებდენ. ამ გარემოებამ სომეხნი ერთიორად დააწინაურა ცხოვრების სახსრით და ფულით გაამდიდრა. ვაქრობაც წინ წაიყვანეს ქირების წყალობით და ქართველთა მამულებსაც უფრო უხვად უწყეს შებოქვა, წართმევა და დარბევა.

ამ გაზეთის მოსპობის შემდეგ, მთავრობის ნაწილში, ქართული გაზეთის გამოცემის სხივი აღარ დაიბნა, აღარ განმეორდა. ამის მიზეზები ბევრნაირია. მთავრობის საჭირო განცხადებათა ბეჭდვა ცალკე ფურცლებზე იწყეს და ხალხში გავრცელება. რაკი მთავრობის მხრით გაზეთის საჭიროება აღარ იქმნა ცნობილი, არამედ მარტოდ განცხადების ბეჭდვა, ამიტომ თვით ხალხმაც გადიგლო გულიდან ქართული გაზეთის გამოცემის საჭიროება და საქმე. 1828 წ. თბილისში, ჩამოვიდა სოლომონ დოდაშვილი, პირველი ქართველი, რომელმაც რუსეთის უმაღლესს სასწავლებელში დაამთავრა სწავლა. მას ძლიერ სწადდა ქართული წიგნების ბეჭდვა, გაზეთის გამოცემა. ამ საქმეში მას დიდად ეხმარებოდა ივანე ხელაშვილი, ცნობილი ბერი, „კალმასობის“ დამწერი. ამ ბერის ფულით ს. დოდაშვილმა თბილისში სტამბა გახსნა, ქართული წიგნების ბეჭდვა დაიწყო, მთავრობის წინაშე დიდად იმეცადინა და 1829 წ. თბილისში ქართული კვირის გაზეთის გამოცემაც დაიწყო. ამ გაზეთს სახელად „თბილისის უწყე-

ბა“ ეწოდება. აქვე მოგვყავს სრული სათაური „თბილისის უწყების“ ერთის ნომრიდან:

სამშაბათი №—12

აპრილის 26 ს.

თბილისის უწყებანი

1832 წლისა

გამოდის კვირაში ერთხელ	წელიწადში ორისავე
სამშაბათობით, ხოლო სა-	მცემისა ფასი დადებულ
ლიტერატურა ნაწილი	არს რვა მანათი თეთრი
თვეში ორჯერ.	ფული.

შინაგან ცნობანი

თბილისი აპრილის 26-სა 1832 წელსა

უმაღლესი უკაზი

მიცემულ უმართებულეს სენატისადმი, თბილისი 18 აპრილს: სამზღვარ გარეთ ამბავნი: ფრანცია, პარიუი. აღნარევი, პორტულალია „გაზეთის“ ენის ნიმუში: — „ფრანცია. ჰარიუი, მარტის 12-სა დროსა მრავლთა მახადისეთა შეკრებულისა, იყო აქაურის სასამართლოს წინ საქმემან ჰირობისა ზედა არა კეთილ მზრუნველთა კაცთასა, რომელადც უოფილა სამრეკლოსა შინა მღვთის მშობლისა ეკლესიასა. სასამართლოს სტოლზე ეწყო რადენიმე დამბანანი, წითელი ქუდი, სანჯალი, ჰური და სხვანი, სამრეკლოსა ზედა საზოგანო ნივთნი. შვიდი კაცი გამოსჩნდა ბრალეულად, უოველნი იგინი არიან ხელოსანნი. ერთს მათგანს ეკითხა წო-

დება მისი და თვით ჩვენს თავი თვისი მაშეოთრად სახლსა შინა ერთსა მათგანისა ჰყონილ არიან სავიბეულნი და აღმა-შეოთებულნი თხუზულებანი, რომელნიცა გამოუცია ესრედ წოდებულს „საზოგადობასა მეგობართა ერთსათა“. მხოლოდ ერთმა ბრალეულთაგანმა ჭყო ჩვენებს რომელთ შიშინიკს მი-სუადვითა და უნდოდათ სამრეკლოდამ სრულა ზირისზირ მთავ-რობისა. ყოველნი ივინი არიან კლახაკსა მდგომარეობასა ში-ნა. გასამართლებლად თავისა თვისისა შემოაქვსთ რომელ ერთ-მანეთს ვერ იცნობდენ და მაშასადამე ზირობასაც ვერ შეკვ-რენ“.

ეს გაზეთი გამოდიოდა იმ ზომის ქალაქლითვე, როგორც ზემოდ ხსენებული გაზეთები, თითო საწერ თაბხიან ქალაქლზედ. ეს გაზეთი კი ხანდისხან ორ თა-ბახზედაც იბეჭდებოდა. ს. დოდაშვილის „თბილისის უწ-ყება“ ზემო ხსენებულის გაზეთებისაგან განირჩეოდა მით, რომ აქ სხვა-და-სხვა განყოფილებათა გარეშე ლიტე-რატურული ნაწილიც იბეჭდებოდა. სხვათა მრავალთა შორის 1829 წ. ერთს ნომერში მოთავსებულია ლექსი, „ოცნება“ პუშკინისა, თარგმანი ალექსანდრე ქავკავა-ძისა.

ზ. ჭიჭინაძე.

(შემდეგი აქნება)

პროგრამა

ეთნოგრაფიულ და იურიდიულ ცნობების
შესაკრებად.

(დასასრული *)

იურიდიული ცნობები.

1. საზოგადო შენაშენა.

1. ერის რომელია შტოა დასახლებული, ესე იგი, ვინ სცხოვრებენ? ვის მამულზედ სცხოვრებენ?

2. ნათესაობათა კავშირა.

1. სცხოვრობენ ნათესაობრივის კავშირით, ესე იგი, ყველა ნათესავეები ერთად სახლის უფროსის თაოსნობით?
2. არიან იმისთანა სოფლები, რომლებშიაც სცხოვრობენ მხოლოდ მონათესავენი?
3. გვარის უფროსის სახელით ხომ არ იწოდებიან ესენი?
4. სცხოვრობენ ერთს სახლში რამდენიმე სახლობანი, თუ ახალ ოჯახისთვის სხვა სახლს აშენებენ?
5. ჰპატრონობენ თუ არა სხვა და სხვა გვარეულობას მფარველნი სულნი? რა დარჩენილა ამბად?
6. ვინ ისაკუთრებს უფროსობას ოჯახში, პირმშო შეილს, უმფროსს წევრს, თუ ვისაც სურვილისამებრ ანდერ-

*) იხ. „კრებული“ № XI. 1899 წ.

- ძით გარდაეცემა? არჩევანით ხომ არ ჰნიშნავენ უფროსს?
7. გვარის უფროსად შეიძლება დადგეს დედაკაცი?
  8. რა უფლება აქვს უფროსს სათითაო გვარის წევრზე მათ ქონებაზე?
  9. გვარის უფროსი საკუთრივ მოქმედობს, თუ ჰკითხავს რჩევას და აზრს ოჯახების უფროსებს?
  10. სამართლის წინ ვინ უნდა წადგეს, დამნაშავე თუ მხოლოდ გვარის უფროსი?
  11. გვარის უფროსი ურჩევს პატარძალს გვარის წევრს? თუ მამა?
  12. ძღვენს მიაართმევენ ხოლმე გვარის წერის დროს უფროსს?
  13. უფროსის მეუღლეს აქვს რამ განსაკუთრებული უფლება სხვებზე, თუ ყველა რძლები თანასწორი არიან?
  14. საგვარეულო კავშირში რა პირადი და ქონებრივი უფლებანი აქვთ დედაკაცებს, ერთნაირად მონაწილეობენ საცხოვრებელში თუ არა?
  15. არსებობს საზოგადო თანხა? ვინ თაოსნობს?
  16. თითო წევრის დანაშაული მთელ საგვარეულო კავშირს ხომ არ მოეთხოვება? რა და რა დანაშაული? (მრუშობა, ქურდობა, სისხლის დაღვრა)...
  17. სისხლის აღებას მისდევენ?
  18. კერძო წევრის ვალი ვინ უნდა გადიხადოს, თვითონ თუ მთელმა გვარმა? თუ თვითონ იხდის, ეშველებიან ნათესავეები?
  19. ის ოჯახი, სადამდინაც ქურდის კვალი მიიტანეს პასუხის მგებელია?
  20. ქურდის დამფარავი პასუხის მგებელია?
  21. საგვარეულო წრეში მიღებული სტუმრის მოყვა-

- რეობა? დაჰფარავენ თუ არა უცხო პირს, განდევნილს თავის წრიდგან?
22. შეიძლება რომ უცხო პირი შიიღონ საგვარეულო წრეში? რა შემთხვევაში?
23. ამ შემთხვევაში საჭირო ხომ არ არის ხელშეკრულობა? რა ნაირად კეთდება ხელშეკრულობა, რას ამბობენ ამ დროს?
24. განდევნიან ხოლმე თუ არა წევრს სანათესაო გვარრიდგან, რა დროს, რა მიზეზით, ხშირად ხდება ამ გვარი შემთხვევა?
25. რამე კავშირი არსებობს განდევნილს და წრეს შორის? განდევნილი ყველა უფლებას ჰკარგავს თუ არა? (პირადი უფლება, უფლება მფლობელობისა). რას ეძახიან განდევნილებს?
26. შეიძლება განდევნილი კვლავ მიიღონ გვარში?
27. როგორა ფუძნდება ახალი ნათესაობრივი ოჯახი? რა მიზეზით, ან ხშირადა ხდება, რომ ერთი გვარი გაიყო რამდენადმე? მამულს ამ შემთხვევაში იყოფენ?
28. ასე აღორძინებულ გვართა შორის არსებობს რამ კავშირი: ნათესაობითი, ქონებრივი, პირადი? გვარის უფროსს ხომ არ ემორჩილება ახლად დაფუძნებული ოჯახი?
29. იმისთანა მამულები ხომ არ არიან, რომელნიც შედგენენ მთელი ნათესაობის საკუთრებას?

3. წოდებანი.

1. რა და რა წოდებად განიყოფებ ამ სოფლის საზოგადოება?

2. როგორ წარმოსდგენ წოდებანი? რა დარჩენილა ამაღად?
3. ყმების კოლა უმაღლეს წოდებას ჰქონდა მინიჭებული, თუ სხვა წოდებასაც?
4. რა მოვალეობა ედოთ კისრად ყმებს და ხიზნებს, რომლებიც სცხოვრობდნენ მებატონის მიწაზე?
5. გლესს შეეძლო ერთი მებატონისაგან მეორესთან გადასვლა?
6. ამ შესახებევაში სახლი გლესის მებატონეს რჩებოდა?
7. შეეძლო თუ არა მებატონეს გაეგდო თავისუფალი გლესი?
8. თავისუფალთ შეეძლოთ ნასყიდობით საკუთარი მამულის შეძენა?
9. ამ გვარი მამულის შეძენა მოვალეობიდან ხომ არ ანთავისუფლებდა მებატონის წინაშე?
10. უმაღლეს წოდების კაცს შეუძლიან მდაბიო წოდების ქალის შერთვა? მდაბიოსას მაღალ წოდებისა? საჭირო ხომ არ არის ქორწილისთვის წოდებრივი თანასწორობა?
11. რა დამოკიდებულობა უჩნდებოდა წოდებასთან იმ პირს, ვინც დაიბადა უთანასწორო კავშირით?
12. რა გარდასახადია დავალებული სათითაოდ წოდებებზე?
13. აქვს თუ არა მემამულეს ნაწილი იმ პირის სიკვდილის შემდეგ, რომლის წოდებასთანაც მას ჰქონდა კავშირი?
14. მებატონეს ჰქონდა ნება ყმის სიცოცხლეზე?
15. რა გარდასახადია დადებული მკვლელისათვის, თუ თავის ტოლი კაცი მოჰკლა?
16. რა უნდა გადაჰხდეს ყმის მკვლელს? უმაღლეს წოდების კაცის მკვლელს?

17. შეუძლია თავად თავის ქვეშევრდომი ერთ წოდებიდან მეორეში გადაყვანოს?

4. ნაშთები ძველ ნათესაობაზე კავშირთან.

1. თუ ახლა აღარ არსებობს „გვარეულობითი ცხოვრება“, ამბად მაინც არა დარჩენილა რა მათ შესახებ?
2. ყველა ოჯახებს ერთნაირი მეტი სახელი აქვთ, თუ განსაკუთრებით?
3. რა მეტი სახელებია მიღებული ოჯახებისათვის და კერძოთ წევრებისათვის? ჩამოთვალეთ ქალების და კაცების მეტი სახელები.
4. რა იყო მიზეზი სხვა და სხვა მეტი სახელებისა? ჩამომაგლობა, ხელობა, კერძო თვისებანი?
5. პატარძალი საიდან მოჰყავთ, უფრო თავის სოფლიდან თუ უცხო სოფლიდან? რა მიზეზია?
6. ცოდო ხომ არ არის შეუღლება ნათესავთა ან ერთი სოფლის მცხოვრებთა შორის? თუ უცხო სოფლებთან შორის შეუღლება ითვლება ცოდვად?
7. შეუღლებიან თუ არა ერთის გვარის შვილები?
8. როგორ ყოფილა ეს საქმე დაყენებული ძველად? რა განსხვავებაა ჩხლანდელთან? რა მიზეზია ამ გვარის ცვლილებისა?
9. არის იმისთანა მამული, რომელიც ეკუთვნის მთელს დიდ გვარეულობას, გაყოფილს რამდენსამე ოჯახად?

5. ნათესაობრივი კავშიარი.

1. რა სიტყვებით განმარტავს ხალხი ნათესაობრივს კავშირს? (სისხლის ნათესაობა, თავისიანობა, მოყვრობა, ნათლიანობა).
2. სიტყვაში „ნათესაობა“ რას გულისხმობს ხალხი: სისხლით ნათესაობას თუ უფრო ფართო მნიშვნელობას აძლევს, რომელშიაც იგულისხმება მოყვარეც და ნათლიანობაც?
3. რა ნაირად განიყოფება ნათესაობა და მოყვრობა? (სისხლით ნათესაობა, შვილად აყვანა, სულიერი და სხვა).
4. რა სიტყვებით განიშარტება მახლობელი და შორეული ნათესაობა?
5. რა წარმოდგენა აქვს ხალხს ნათესაობრივ შტოზე? თაობაზე?
6. როგორ ითვლება და იგულისხმება ამ გვარი თაობა?
7. რითი განირჩევა სისხლით ნათესაობა დედათა სქესის შტოში და მამათა სქესის შტოში? რომელი უფრო მეტად არის მიჩნეული? ბიძაშვილებში მერამდენე თაობამდე არ შეიძლება ცოლ-ქმრული კავშირი? დედაშვილებში? მამადაშვილებში?
8. რა სახელებს ეძახიან სისხლით ნათესაებს? ჩამოსთვალეთ მთელი ნათესაობრივი სახელები, როგორც ხალხშია მიღებული? (ბიძა, დედა, მამლი და სხვ.)
9. პირ და პირ ლაპარაკში რა სახელს უწოდებენ ერთმანერთს? პირ იქით?
10. თუ მრავალ-ცოლიანობა არსებობს, უფროს ცოლის და სხვა ცოლების შვილების შორის რა განსხვავებაა? რა სახელებს ატარებენ უმცროსი ცოლის შვილები?

11. იხდის რაშეს მამა თუ მისმა შვილმა (უმცროს ცოლისაგან) იქორწინა?
12. იღეს ქრთამს თუ არა, როცა ათხოვებს ქალს (უმცროს ცოლისაგან)?
13. უმცროს ცოლისაგან დაბადებულ შვილებს შეუძლიანთ მიიღონ მემკვიდრეობა, მაშისაგან, ვინიცობაა სამკვიდრო მამული ნასყიდა საკუთარის ფულით და არა საოჯახო თანხით?
14. ჩითვლებიან თუ არა უმცროს ცოლისაგან დაბადებული შვილები მემკვიდრედ, თუ უფროს ცოლისაგანაც დარჩა შვილი?
15. უმცროს ცოლების ვაჟები მიიღებენ სამკვიდროს თუ არა, ვინიცობაა უფროს ცოლისაგან არ დარჩა მემკვიდრე, ან არა და ქალიშვილი დარჩა?
16. კანონიერ შვილებად ჩაირაცხებიან შვილები, თუ დაიბადნენ ქორწილის წინ? ქვრივისაგან და მის ქმრის ნათესავებისაგან? ბატონისა და მოახლისაგან?
17. რა ნაირი შეხედულობაა ხალხში უკანონო შვილებზე? რა სახეობებს უწოდებენ?
18. ვის გვარზე ინათლება უკანონოდ შობილი? მამის, დედის, თუ ნათლის?
19. მებატონე ნებას ხომ არ აძლევდა ზოგჯერ სხვა და სხვა პირებს თავის ნაყმევს ქალთან ცხოვრებისას, იმ პირობით, რომ შვილები მებატონეს ყმებათ დარჩენილიყვნენ?
20. ნათლად აქვს ხალხს გამორკვეული და განსაზღვრული სულიერი ნათესაობა, სისხლის ნათესაობისაგან და მოყვრობისაგან?
21. ნათლიაობა სისხლის ნათესაობაზე მეტად ხომ არ მიაჩნიათ?

22. რა მონაწილეობას იღებენ ნათლიები საოჯახო ბჭობაში?
23. ნათლიად ვის უფრო ირჩევენ?
24. შეიძლება უარის განცხადება ნათლიობაზე?
25. ნათლიად პირველ შეხვედრილს ხომ არ იწვევენ? რა დარჩენილა ამბად ამის შესახებ?
26. ნათესავად ითვლება, ვინც სახელს უწოდებს ბავშვსა?
27. ძიძა ირიცხება ნათესავად? ცოლ-ქმრული კავშირი აკრძალულია მათ შორის ვინც ერთის ძუძუთი საზრდოობდენ?
28. მოვალეობად მიაჩნიათ ერთის ძუძუთ გაზდილებს ერთმანეთის გამოსარჩლება? შამის დახმარება?
29. როგორ ნათლავენ ბავშვს? რას აკეთებენ ამ დროს? აღწერეთ დაწვრილებით ყველა საყურადღებო ჩვეულება მონათელის დროს.
30. ნათესავად ხომ არ ითვლება ბებია, რომელმაც აშობინა ბავშვი?
31. არსებობს ხალხში „და-ძმობა“, „ღობილობა“, „ძმობილობა“?
32. ძმობილობა ნათესაობაა? რა დამოკიდებულობაა ძმობილებს შორის?
33. ღობილობა რაში მდგომარეობს?
34. გავრცელებულია ხალხში შვილად აყვანა?
35. რა განსხვავებაა შვილობილის, მიგდებულ ბჭუმის და გასაზრდელად აყვანილის შორის?
36. შეუძლიან დედაკაცს თავის ნებით იშვილოს ან გასაზრდელად აიყვანოს ბავშვი?
37. მარტო ბავშვი შეიძლება იშვილოს, თუ მოზრდილიც?
38. შვილობილად აყვანის დროს მხედველობაში აქვთ თუ არა შვილობილის და ამყვანის წლოვანობა?

39. სოფლის საზოგადოების თანხმობა ხომ არ არის საჭირო შვილობილის ასაყვანად?
40. მარტო მაშინ ხომ არ იშვილებენ, როცა უშვილონი არიან? რა მიზეზია?
41. ქმრის ნათესაეების თანხმობა ხომ არ არის საჭირო შვილობილის ასაყვანად?
42. როგორ იშვილებენ? რას ამბობენ ამ დროს?
43. შვილობილისაგან მორჩილებას ხომ არ თხოულობენ, როგორც ნამდვილ შვილისაგან? ამის ნიშნად თმას ხომ არა ჰკვეცენ?
44. სახელს ხომ არ უცვლიან შვილობილს?
45. შვილობილი ძუძუზე ხომ არ ადებს კბილს თავის დედობილს? თითს ხომ არ უწუწუნის?
46. რა მოვალეობა აქვს მამობილს?
47. რა მოვალეობა აქვს შვილობილს? (პატრიის-ცემა, შენახვა სიბერის ჟამს, სულის მოხსენება).
48. რა ნაწილს იღებს შვილობილი გაყრის დროს?
49. ხელწერილს ხომ არ აძლევს მამობილი, რომ შვილობილს იმავე ნაწილს მისცემს, როგორც ნამდვილ შვილებს? წარმოადგინეთ მინუში.
50. სახლიდგან გაგდებულს გასაზრდელად აყვანილს შეუძლიან მოითხოვოს ქონება მის საკუთარ შრომით შეძენილი?
51. მამობილის სიკვდილის შემდეგ მემკვიდრეობა მთლად შვილობილზე გადადის?
52. ზესიძედ შესვლა ხშირია?
53. გასაზრდელად აყვანილები ადვილად შედიან ზესიძედ?
54. რა მიზეზია ზესიძეთ შესვლისა? (ოჯახის უვაჟკაცობა, შვილების უყოლობა).

55. რამე პირობას ხომ არ სწერენ ზესიძედ შესვლისას? მოწამე არ არის საჭირო?
56. შვილობილი უფრო ახლო ნათესავია მამობილისათვის თუ სიძე?
57. რა მოვალეობა აქვს ზესიძეს? (პატივისცემა სიმამრ-სიდედრისა, მათთან ცხოვრება).
58. ხომ არ მომხდარა, რომ სიმამრი თავისავე სიკოცხლეში ყველაფერს სიძეს უმტკიცებს?
59. რა გადასახადია ზესიძესთვის, ვინიციობაა უპატიოდ ეკიდება სიმამრ-სიდედრს, ან მიატოვს უპატრონოდ?
60. ცოლის სიკვდილის შემდეგ ზესიძესა და სიმამრს შორის ისპობა კავშირი?
61. სიმამრის სიკვდილის შემდეგ მის პატარა ობლების აღზრდა ზედსიძის მოვალეობა ხომ არ არის?
62. რა უფლება აქვს ზედსიძეს ქონებაში, თუ დაქვრივების შემდეგ მოისურვებს სიმამრის ოჯახიდან განშორებას?
63. რა ნაწილს იღებს ზედსიძე მემკვიდრეობიდან, სიმამრის სიკვდილის შემდეგ; ისეთსავე, რასაც სხვა მემკვიდრეები თუ მეტ-ნაკლებს? ამ შემთხვევაში აქვს გავლენა თუ არა იმ გარემოებას, რამდენი ხანი იყო ზედსიძე სიმამრთან, ბევრი თუ ცოტა?
64. მიღებულია შვილის სხვის ოჯახში გაბარება გასაზრდელად?
65. მაღალ წოდებასა აქვს მხოლოდ ეს ჩვეულება თუ ყველას, წოდების განურჩევლად?
66. ვის ირჩევენ აღმზრდელად: წოდების თანასწორ პირს თუ არა?
67. რანაირად ახდენენ შვილის გაცემას? რას ამბობენ ამ დროს? რა წესს ასრულებენ?

68. რა სახელს უწოდებენ აღმზრდელს? გასაზრდელს?
69. რამდენ წლამდის რჩება აღმზრდელი ოჯახში? თავის ოჯახში დაბრუნების დროს რა წესებს ასრულებენ?
70. რა სასყიდელს იღებს გამზდელი ბავშვის დედმამისაგან?
71. მამულს ხომ არ აჩუქებენ ხოლომე?
72. რა უფლება აქვს აღმზრდელს ამ გვარ მამულზე? სრული საკუთრებაა მისი თუ არა?
73. აღმზრდელი ბავშვის ნათესავად ხომ არ ითვლება? მერამდენე თაობამდის?
74. მიღებულია, რომ აღმზრდელმა თითონ უშოვოს თავის გაზდილს საპატარძლო?
75. საოჯახო საქმეებში, სადაც უნდა გამოირკვიოს უთანხმოება ნათესავთა შორის, ნება აქვთ აღმზრდელს მიიღონ მონაწილეობა?
76. მეჯვარე ითვლება ჯვარდაწერილების ნათესავად? შეუძლიან შეართოს ქვრივმა თავისი მეჯვარე?
77. ჩაითვლება ჯვარდაწერილების ნათესავად ის ადამიანი, რომელიც პატარძალს, შემოატარებს სამჯერ კერას გარშემო?
78. სირცხვილია ნათესავთან გულ-მკერდის გაღელა, თმის გაწეწა, ფეხთ გახდა? უცხო პირებთან?
79. დედაკაცები მინდვრად ხომ არ მუშაობენ უცხო კაცების გვერდით?
80. ჩვეულება ხომ არ არსებობს ერთმანეთის უძრახობისა? რომელ ნათესავებს ერიდებიან ლაპარაკში? ხომ არ არიდებენ პირს?
81. შეიძლება უფროსს ნათესავთან ნებადაურთველად დაჯდომა?

82. ცოლ-ქმარნი ცალკ-ცალკე სადილობენ თუ ერთად?
83. რანაირად დასხმენ ხალმე ლხინში სტუმრებს? ნათესავებს, ქალებს?
84. სიმღერებში, ლეგენდებში და სხვა დარჩენილ ამბებში როგორ იხატება დედა? ყველაზედ მახლობელ ნათესავად ხომ არ ითვლება?
85. დედის შვიდეგ ვინ ითვლება მახლობლად? და-ძმანი ხომ არა?
86. ყველაზე საპატიო და ძვირფას სტუმრად ვინ ითვლება ნათესავებში?
87. როგორ არის დასურათებული ანდაზებში ნათესაური კავშირი?
88. ნათესაობა მიღებულია დამაბრკოლებელ მიზეზად შეუღლებისათვის? რომელ თაობამდე?
89. ხომ არ დარჩენილა რამ ამაღალ მოთხრობა საშინელ უბედურებაზე, რომელიც იყო შედეგი ახლო ნათესავთა შეუღლებისა? ჩასწერეთ ამისთანა ამბები.
90. რომელი სქესი უფრო მჭიდროდ ეკიდება ნათესავურის კავშირის სიმტკიცეს? ქალები ხომ არა? კეთილად ხომ არ მიაჩნიათ ნათესავთა შორის ქორწინება?
91. დაბრკოლებად მიაჩნიათ მოყვრობაში ქორწილი, თუ მხოლოდ სამოქალაქო კანონს ემორჩილებიან ამ შემთხვევაში?
92. მოყვრობა მერამდენე თავობამდე სწამს ხალხს?
93. რამდენ თაობამდე გასტანს ნათელ-მირონი?
94. ერთი ნათლის შვილებში შეიძლება შეუღლება?
95. შეიძლება ჯვარის წერა, თუ იმათი მშობლები ერთი პირისაგან მონათლულნი არიან?
96. ერთის ძუძუს გაზდილებს აღეკრძალებათ თუ არა შეუღლება?

უძველესი ფორმა ქორწინების და მისი წამოი.

1. ქორწინების გარეშე შეიძლება ცხოვრება კაცსა და ქალს შუა? რა შემთხვევაში და როგორ? სამუდამოდ საცხოვრებლად თუ შემთხვევით?
2. საზოგადო დღესასწაულებში, ყრილობაში (მაგალ. ლაშარობას) ხომ არ არის მიღებული დედაკაცთა და მამაკაცთა შორის თავისუფალი ქცევა, ცოლქმრული კავშირი?
3. ამ გვარი ყრილობა სულ ერთ ალაგას ხდება თუ შეიძლება ეცვალოს ალაგი?
4. არსებობს ჩვეულება ყმაწვილ კაცთა და ქალთა ერთად წოლისა წყვილ-წყვილად? როდის? (წაწლობა).
5. ამ შემთხვევაში უბიწოდ ეკიდებიან ერთმანეთს თუ უკავშირდებიან? საზოგადო აზრი ხომ არ სდევნის ამ გვარ ბიწიერებას?
6. შესაძლოა გასათხოვარმა იყოლიოს საყვარელი აშკარად და მერე სხვას მისთხოვდეს? ამ გარემოებას როგორ უყურებს ხალხი?
7. რამდენ წლიდგან იწყებენ ქალები სიარულს ყრილობაში სალხინოდ?
8. ხომ არ დარჩენილა იმისთანა აზრი, ვითომ ქალი უსათუოდ უნდა დაჰნებდეს ერთხელ ვისმე შეხვედრილს და მერე ეძლევა ნება გათხოვებისა?
9. ყოფილა შემთხვევა დისა და ძმის, მამის და შვილის შორის ცოლ-ქმრულის კავშირისა? სიმღერა ხომ არ დარჩენილა რა, ან ამბავი?
10. რძალ-მამამთილში მოხდება ხოლმე ბიწიერი კავშირი? საზოგადო აზრი როგორ უყურებს ამ მოვლენას?

11. ხომ არ ცდილობენ მამები მალე დაქორწილონ შვილები, რათა ჩქარა შეეძლოთ თავისუფლად ცხოვრება მათ ცოლებთან?
12. ამ გვარად წაყოლი შვილები, ვინიცობაა დამტკიცდეს სისხლის შერევა, ჩათვლებიან კანონიერად თუ არა?
13. რა მიზეზია ამ გვარის მოვლენისა? ის ხომ არა, რომ ხნიერ ცოლებს ახალგაზდა ვაჟებს ჰრთავენ?
14. ამ გვარი ბიწიერება როგორ მოქმედებს ოჯახზე? არღვევს ოჯახს, იწვევს უთანხმოებას?
15. ქალი დაქვრივების შემდეგ ქმრის ნათესავს ხომ არ უნდა მისთხოვდეს, მახლობელს, თუ ვისაც მოისურვებს?
16. ძმა ხომ არ არის მოვალე შეირთოს დაქვრივებული რძალი?
17. რა დროს არის შესაძლო ამ გვარი შემთხვევა, თუ უშვილო დარჩა ქვრივი, თუ სხვა დროსაც? შეუძლიან ქვრივს უარის თქმა მითხოვებაზე?
18. თუ ძმამ შეირთო დაქვრივებული რძალი, პირველი ამ ქორწილის შვილი პირველ ქმრის სახელს ხომ არ ატარებს?
19. თუ უშვილო ქვრივი არ მისთხოვდა ნათესავს და უცხო კაცისაგან მიეცა შვილი, ეს შვილი მიცვალებულის შვილად ხომ არ ითვლება? შეუძლიან სამკვიდრო მოითხოვოს?
20. ძველად ხომ არ სცოდნიათ, ან ახლა, სტუმრის დიასახლისთან ან ქალიშვილთან ერთად ლოგინის ჭაშლა და დაძინება? შეიძლება ამ შემთხვევაში ბიწიერება, თუ აკრძალულია?
21. ამ გვარ შემთხვევებზე რა დარჩენილა ხალხის ხსოვნაში?

22. მოვალეა თუ არა სტუმარი განატაროს დრო მშვიდად და პატიოსნად?
23. არის იმისთანა მაგალითი, რომ ერთი დედაკაცი რამდენსამე კაცთან სცხოვრობდეს, გარყვნილებით კი არა, როგორც ქმრებთან?
24. არსებობს მრავალ-ცოლიანობა? რამდენი ცოლი შეიძლება იყოლიოს? ერთ ცოლიანობა ხშირია? რა მიზეზია ამ უკანასკნელ მოვლენისა?
25. ერთ-ერთ ცოლს განსაკუთრებული უფლებანი ხომ არა აქვს მინიჭებული? რაში მდგომარეობს ეს უბირატესობა?
26. საკოლოს მოტაცება მიღებულია?
27. მოტაცების წინად მოლაპარაკებულნი არიან ქალვაჟნი?
28. ქალის უნებლიედ მოტაცება მიღებულია?
29. რა საშუალებას ხმარობენ მომტაცებელნი დედ-მამასთან შესარიგებლად?
30. რა მიზეზით იტაცებენ? ხარჯის ასაცილებლად?
31. არის ჩვეულებად საცოლოების ყიდვა?
32. რა ჰქვიან გადასახადს, რომელსაც საქმრო იხდის?
33. ყველა წოდებისათვის ერთი გადასახადია თუ სხვადა-სხვა?
34. თუ საცოლო სხვა სოფელელია, საქმრო მთელ იმ სოფლის სასარგებლოდ ხომ არ იხდის გარდასახადს?
35. გათხოვებისას სავალდებულოა გარდასახადი?
36. ვინ კისრულობს ამ გარდასახადს, საქმრო თუ მისი ოჯახი? რამდენს? ფულად იხდიან თუ არა?
37. გარდასახადი ერთის ნაწილით მზითვეი ხომ არ მზადდება?

38. გარდასახადი შეიძლება განაწილდეს, თუ ერთად უნდა ჩაჰბარდეს?

7. ესლანდელი ვეარის-წერა და ქარწილა.

1. სავალდებულოა ყველა პატროსან კაცისათვის დაქორწინება თუ არა?
2. რა მოვლით საიქაოს ჯვარ-დაუწერელ მიცვალებულებს? რა დარჩენილა ხალხში ამბად?
3. ჯვარდაუწერლებს როგორ უცქერის ხალხი?
4. რა მიზეზით და რა დროს იჩენენ ცოლიანები საყვარლებს?
5. რა განსხვავებაა ცოლსა და საყვარელს შუა? ზიზლით უყურებენ საყვარელს?
6. რა მიზეზია ქალების გაუთხოვრობისა?
7. ქალა-ბიჭები არიან თუ არა? როგორ იცმენ? როგორ უყურებს მათ ხალხი?
8. დედ-მამა ხომ არა სტოვებს ქალს ზოგჯერ გაუთხოვარს? თავისის ნებით ხომ არ რჩებიან?
9. ამ უკანასკნელ შემთხვევაზე უდაბნოების სიახლოვეს ხომ არა აქვს გავლენა?
10. როგორ უყურებს ოჯახი ამ გვარ ქალს? პატივს სცემს თუ შეურაცხოფით იხსენიებს? რა მიზეზია?
11. ინახავს მათ თუ არა ოჯახი?
12. თუ ამ ნაირი ქალი ბოლოს გათხოვდა მზითევს ატანენ? საქმროსაგან იღებენ გარდასახადს?
13. რა მნიშვნელობა აქვს ცოლქმრობის საქმეში ბედის წერას?
14. რა დარჩენილა ხალხის ხსოვნაში შესახებ ბედის წერისა?

15. რანაირად შეიძლება გაგება ბედ-იღბლისა ცოლ-ქმრობაში?
16. რომელს წმინდანს ავედრებენ საქმროს?
17. ადრე ხომ არ იციან ჯვარისწერა?
18. რა მიზეზია პატარების გათხოვებისა?
19. რას ეძახიან საცოლ-ქმროდ მოწითულს ქალ-ვაჟს?
20. შესაძლებელია დანიშვნა ბავშვისა, როცა სულ მცირე-წლოვანია? ვაჟის დედ-მამა ჰნიშნავს?
21. გასაზრდელად აყვანილს თავიანთ შვილისათვის ხომ არ ამზადებენ საქორწილოდ?
22. ამგვარი პირობა სავალდებულოა შვილებისათვის?
23. რამდენ წლამდეა საჭირო იმუშაოს ქალმა სახლში, რომ შეეძლოს გათხოვება?
24. გაუთხოვარად დარჩენილ ქალებს რა სახელს უწოდებენ?
25. ვაჟი თვით ირჩევს საცოლოს, თუ დედ-მამა ურჩევს?
26. ქალს ჰკითხავენ თანხმობას, თუ უიმისოდ ათავებენ საქმეს?
27. მხოლოდ დედ-მამის ნებაა საჭირო საქორწილოდ, თუ სახლის უფროსისაც?
28. ხომ არ შემცირდა დედ-მამის გავლენა ცოლ-ქმრობის შეუღლებაზე? რა დროის აქეთ? რითი აიხსნება? როგორ ჰხსნის ხალხი?
29. ძალ-დატანება მიღებულია ჯვარისწერის დროს? როდის მოხდება ხოლმე?
30. სოფლის საზოგადოების ნებადართვა საჭიროა ქორწილისათვის?
31. საზოგადოება ჰშველის ღარიბ საპატარძლოს ნივთიერად? რა შემთხვევაში?

32. ხდება ჯვარისწერა დედ-მამის უნებლიედ? .61
33. თუ სახლში რამდენიმე დასაქორწინებელი, ვინ უნდა იქორწინოს პირველმა, მეორემ? .81
34. ეძლევა ნება უმცროსს უფროსზე ადრე დაქორწინებისა? .81
35. არიან მაქანკლები? რა მონაწილეობას იღებენ მაქანკალი? რა სასყიდელს აძლევენ? .09
36. როგორი უნდა იყოს საცოლო? არის ხალხში სიმღერები, ანდაზები და სხვა, საცა გამოიხატებოდეს ხალხის შეხედულება საუკეთესო საცოლოზე? .55
37. სილამაზე როგორ არის აწერილი ხალხურ ლამაზებში? .68
38. რა თვეში უფრო ხშირია ქორწილი? .45
39. რა მიზეზია, რომ ზოგ თვეში ხშირია და ზოგში მცირე? .62
40. რა ხანი გასტანს ხოლმე ნიშნობასა და ქორწილს შუა? .25
41. რა სიმღერებია, ანდაზები, ცრუმორწმუნება და სხვ. ხალხში ქორწილის შესახებ? .55
42. რა რიგზე ახერხებენ ქორწილს, (მაქანკლის მიგზავნა, სადედლოფლოს გაშინჯვა, დანიშვნა მოკითხვა და სხვ.) .60
43. ნიშნობას საოჯახო ბჭობა ხომ არ მიუძღვის? ასწერეთ როგორ და რანაირად? რა მონაწილეობას იღებენ ქალის მეგობრები? .60
44. ნიშნობაში ქალის მეგობრებს მისი ნაწინავეები ხომ არ უქირავთ ხელში? .60
45. რა დროიდგან ეძახიან დანიშნულებს ახალ ბედებს? ნეფე-დედოფალს? .60

46. რა დროიდან შეიძლება ჯვარ-დაწერილების ერთად დაწოლა?
47. ჯვარისწერის წინადად ხომ არ შეიძლება მოხდეს?
48. საჩუქარი ხომ არ უნდა აჩუქოს სიძემ სიდედრის ახლო ნათესავს?
49. ვისი ვალია ქორწილის გადახდა?
50. თუ სხვა სოფელში გათხოვდა ქალი საქმროს ხომ არას ახდევინებენ?
51. ბეს ხომ არ აძლევენ ერთმანეთს ნიშნობის შემდეგ?
52. რა მიზეზით მოხდება ხოლმე ნიშნობის ჩაშლა, დარღვევა?
53. როგორ უტკერიან იმას, ვინც თავის ნებით ხელს იღებს დანიშნულზე?
54. ამ შემთხვევაში საჩივარს ხომ არ მიჰმართავენ ხოლმე, შეურაცყოფის დასაკმაყოფილებლად? ვისა ჰხდება გადასახადი?
55. რა ჰქვია იმ პირებს, რომლებიც ქორწილში წეს-რიგიანობას და განწყობილებას კისრულობენ?
56. ვის ირჩევენ ქორწილის გამგეთ? რა დროს?
57. რა უფლება აქვთ და რა მოვალეობა?
58. ნიშნები აქვთ რამე?
59. რა მნიშვნელობა აქვს პატარძლის ძმას ქორწილში?
60. ნეტე-პატარძლის მაყრები შეიარაღებულები არიან? ხომ არ შეეტაკებიან ხოლმე ერთმანეთს ხუმრობით? როდის არის საჭირო ხმალი? ეკლესიიდან რომ გამოდიან, მაშინ ხომ არა?

61. ხომ არ იმალება პატარძალი, როცა ნეფეს დაინახავს? განგებ უარზე ხომ არ უძალიანდება წასვლაზე ნეფის სახლში?
62. ნეფე თავის მაყრებით პირის-სანახავს ხომ არ აღევენ?
63. სხვა გზით ხომ არა ბრუნდებიან საყდრიდან ჯვარდაწერილნი? რა მიზეზია?
64. რა ღონისძიებას ხმარობენ, რათა დაფარონ პატარძლის გახრწნილობა, თუ ქორწილის წინად გააფუჭა ვინმემ?
65. პატარძლის ქალწულობა ჯვარისწერის შემდეგ მარტო ნათესაებმა უნდა იცოდნენ, თუ სახალხოდ აღიარებენ?
66. ხომ არ შეურაცყოფენ პატარძლის დედას, უკეთუ ქალი ქალწული არ აღმოჩნდა?
67. თუ ქალწული აღმოჩნდა პატარძალი, რას ამბობენ, რას აკეთებენ?
68. იმის შეურაცყოფისათვის რა სიმღერებს მღერიან?
69. რა ნიშნებს აჩვენებენ ხალხს იმის დასამტკიცებლად, რომ პატარძალი ნამუს-ახდილი აღმოჩნდა?
70. ქალწულ პატარძალს რა სიმღერებით აქებენ? რითი უმტკიცებენ ხალხს მის ზნეობის სიმტკიცეს?
71. მოსანანებლად ხომ არა ჰგზავნიან საყდარში ქალწულება-ახდილებს?
72. რას შერებიან, თუ საქმრო ქანი აღმოჩნდა?
73. ხომ არავინ ეწევა მის მაგიერობას?
74. როგორ აჯადოებენ ახალგაზდა ყმაწვილებს, რის გამოც ეკარგებათ ბუნებრივი მოფხოვნილება? შეიძლება მათი მორჩენა?

ქანი

75. ამ შემთხვევაში ნება აქვს ქალს, არ მიიკაროს ვითომ გაფუჭებული ქმარი?

8. განშორება, განქორწინება.

1. კანონიერი განქორწინება მომხდარა გლეხებში თუ არა?
2. რას უშვრებიან ამ შემთხვევაში ბავშვებს, მამულს?
3. რა ჩვეულებაა ცოლ-ქმართ განშორების დროს? ლექსი ხომ არა არის-რა?
4. თუ კანონით გაყრა არ მომხდარა, ისე განშორება მოხდება ხოლმე?
5. რა მიზეზია? ქმრის უდიერობა თუ გარყვნილება?
6. თუ ქმარი ქანია, რას უშვრებიან ცოლს? ნებას აძლევენ, ვისთანაც უნდა წავიდეს თუ არა?
7. ქმარს ნება აქვს გააგდოს ცოლი სახლიდან ან მშობლებთან გაგზავნოს, თუ უზნეობს შეამჩნია?
8. არის შემთხვევა, რომ ცოლ-ქმარი განცალკევდნენ ერთმანეთში მოლაპარაკებით?
9. ვალდებულია ქმარი ასაზრდოვოს ცოლი?
10. ცოლის განშორების შემდეგ რას უშვრებიან მის მზითვეს და საკუთრებას?

9. მეორედ ჯვარის-დაქორწინება.

1. ხალხის შეხედულებით რამდენჯერ შეიძლება ცოლის შერთვა?
2. მეორედ დაქორწინებას თანაუგრძობენ თუ არა?
3. ხომ არ დარჩენილა რამ ამაღლ, რომელიც უშლის ქვრივს მეორე ქორწილს?

14. თუ ქვრივს ქალს შეხლები დარჩენა, ზღვილად თხო-
ვდება მეორედ თუ არა?

5. რამდენი ხნის შემდეგ შეუძლია ქვრივს გათხო-
ვება?

15. ცოლ-ქმართ დამოკიდებულება.

16. მამაკაცი და მდელო. მამაკაცი და მდელო. მამაკაცი და მდელო.

1. უპირატესობა აქვს ჩამ მამათა სქესს დედათა სქეს-
სებზე თუ არა?

2. ვალდებულნი არიან დედაკაცებმა პატივისცენ კა-
ნონების გზაზე შეხვედრის დროს, ეკლესიაში და
სხვა სხვაგან?

3. რა ზღაპრებში ილგეუნდები და ანდაზები დარჩენი-
ლია დამოკიდებულება.

4. ქმარს აქვს ნება კრალის დასჯისა, შენი შენის ში-
ცემის, ცემის და სხვა?

5. სიმღერებში, რომელ ანდაზებში ხომ არ არის დათქვა-
ნი ცოლ-ქმართ შორის უკმაზე?

6. შენიშნულია, რომ შენ დაბრუნებული ჯარის-
კაცები სასტიკად ეპყრობიან ცოლებს?

7. ცოლებს ქმრის სახელით ხომ არ იხსენიებენ მე-
ზობლები? (ივანეს ცოლს და სხვ.)

8. ხომ არ დარჩენილია ამბავი, რომელიმე გმეყიდოს ან
დაეგირავებინოს ვისმე ცოლი?

9. ნება აქვს ქმარს უკან მოითხოვოს წასული ცო-
ლი? ცოლსა?

10. შეუძლიან ქმარს თავის ნებით განდევნოს სახლი.

11. რან თვისი ცოლი თუ შიხიძე ნებარეთუ არის სა-
კირო?

12. ქმარ-ქმარის ხოლომე ცოლზე, ფითომე ქმარ-ქმარ-
ჩილებოდეს? რა სასჯელს ადებს ამ შემთხვევაში?

13. რა და რა ქალის საქმე შიხარაიაქის ქმარს ნება
გაერიოს?

14. ცოლ-ქმართ შუა ღალატის შიხიძე რა დროსა ხდებ
ბა, სროცოცალოცე არიან?

15. ცემა-თრევა ხშირად ხდებუ ცოლ-ქმარში რას ამ-
ბობენ მუხობლები აღწერეთ შემთხვევები მკლფ-
ლობისა ექვის გამო, სიძულვილის გამო და სხვა.

16. რომელი უფრო ხშირია მფუღელებში, ქალი თუ
კაცი? რანაირად ჰკლავენ, რა საშუალებით? რა
სიძულვრებს მღერიან ამასგანს შესხებ?

17. ვინ ასამართლებს და არჩევს ცოლ-ქმართა საქმეს?

18. ქმრები ხომ არ ჩიუბენ, ვითომ ცოლები უდიტრად
ეკიდებოდნენ?

მემკვიდრეობითა.

1. ცოლ-ქმართ სამკვიდრო გაყოფილია თუ არა? სად-
ღან წარმოსდგება საკუთრება ცოლისა?

2. მზითვეს მიცემა მიღებულია მძეთვინს თვისობა?

3. რას ეძახიან ამ გვარად გატანებულ ქონებას? (უძ-
რავს და მოძრავს).

4. რა ნივთებისაგან შესდგება მზითევი?

5. ხელწერილს ხომ არ ადგენენ მზითვეის მიცემის
დროს?

6. როდის ჩააბარებენ ხოლომე მზითვეს?

7. თუ ფულად აძლევენ საპატარძლოს, ვინ განაგებს ამ ფულებს?
8. თუ მზითვად ოთხფებს აძლევენ, ვის საკუთრებად ჩაითვლება ნაშენი ოთხფებთაგან?
9. ვინ განაგებს მამულს მზითვად მიცემულს?
10. რას უშვრებიან მზითვეს ცოლის სიკვდილის შემდეგ? ვის რჩება?
11. რა საჩუქრებს აძლევს დანიშნული საპატარძლოს? რა დროს? მის საკუთრებად ჩაითვლება ამ გვარად მიღებული საჩუქრები?
12. ცოლმა რომ მოსამსახურობით შეიძინოს ფული, ვისად ჩაითვლება?
13. რა და რა საოჯახო საქმეში აქვს ცოლს სრული უფლება ქმრის დაუკითხავედ?
14. პასუხისმგებელია ცოლი ქმრის მოვალეებთან?

11. დამოკიდებულება მშობლებს და შვილებს შორის

ა) პირადი.

1. რა აზრი აქვს გლესს შვილებზე, ღვთის მოწყალეობად მიაჩნია, თუ სასჯელად?
2. რა საშუალებასა ხმარობენ უშვილობის წინააღმდეგ?
3. რომელ წმინდანს ევედრებიან, რომ შვილიერება მიენიქოს?
4. ვაჟის ყოლა უფრო სანატრელია თუ ქალისა? რა მიზეზია?
5. სიმღერებში არის გამოთქმული, რომ ვაჟები უფრო სანატრელნი არიან დედ-მამისათვის? რომელ სიმღერებში?

6. რა ცრუ-მორწმუნებას ასრულებენ ბავშვის შობის დროს?
7. ხომ არ დარჩენილა ანბად, ვითომც უწინ კაცებიც წვებოდნენ ლოგინში მათი ცოლების მშობიარობის დროს და ჰბაძავდნენ კენესაში და კივილში?
8. რა უფლება აქვს ოჯახში მამას, დედას? დედას, თუ ვინცობა მამა გარდაიცვალა?
9. მამის უფლება შვილებზე სადამდის განისაზღვრება?
10. ხომ არ დარჩენილა-რა ისეთი ჩვეულება, რომელიც უწინდელს შვილების გასყიდვას მოგვაგონებს (სიმბოლიური გასყიდვა)?
11. ახალ დაბადებულს კარებთან ხომ არ აწვენენ, რომ მამამ აიყვანოს თავის ხელით?
12. რა აზრისაა ხალხი შვილის მოკვლაზე?
13. შეუძლიან მამას მემკვიდრეობაზე უარი უთხრას თავის შვილს? რა შემთხვევაში?
14. დედ-მამის მიზეზით და ძალდატანებით მოხდება ხოლმე ქალის გაროსკიპება?
15. ვალათა ძევთ შვილებს პატივით დამარხონ დედ-მამა და მოიხსენონ?
16. ხომ არ დარჩენილა ხალხში ხსოვნა, ვითომც ღრმად მოხუცებულებს უნუგეშოდ სტოვებდნენ, უყურადღებოდ? რა მიზეზით?
17. რა სასჯელი შეუძლიან მამას მიაყენოს შვილებს? ხშირადა ხდება?
18. რა მიზეზით სწყევლის დედ-მამა შვილებს და უარს ჰყოფს მათ შვილობას?

ბ) მეპკვიდრეობითი.

1. ცალკე საკუთრებად აქვთ რამე შვილებს?
2. მუშაობით შეძენილს ფულებს თითონ ირჩენენ, თუ მშობელს აძლევენ?
3. გარდასახადის ფულის გადახდაში რა მონაწილეობას იღებენ შვილები?
4. შვილები პასუხის მგებელნი არიან მამის მოვალეებთან? თუ გასულნი არიან ოჯახიდან მაშინაც?

12. დიდ-ოჯახობა.

1. დიდ-ოჯახობით ცხოვრება გავრცელებულია, ესე იგი, სცხოვრობს რამდენიმე სახლობა ერთად, განუყრელად, უფროსის ზედგავლენით?
2. ვისგან შესდგება ამ გვარი ოჯახი, მამისაგან და რამდენსამე დაქორწინებულ შვილებისაგან, თუ რამდენსამე ცოლ შვილიან ძმებისაგან უმამოდ, ან არა და ბიძისაგან და მის ძმის-წულებისაგან?
3. დიდ-ოჯახის წევრნი ყოველთვის და ყველანი სისხლით ნათესავნი არიან? რომელი თაობისანი სცხოვრებენ ხოლმე დიდ-ოჯახში?
4. მოხდება ხოლმე, რომ სულ უცხო ოჯახები შეერთდებიან და ისე სცხოვრობენ? რა მიზეზია?
5. ხშირია „დიდ-ოჯახობა?“ თუ ახლანდელ დროში აღარ არსებობს, რა დარჩენილა მათ შესახებ ხალხის ხსოვნაში?
6. რამდენის წევრისაგან შესდგება „დიდი ოჯახი?“
7. რამდენ სახლში სცხოვრობენ?
8. ხომ არ დარჩენილა ხსოვნა ვინ დააარსა ეს ოჯახი?

9. რა სახელს უწოდებენ უფროსს ოჯახისას?
10. ერთია უფროსი თუ რამდენიმე?
11. შეიძლება რომელსამე შემთხვევაში უფროსად დედა-
კაცი იყოს?
12. უფროსს ირჩევენ? უწინ როგორა სცოდნიათ?
13. უფროსი ყველაზე ხნიერი უნდა იყოს თუ შეიძ-
ლება ახალგაზდაც აირჩიონ?
14. ცოლ-შვილიანი უნდა იყოს თუ არა?
15. რაში მდგომარეობს უფროსის უფლება შესახებ
წევრთა?
16. შეუძლიან თავის ნებით რომელიმე ოჯახის წევ-
რი მოჯამაგირედ გაგზავნოს?
17. მოლაპარაკება მღვდელთან, მამასახლისთან ან სხვა
ოჯახთან უფროსის მოვალეობაა?
18. განსამართლების ნება აქვს უფროსს? (ხუბის დროს
მას მიჰმართავენ, თუ სოფლის მოსამართლეებს?
19. შეუძლიან უფროსს მიუსაჯოს სასჯელი ოჯახის
წევრებს თავისის სურვილით, თუ ოჯახს უნდა
დაეკითხოს?
20. თვითონ უფროსი იღებს მონაწილეობას პირდაპირ
მუშაობაში, თუ მარტო თვალყურს ადევნებს, ზე-
დამხედველობს?
21. უფროსს შეუძლიან გაჰყიდოს ან იყიდოს რამე ოჯა-
ხის ნებადაურთველად?
22. მოვალეა უფროსი წარუდგინოს ოჯახს ანგარიში
დანახარჯში თუ არა?
23. არსებობს საოჯახო ბჭობა უფროსთან ერთად? რა
ძალა აქვს ამ ბჭობას?
24. უფროსის შემდეგ ვის უფრო მეტი მნიშვნელობა
აქვს ბჭობაში?

25. უფროსი თუ შინ არ არის ვინ გასწევს იმის მაგიერობას?
26. შეიძლება უფროსს წაერთვას თავისი ხარისხი? რა შემთხვევაში და როგორ?
27. უფროსობა ვიზედ გადადის: მემკვიდრეზე, ვინც დალოცა მომკვდამა უფროსმა, თუ ვისაც ბჭობა ამოირჩევს?
28. უფროსი რომ მოკვდება მაშინვე ირჩევენ სამაგიეროს, თუ დროებით ვინმე ასრულებს მისს თანამდებობას? ვინ?
29. უფროსს დედაკაცს ოჯახის უფროსი ნიშნავს, ბუ ჩვეულების ძალით უჭირავს ეს ადგილი უფროსს ქალს?
30. რას ეძახიან წვერნი უფროსის ცოლს?
31. უფროსს დედაკაცად ყოველთვის უფროსისი ცოლია, თუ შეიძლება სხვაც იყოს?
32. გასათხოვარი შეიძლება იყოს უფროსად?
33. თუ რამდენიმე ძმა და ძმისწულები ერთად სცხოვრობენ ყველაფერი საერთო აქვთ, თუ კერძო საკუთრება შეიძლება იქონიონ?
34. მოუსაველობის დროს მოვალეა ყველა წვერი თავის საკუთრება გამოიღოს?
35. როგორ ნაწილდება გადასახადის ფული ცოლიან წვერებს შუა?
36. როგორ თუოფენ მამულს გაყრის დროს?
37. დიდი ოჯახები იყიდიან ხოლმე მამულებს?
38. მზითევს ქალს მთელი ოჯახი აძლევს, თუ მხოლოდ დედ-მამა?
39. ვინ აშადებს საოჯახოდ საქმელს, ერთი ქალი ყო-

- ველთვის, თუ სუყველნი? რიგისად ხომ არ იცვლებიან?
40. როგორ არის განაწილებული დედაკაცთ შუა შრომა?
41. აქეთ რამ დედაკაცებს ოჯახში იმისთანა წივთები, რომლებიც შეუძლიანთ კაცების დაუკითხვად მოიხმარონ? (კვერცხები, აბრაშუმი)?
42. ხილეულობიდან მათ საკუთრებად ეძლევათ რამე?
43. ქალის ნაშრომის გაყიდვის დროს უფროსის თანხმობა საჭიროა? დედაკაცები სათითაოდ ჰყიდიან თავიანთ ნამუშევარს, თუ ერთ ვისმე ავალებენ? როგორ იყოფენ ამ გზით ნაშოვნ ფულს?
44. თუ პატარძალს მოჰყვა ფული, ვინ სარგებლობს იმითი? რა უფლება აქვს უფროსს ამ ფულზე? ამ ფულით მიწას ხომ არ იღებენ იჯარით? სარგებელი ვის ეკუთვნის?
45. თუ სარძლოს საქონელი მოჰყვა მზითვევში ახლად ნაშენი ვის ეკუთვნის? ოჯახს თუ საქონლის პატრონს?
46. გასათხოვარს აქვს საკუთრება?
47. თავის შრომით შეძენილი ფული ქალსა ჰხმარდება თუ უფროსს უნდა გადაეცეს?
48. ხომ არა ხდება, რომ ზოგჯერ დედაკაცებს ანთავისუფლებენ დროებით საოჯახო მუშაობისაგან და აძლევენ ნებას თავის საკუთრებად მონაგრებისას?
49. გაჭირების დროს ხომ არ უყიდიან დედაკაცს სა-

კუთარ ნიეთიერ-სამკაულობას, რათა საოჯახო საქ-
მე გაისტუმრონ?

50. ყოფილა მაგალითი, რომ ქალს უარ-ეყოს ყოვე-
ლივე სოფლიური ზრუნვა, დაედოს აღთქმა ქალ-
წულობისა და ლოცვაში ეტარებინოს დღენი?

აღ. ხახანაშვილი.

...საქმის დასრულებას. **ზ უ ჯ ა რ ი.** უსმინდაც ამი უფრ...
...დავითის დასრულებას. **შ ა ჯ ს უ ლ თ ა ნ ზ ო ს ე ნ ი ს ა.** ...
... (გაგრძელება *) ...
...თვით კელმწიფებით უფსკრულთა საკეთ მპყრო-
ბელსა და სობრძნითა დამმარსებელსა და წესითა და სა-
ხელით საზღუარ სახელ აღრიცხვით მწოდებელსა და
ცხრათა არევთა მსახურთა თვისთა ალად ცეცხლისა
სიტყვითა და კელმწიფებით ბრძანებით დამბადე-
ბელისა ყოველთა ზედამხედველსა გამოუთქმელსა
გამოუთარგმანებელსა მადლსა ყოველითურთ უფლფ-
ბასა ერთ მოქმედებასა რომლისა მიერ იქმნეს ყო-
ველნი აღნაგნი აგებულნი არსნი და არა არსნი ხი-
ლულნი და უხილავნი ნივთიერნი და უნივთონი უძ-
ლიერნი და უუძლურნი რომელი იყო და არს და ეგე-
ბის უკუნისამდრ და სუფევისა მისისა არა არს დასა-
სრული ძლიერებითა შეუსაზღურებელისა ღვთისა გან-
გებით შეწეუნით და ძლიერებითა ჩვენ ძირ მოდგამ
ტომებით წყალობითა ღვთისითა ამალღებულმან იასიან
დავითიან სოლომონიან პანკრატოანთ ტომან და რტომ
მან ყოველთა დიდთა კელმწიფეთა უმაღლესისა და
უაღმატებულესისა ღვთისა განგებით ქუეყანასა ზედა

*) იხ. „ქრებული“ № IX. 1899 წ.

მოსამართლედ დადგინებულისა სვე სვიანობით ყოველ-
თა კიდეთა ქუეყანისათა სახელგანთენილის ერთგულთა
ზედა წყალობა უხვად მიმთენელისა და ორგულთა მათ-
თა ძირითურთ აღმომთხვრელისა მზისა შარავანდედებრ
ქუეყანისა განმანათლებელისა დიდისა ერანის ტახტ-
საკელმწიფოს მპყრობელ განთვის უფლებით მქონებე-
ლისა ბედნიერის კელმწიფის მიერ შვილურად
აღზრდილმან და მათ მიერ წყალობა მონიჭებით გამე-
ფებულმან ღვთივ გვირგვინოსანთა ცხებულთა ღვთისა-
თა პატიოსანთა მეფეთა და კელმწიფეთ ძემან რანთა
და ვახთა მპყრობელ-განმგებელ მქონებელმან კელმწი-
ფემ მეფეთ მეფემან დავით იმამყულიხან და დედამან
ჩვენმან დედოფალთ დედოფალმან პატრონმან ანამ დი-
დის კელმწიფის წყალობით ერთად აღზრდილმან სა-
სურველმან ძმამან ჩვენმან ერეკლის ბეგლარბეგმან პატრონ-
მან მამადყულიხან კასტანტინე და კახეთის გამგემ ძმა-
მან ჩვენმან პატრონის შვილმან პატრონმან თემურჩაზ და
ძმათა ჩვენთა რიზაყული მირზამ და მუსტაფა მირზამ
ზამქშომან და სასურველმან ძემან ჩვენმან პატრონმან მაჩ-
ჰამად მირზამ და ალი მირზამ ვფუღუღეთ და ვიგულის-
მოდგინეთ და ეს წიგნი და სიგელი მოტართვით შედ-
ნოს და ვითა გარეჯის ნათლისმცემლის მონასტერს ამბო-
პირსა ზედა რამეთუ თქუენი უდაბნო მოოკრებულთ
იყო ეამთა ვითარებისაგან და სხვით სხვად ცვალებ-
დის დროსაგან არლარა ფერი შენობა არლარა ყოფი-
ლიყო რა საყდრის მეტი და ისიც მოშლილ და დაქ-
ცვული წმინდანის მღვდელ-მონაზონნი დამდგარ იყუ-
ნენ დიდი შრომა და გულსმოდგინება დაედგნო რა ც-
ძალ ედუათ გაეახლათ მონასტერი და შენობა ჩაეგდოთ
და შეიკეს პატრონს მამ ჩვენს ერეკლეს ქართლად და კახე-

თი რომ ეპყრა, თანაშემწე ჰქმნოდათ და საცნაურ იყო პირველადგანვე ჩვენის სახლის კემწიფეთაგან სოფლები და აგარაკები შეწირული ყოფილ იყო და პირველ მონასტრის მოშლით გუჯარი დაკარგულიყო და აღარა ჩნდარა თუ ზეპირ ვისგანმე მოგვეხსენა რომელიც მამულები იყო შევკრიბეთ მაგრამ უგუჯროთ ვერავისრა შეტყო ბერების გამოსაზრდელი აღარა იყორა მოვიდა წინაშე ჩვენსა წინამძღვარი მამა ხარატონ მღუდელმანაზონი სვიმონ და ბესარიონ და მონაზონი საბა და ყოველი კრებული მათი საზრდოსა და მამულისა წყალობასა გვიაჯნეს მოკითხული ვქენით და ასეთი ნაშენი სოფელი არა იყორა გაცემულ იყო და ნაოკარი უშენი ჩვენი სადაღო იფის კადმა ბაღბიანი შემოგწირეთ თქვენ წინასწარმეტყველსა და წინამორბედსა ყოველთა ნაშობთა დედათა უმეტესსა ძესა ზაქარიასა ხარებითა ანგელოზთა ნაშობსა ელისაბედისასა წმინდასა იოვან ნათლისმცემელსა გკადრეთ მოგართვით და შეუწირეთ უდაბნოს ტაძარსა თქვენსა მრავალმთასა ყოვლის კაცის უცილებლად და მოუდევრად წინა აღუდგომლად არვისგან შლად და ქცევად და მიუსარჩლელად ვერცავენ კელი დაიდუას ვერცავენ წინააღმდგომ გექმნასთ თვინიერ შემწეობისა და თან დგომის გარეშე ესრეთ სახეთ შემოგვიწირავს ასეც გაგვისამძღურავს პატარძელიდამ რომ სამინდრე შარა გამოვა და წყაროს ქვეით ჩალიანის თავში გამოივლის და მინდორში გავა იმას ქვეით ბერებს დავაკელით და პატარძელეთ დავანებეთ ის შარა მინდორში რომ გავა და აბრამის გორას რომ ეძახიან იმასთან გაივლის და მიყუების და წავა და სხლიანთან მიაჭრის იმას აქეთ ჩეფელიდამ ღელე ჩამოვარდების იმ ღელის თავს ტახტის

გორა არის იმ გორას-თხრილი ავლია ის გორა სამ-
გორს დახედავს და აქეთ მენაბდის წყაროს დაუპირდა,
პირდება და ჩამოივლის ტყემლიანს ღელეს და გზაზედ
ჩამოვა დამაებში სულ სამძღურები სხედს და ჩეფელია-
კენ ჩვენი სახასო მიწა ბალბონელთათვის დაგვინებე-
ბთა და გზას ქვემოთი მინდორი ჩვენი საღალო პატარა
ქეულელთათვის დაგვინებებია ასე უსამძღუროდ გაგვი-
შველებია რომ ერთმანერთთან საცილებელი და საღაო
აღარა დაგვიგდიარა ჩვენი ბძნება ასე დაგვიმტკიცებია
სათის ჭაღუნა და ბაღბიანუნა რომ მიწებზედ ცილობ-
დენ სამგორისაკენ და ჩაღაყაშვილი სახლთსუტესი კდიშერ
და თუშთოურაფი საზგურელი და უდაბნოს წინამძღუარი სა-
რატონ სვიმონ და ბესარიონს ჩვენს ძმას ბატონიშვილს
კახეთის გამგეს თეიმურაზთან და სულ კახთ ეფისკო-
პოზს დარბაისელთან ელაპარაკნათ და იქ მისულიყუნენ
და ეს ალაგები ენახათ და მოკითხული ექნათ და ასე
გაესამძღურათ და გეშველებინათ და სამძღურები ჩა-
ესხათ გაღმით სამებურს სადგომებს ქვემოთ ივრის პირ-
ზე რომ კლდე არის იმის გასწვრივ გამოღმა ორი თუა-
ლი წისქვილი არის იმას შემოვლით საქალაქოს გზაზე
სოფლისაკენ რუს ზეით მიჯნა ზის სოფელთან რომ
ღელე ჩამოვარდება ერთი მიჯნაა ღელის პირზედ ზის
ღელის შეყოლებით კიდევ პატარა ღელე ჩამოვა ორის
ღელების თავს გუბე დგების სოფლისაკენ რომ ღელე
შემოივლის წავა და გზას შეყრება გზაზე მიჯნები ზის
გზას შეივლის და სამი შეიყრების იქიც მიჯნა ზის და
ერთი გზა შიგ ბერებისაკენ დარჩების ქვემოთ გზა სა-
თისპალისაკენ დარჩების და შუალა გზა წავა და კი-
დეუ გზის პირზე მიჯნა ზის ის გზა შეივლის პატარას
გორაზე ავა იქ მიჯნა ზის იმ მიჯნას ზეით გზას ველარ

შესცილდების იმ მიჯნამდინ მივი.... გამობრუნდების ჩეფელისაკენ შესწვრივ გორას მიადგების იმ გორაზე ცოტა უღელტეხილი ავა იქ ჯაგი დგა და ისიც მიჯნა ეს ასე გარიგებულა არას კაცს ნათლისმცემლის კრებულთან სასამღურაოდ და საცილებლად კელი არავის აქუს ასე დაგვიშველებია ეს ამის მოსამძღურები ვინც არიან და წმინდის იოვანე ნათლისმცემლისთვის შეგვიწირავს ჩვენად სადღეგრძელოდ და გასამარჯვებლად და მეფობისა ჩვენისა წასამართებლად თუ აშენოთ რეგორდაც სხვა ნათლისმცემლის ყმა ყოვლის საჩვენოს საქმისაგან განთავისუფლებულია და არა გამოუარა არა ბეგარა არა საური არაფერისთანა საჩვენო სათხოვარი არა ეთხოვბოდესრა ნაქურდალი თავი და ერთი საზღაური პატრონისა სხვა თქვენის მონასტრისა ესრეთ არს და იყოს ვიდრე უკუნისამდე ვინც ეს ჩვენგან შემოწირული და დამტკიცებული გუჯარი და გარიგება მოფოშალოს და გამოკებად შეკადროს მეფემან გინა დედოფალმან გინა კათალიკოზმან თავადმან გინა აზნაურმან ანუ გლეხმან რისხავს ყოველს მპყრობელი ღმერთი და ყოველნი ნებისა მყოფელნი წმინდანი მისნი ხოლო დამამტკიცებელნი ამისნი აკურთხნეს ღმერთმან ამინ დაიწერა ბძანება და ნიშანი ესე მთიბათვის იხ. გასულს ქს უბ კელითა კარისა ჩვენისა მღივან მწიგნობრის თუმანისშვილის შიოშისითა.

დავით

მეფე

იმამყულიხან

თათრული

თათრული

ლეთისა
იმამ
ყული
ხან
ღვარჯ

არშიაზე აწერია: „ქ. როგორც ჩემს ძმას მეფეს იმამყულიხან უბძანებია ჩვენც მეფე თეიმურაზ ასე ვამტკიცებთ

სამართალი	ლ-თო სასჯე- მიეცა სიმარ- თლე თეიმურაზ	მცხეთის მცხეთის მცხეთის	ასულა ჩემო დო მრქულა შენ იყავ ჩემი ამირი, ვახ- ტანგ მეფისა ასული და დე- დოფალი თამარი.	იაკობე
-----------	---	-------------------------------	---	---------------

ქ. ჩვენ საქართველოს მეფედ ცნობილის მეფის თეიმურაზის ძე ირაკლი მეორე მეფე ქართლისა, კახეთისა, ყაზახისა და ბოქრდისა მპყრობელი და თანა მეცხედრე ჩვენი დადიანის ასული დედუფალი დარეჯან, ძენი ჩვენნი ბატონიშვილი გიორგი, ლეონ, იუოლონ, ვახტანგ თეიმურაზას (ანტონ II), მირიან ძის ძენი ჩვენნი დავით იოანე ვამტკიცებთ ქ-ეს შობის ქ-ს აქეთ ჩლდთ

მე ფებთ... იაკობე	დაკეჯან	მეფის ძე გიორგი	მრჩობლთა მეფეთა ძესა ლეონ სახელად მძესა
-----------------------------	----------------	---------------------------	--

ქ. ესე მეფეთაგან ბოძებული გუჯარი და მისის სიმაღლის ჩემის ძმის მეფის ირაკლისაგან დამტკიცებული, ჩვენ ყოვლისა ზემოესა საქართველოესა პატრიარქსა მეფის ძეს ანტონის დაგვიმტკიცებია და მისის უმაღ-

ლესობის მეფის ირაკლის ნებით ჩვენი წილიც ნათლის-
მცემლის მონასტრისათვის მიგვირთმევია: დეკემბრის, გ.
წელსა ჩღათ

(ბალოზე აწერია ხელჩართულად).

მ. კ.

მეფის ირაკლის ნებით ჩვენი წილიც ნათლის-
მცემლის მონასტრისათვის მიგვირთმევია: დეკემბრის, გ.
წელსა ჩღათ

ბალოზე აწერია ხელჩართულად

ზეთის მადუღებისათვის:

1. **ძ**ისა ზეთი გინდა ჩასხამ ტაფაში. იმაში ცოტას და-
ნის ზირით სურანჯს ჩაჭურა. აგრეთვე იმ სურანჯის ნახევრას-
ტოლი დათშენილი უმრი ჩაყარე. მოურივე. მერე ადუღე ვი-
ნების კარგათ მადუღდებოდეს. როცა ეყოფა ნიშანი ეს არის,
ცოტას ამოიღებ კელზე წაისვამ და თუთრად აქაფდება და ის
ეყოფა:

2. **ჩ**აჭზე ხატვა თუ გინდა ეს ზეთი ორჯერ წაუსვი მე-
რე დასაჭე:

ზეთით დასახატა წამლებსათვის:

3. **ყ**ოველი წამალი სულ ზეთით უნდა დაღესო, სანკურსა
და ზიარხის გარდა. ესენი ზირველად ხამის წყლით უნდა გა-
ღესო ჟამში ჩარეცხო, როცა გაკმება მოთხიკო და ისე შეი-
ნასო, როდესაც გინდა ზეთით გახსნი და ისე იკმარებ:

სტამბის სახის გადმოღება:

4. **სტამბი**დამ გადმოღება სახისა რომ გინდოდეს, ზედ
მინა უნდა დააფარო, ჭიით მოხაზო, მერე ქაღალდს დრუბ-
ლით წყალი უნდა მოუსვას რომ დაღბეს ზედ მინაზე დაატკებ-
ნე გადმოსახება მერე მოწხვლიტე.

5. **ა**გრეთვე რომელიც ხატი გინდოდეს გადასაღებლათ ჭია
შემოაფლე ნაკეცებზედ, და შემოწერილისაშებრ ქაღალდით
გადმოიღე:

ჩარაყის დაკურისათვის:

6. **ჩარაყის** დაკურა, რომ გინდოდეს, თუ ტილოზე დააკრავ

სანდალსი მოუსვი და ცოტა დაატალე შეშრეს, და ის ფურც-
ლები მაკრატლით დასჭერ, სადაც გინდა აიღე და დააკარ:

ზა თუ ქაღალდზე გინდა, სამეის წყალი ან წებოს წყა-
ლი მოუსვი და ისე დააკარ. და თუ გალესილია კალმით მო-
უსვამ:

ორქოს ვარაყის გალესვისათვის:

სირველად ფინჯანში სამეის წყალი უნდა ჩაასხა და დი-
დი ხანი თითით ღესო რომ წებო გამოიდოს, მერე იმავე თი-
თით უნდა აიღო ვარაყი და ჩასდვა რაც გინდა, მერე კიდევ
უფრო დიდი ხანი ღესო. მერე ხაში წყლით ჩარეცხო ჩინურში,
ვარაყს ძირს დაილეკებს, იმ წყალს გადასწურავ, მერე კიდევ
დაასხი წყალი და თითით მოურივე, კიდევ გადასწურე, როცა
გინდა სამეის წყლით მოუსვი დაიხატება; და ზეთის ხატვაში
ზეთით:

ყაღბის ვარაყის გალესვისათვის:

ზვასზე გამომდნარი თაფლი დაასხი შიგ ვარაყი ჩასდევ
რაც გინდა, რაც დიდი ხანი ღესავ ისა სჯობს, მერე ხაში
წყლით ჩარეცხე, და როდესაც დაწმენდეს გადაღვარე. კიდევ
წყალი დაასხი ვინებ თაფლი გამოელეონდეს, მერე მოთხიკე
ისე შეინახე, როცა გინდა ზეთში ზეთით მოუსვამ კალმით,
და ქაღალდზე სამეის წყლით, და ან წებოს წყლით და და-
იხატება:

შიაფრის მოღუღებისათვის:

შიაფერი ჭერ დანაყე წმიდათ, რაც რომ წყალი ეყო-

ფოდეს იმაში ჩაჭყარე და ადუღე, მერე იმისა ნახეგვის ტო-
ლი ლოთური მოაყარე და რომ კარგათ ადუღდეს, მერე გადა-
სწურე წმიდას თაფლში ან მთვში, ისევე დადგი და ბევრი
ადუღე ვინებ კასქელდეს ფინჯანში ჩაწურე და ისე შეიანხე,
როცა გინდოდეს ხამი წელით გასსენ წებო არ უნდა:

ხანდალასის წასმასათვის:

ხანდალასის წასმა რომ გინდოდეს, ცოცა ფინჯანში
უნდა ჩასდგა, თეთრი ნაგთი დასხსა და იმაში გახსნა, მერე
ბეწვის კალმით წაუსვა, ქაღალდის მხატრობასზედ არ წაესმის,
ტილოზე წაესმის და ფიცარზე, თუნდა ზეთით იყოს და
თუნდა წელით იყოს დახატული:

ცარცის გაკეთებისათვის:

ცარცის გაკეთება ასე უნდა. ჯერ კარგი წმინდა უნდა
აარჩიო, კარგათ დაწვა მერე თბილის წელით გარეცხე. და
შიგ ურიო და ჰზილო, ის თბილს წყალში ასელილი წმიდას
ხარკში უნდა გადასწურო, რაც წყალი არის იმ ხარკში გავა,
და ცარცი შიგ დარჩება, მერე გამოიღებ და მზეზე გააშრობ.
როდესაც რაზედმე წასსმელად გინდა, ჯერ ორჯერ წებოს
წაუსვამ, იმ ცარცს მშრლად ქვაზედ გაღეს, წებოს წყალში
აურევ და ისე წაუსვამ, კიდევ ზევიდამ წებოს წაუსვამ, თუ
დასახატავათ გინდა, ფიცარზე წასმულს ქვით მოღეს ზევი-
დამ წმიდათ, და ისე დახატავ:

ჩელის სამხატრობისათვის:

შირკელად სულ ხამის წელით უნდა დაიღეს წამლება,

როცა დახატვა გინდოდეს, ან წებოს წყლით, და ან სამყის წყლით უნდა მოღესო თითით და ისე დახატო:

რუ ქალაქდზე გინდა დახატვა ახანთოსანით მოხაზავ, და თუ ფიტარზე გინდა ცარციით მოხაზავ, და ისე დახატავ:

ყერის შეხამებასათვის წამლებიოკან:

1) ჩირიშანი და ჭიათური შეიქმნება ვარდის ფერი:

შია ჩირიშანი და ლაჟვარდი შეიქმნება იისფერი:

ხინისი და ლაჟვარდი, შეიქმნება მწვანე:

ჩავთის შავი და სურინჯი, შეიქმნება ჯავზის ფერი:

ჩირიშანი, ლაჟვარდი, და შავი შეიქმნება რკინის ფერი:

ჩირიშანი და ლაჟვარდი, შეიქმნება ლურჯი:

2) ყვითელი, და სურინჯი, შეიქმნება ხარინჯი:

სურინჯი ყვითელი, და შავი, შეიქმნება ხისფერი:

ხინგური, და ჩირიშანი, შეიქმნება პირისფერი:

ხინგური, და ჭიათური შეიქმნება ყირმიზი:

შარბათისათვის:

3) შარბათად იხმარება ესენი, ლაჟვარდი, ოსარა, და ყირმიზი:

შარბათი რას ქვიან:

შარბათი ზევიდამ წამალზე რომ ჩრდილებს მისცემ იმას
სა ქვიან, და უში ავერცხის გულიც ამათში აერევა:

წიას და რუბი რევანდს წებო არ უნდათ, და ამათ გარ-
და წელის მხატრობაში ე-ლს წამლების წებოს წყალი, და ან
სამუის წყალი უნდა ხატვაში: ფოთოლამბა, ოსარა, ოთაუ, ამბა
რუბი რევანდს ქვიან:

სურინჯს არ უნდა გალესვა თაფლით გაიხსნება, მერე
წებოს წელით, ანუ სამუის წელით იხმარება:

ხინგურის გალესვისათვის:

ხინგური ჯერ ხამის წელით გაილესება ჯამში ჩარეცხ
მერე მოფხეკე, და ისე შეინახავ. როცა მოგინდება, ჯერ თაფ-
ლით გახსნი, მერე სამუის წელით იხმარებ:

ხაჯა რ-ლ არს სტამბის მური. მშრალად გალეს ქვაზე
როცა გინდა, ამასაც თაფლით გახსნი. მერე წებოს წელით
იხმარებ:

ჟიურა: შიუკილ: ამასაც გალესა უნდა ქვაზე, როცა
გინდა წებოს წელით იხმარებ:

ჟული ბაჰარ დამწვარს ოხრასა ქვიან. თუ დასწვავ გა-
წიოლდება. და ისეც იხმარება ზირის სახეშიაც, და სხვას
კორცის სახეებშიაც:

საუვარდი ჯერ ხაშის წყლით უნდა გალესო როცა გინდა წებოს წყლით იხმარებ; მაგრამ ჩრდილებში კი ან სამუიით და ან უმი კვერცხის გულით უნდა იხმარო:

ჩირიშანი წებოს წყლითაც, სამუიითაც და კვერცხის გულითაც იხმარება, ჰ-დ ხაში წყლით უნდა გააღესო:

გაში

ძაუმი, ქვასე გალესა უნდა, წებოს წყლით ან სამუის წყლით უნდა იხმარო კატვასში:

წიბიენი შინისსა ჭქიან რუსულად; ჰ-დ გაღესებს ხაში წყლით, მერე წებოს წყლით იხმარება:

ომრი ქვასე გალესა უნდა, როცა ცენდა წებოს წყლით და სამუის წყლითაც იხმარება:

მართალია

ქოთურია რ-ლიც ჭიასთუ იხმარება მოდულებში წმადდ და დაუშვნილი მოსაურულად:

სალიბუთანი ჯერ ხაში წყლით უნდა გალესო, მერე კვერცხის გულით აურეგო და ამით მიეცემა ჩრდილები:

ესეცა ასე უწოდებ თუთო თუთო წამალი სამ გვარად შეხამდება. მქრქლად მოჭირებულად, და მხოლოდ თავს იფრად:

სამხატრო წამლები რაც წმიდათ და დიდ ხანს დაილესება. მხატრობა უფრო უკეთესი მოყა:

ჩულის მსატრობა რომ განდოდე კაჭხე. ზირველად
წებოს წაუსვამ. და შერმე ისე დასატავ:

ქეწვის კალმად ესენი ვარკა, სინჯაფის კუდი, კატის
ბაღანი. მარჩვის ბაღანი. და ღორის ბაღანი:

სანდალთსი და ქირიშანი ერთად არეული. დამტჭვრეუ-
ლი შინებისათჳს კარგია:

სოფელი წასი.

(ივ. ჭიჭინაძისაგან წარმოდგენილი).

ს. წესი არაჟის მარაშა, მდებარეობს დაბა ონიდგან დასავლეთის მხარეზე, ოცი კერსის მანძილით მოშორებული. ქ. ქუთაისიდან სოფ. წესამდე ირიცხება 86 კერსი. ეს სოფელი ოთხივე კუთხით დადრონი მთებით არის შემოზღუდული. აღმოს. მდინარე ლუხუნი და ჩრდილოეთი (მთის სასულიერო), რომელსედაც აგებულია ძველის-ძველი ციხე დიდი როსტომ ერისთავისაგან, დასავლეთით სალას მთა, სამხრეთით საფურის კლდე და მდ. რიონი. საფურის კლდეში დიდ როსტომ ერისთავს 80 ფურია ირემი ჰყოლია გაშეკებული და მას აქედან კლდეს მისთვის ეძახიან საფურის კლდე. ჩრდილოეთით აკრავს ამ სოფელს დიდი წესის მთა. ამ სოფლისათვის ბუნებას გეგონებათ განგებ გაუკეთებია სიმაგრეო. მცხოვრებლები ამ სოფელში 160 კომლამდე ირიცხება. მათ შორის თავადი ერთი გვარად ერისთავია, 8 აზნაურია, გვარად ზუბოვი, იგივე მესტამბიძელი დიდ როსტომიდან ყოფილა ამისა ძველი სტამბის მოხელეთ, გამყრელიძე, ელბაქიძე და აბულაძე, დანარჩენნი კი გლეხები არიან. აქ გლეხების გვარია მაისაშვილი, ნატბელაძე, კობერიძე, გერესელიძე, გოგობერიშვილი, ძელაშვილი, ბუზაძე, გოგლაძე და მერკვილაძე. ამათ ცხოვრების სახსარს შეადგენს ხვნა-თესვა და სხვა-და-სხვა ქალაქებში სულზე მოსამსახურედ და მზარეულად მოსამსახურება. აქ სთესვენ: სიმინდს, პურს, ქერს და ფეტვს. სამარხო-

საჯმელებს: ლობიოს, ცერცვს, მუსუდოს, ოსპს, ბარდას და ცული პირას. სახნაკ-სათესი მიწები წესიერად სულ მთაში აქვთ. არის სოფლადაც, მაგრამ უფრო მცირე ხაწილი, ისიც მებატონეთ ეკუთვნის. აჭარის მიწა მთაში ოთხ წელს თუ იკარგებს ყანად. როგორც მოკისსენეთ სოფ. წესს ჩრდილოეთით და აღმოსავლეთით აკრავს დიდი მთები, რომლებიც დღემდე საზინის სელში იყო და წელს 1897 წ. საზინის ძალით დარჩათ რამოდენიმე ხაწილი მებატონეთ, რომელიც შეადგენს სოფლებებისთვის დიდ სიმდიდრეს, მით უმეტეს რომ ზემოხსენებულ მთებში მოიპოვება ურიცხვი მუსხა, თელა, ცაცხვი და საყავრე ტყე. (ხაძვი)

წესში კენახის მუშაობას პირველი ადგილი უჭირავს მთელ რაჭის მაზრაში გარდა ტოლა-სეხაჭკარისა. ეს სოფელი ოთქმის ხასკარი კენახად არის გაშენებული, მეტი წილი თითონ ამ სოფლებს ეკუთვნის და მცირე ხაწილი კი მთიულ სალსს. აქ არის გაშენებული შემდეგი ჯიშის კახი: ალაქსანდრეული, მწკანე, კუდურაული, რცხილი, ქართული, საფურე, თეთრა, მოჭათური და სხვ.

აჭარის ხალხი მეტად მუშა ხალხია, დღე და ღამე მუშაობაში ატარებენ თავის სიცოცხლეს, ასე რომ დღისით მოჭრილი პური ღამით მოაქვთ სახლში. აგრეთვე არიან მშვიდი და წყნარი, მათგან ანაკითარი. კაცის წყენა არ წარმოადგება, არიან სტუმართ მოყვარენი. ამ სოფელშიდ არ არსებობს არც ერთი პირველ-დაწყებითი სასწავლებელი. ხალხი განათლებით ძალიან დაბლა სდგას. მთელ სოფელში ათი ბავშვი არ გამოერევა მისიანა, რომელმაც თავის სახელის და გვარის მოწერა იცოდეს. აგრეთვე მათ გაუნათლებლობას უნდა მივაწეროთ მკვიდრთა მრავალი ცრუ-მოწმუნება და რაღაც უბრალო დღეების უქმობა. მგალითად აქ უქმობენ 'ყამთარში', 'გოჭის ხეთმათარს' და 'ბოსლობას'. პირველს უქმობენ ამ ხაწად:

სუთმებათს დღეს დაჭკლავენ მსუქან ქათამს და გისაც ჰყავს, ღორსაც, გამოაცხობენ ღორის ქონიან ჰურს (ამ ჰურს განატესს ეძისიან), სადილად დიდი და პატარა მოისდის ქუდს და დაიწყოებენ ლოცვას; ერთი უფროსი ქალი აიღებს განატესს, გააკვებს ჭიქას ღვინით და ძრავალ ჯერ შემოაკვებს განატესის ირგვლივ შემდეგის სიტყვებით: მფრინველთა ანგელოზო! შეს გამძრავლე ჩვენსას ყოველი ფრინველი და ყოველს წელს არ მოგიშალო შენს ბარობაზედ განატესი და თითო მსუქანი ქათამი. შემდეგ ლოცვისა განატესს ეკვლანი გაინაწილებენ და ქათამს თანასწორად გაიყოფენ, მხოლოდ თუ ვინმე სტუმარი დაესწროთ, მას იმ ქათმის სორცს არ აჭმევენ, რადგანაც ცოდვად მიაჩნიათ. ქათმის ძელებს მოაგროვებენ და ცეცხელში დასწვავენ. მეორე დღესასწაულს, ბოსლობას უქმობენ ასე: როდესაც ბოსლობის კვირა დადგება, იმ კვირაში არ შეიძლება რაიმათიდან მოკიდებული შაბათმდე სახლში ჭრა, კერვა და სსვა, როგორც სახლში აგრეთვე ეზოშიდაც. ამით სწყაით, თუ ამ კვირაში კაცმა იმუშავა სახლში ან ეზოში, იმ წელს არც ფრინველი და არც სსვა რამე შინაური პირუტყვი არ გამოიყვანს შვილებს და თუ გამოიყვანა, ეკვლა კუტი და ბრმა დაიბადება. თვით ბოსლობა შაბათ ღამეს იცინა. შაბათ დილიდან ყოველი მოსახლიდან თითო გაჟი დილიდან საღამომდე უჩწუთ უნდა იყოს, არც სასძელი და არც საჭმელი არ უნდა მიიკაროს. საღამოზე იმ გაჟს, რომელიც მთელი დღე მარსულად იყო, მისცემენ ხელში ერთ ქონიან ჰურს (განატესს), ერთ კვერცხს, ერთ ჭიქა ღვინოს და ერთ წმინდა სანთელს. ერთი ოჯახის უფროსი, მარსული გაჟი და სსვა ბავშვები ერთად წავლენ ბოსულში სარების და ძროხების მიმსალოცად. უფროსი კაცი მოისდის ქუდს (უნცროსინც მას მიჭბამკენ), აიღებს ხელში ქონიან ჰურს, ჯედ წმინდა ხრელს აწითებს, სსვსე ჭიქას ჰურს რაოდენიმეჯერ შეიძლება

რებს ირგელოვ, შემდეგის ლოცვით: პირუტყვთა ანგელოზთა
 შენ დაიფარე ეს ჩვენი საქონელი ყოველი მხედის კბილისაგან,
 ყოველი ხიფათისაგან, რგორც ეს ვაჟა იყო დღეს ურწყათ
 და წმინდათ ასე გაწმინდე ჩვენი საქონელი ყოველი უბედურე-
 ბისაგან. ლოცვის შემდეგ წმინდა სანთლით ყოველ საწსა და
 ძროხის ბაღასს შეარუჯავს თავზე უფროსი კაცი და კვერცხს
 წაუსკამს ზურგზე შემდეგის სიტყვით: „იზრდებოდე კეთი-
 ზოდე, ნადირსაც კრიდებოდე.“ ამ ყოფით შესწამენ ბოსელში
 ქონიან ჰურს, დალევენ ყველანი ერთ ჭიჭა ღვინოს, უფროსი
 ვაჟები უმცროსებს მოიგიდებენ ზურგზედ და გამოსწივენ სან-
 თლისგან. სანთლის კარებადე გაჭკვიანს: „ბოსელ ბოსელ ბუუუუ“
 სანთლის კარი მათ დაკეტილი დასკდებათ სანთლიდან ერთი უფროსი
 ქალი გამოიძახებს: ხარებმა რა შამოსთვალეს? გარედ მყოფი
 უფროსი კაცი უპასუხებს: სახუნელ-უღელი დაამზადეთ და ჩვე-
 ნც მზად ვართო. კიდევ სანთლიდან: ძროხებმა რა შამოსთვა-
 ლეს; სასბოვე დაამზადეთ და ჩვენც მზად ვართო. ასე ამ რი-
 გად ჭკითსავს ყოველ პირუტყვზედ შინიდან უფროსი ქალი და
 გარედანაც პასუხს მისცემს: კარებზედ მიმდგარი უფროსი კა-
 ცი შემდეგ კითხვა-მიგებისა სანთლის კარებს გააღებენ, უფრო-
 სი ქალი მოხელილ ქატოს გამოისვრის და ყველას იქ მყოფ-
 თთ გათხუზნის. მათი აზრით, ვისაც ქატო მოხვდება და გა-
 ითხუზნება, იმ წელს საოფლე აღარ შეექნება.

ასალ წელიწადსაც, ესე იგი პირველს იანვარს აჭაური გლე-
 ხი სასლში არ შეგიშვებს, აგრეთვე დამახილიც დიდ
 ცოდვით მიაჩნიათ. აქ უქმობენ კიდევ აღდგომის შემდეგ სამ
 ს-უთშაბათს, ჭლიობად წოდებულს. ამ დღეს თხასა ჭკლავენ.
 ერთ დიდ კლდეში მოხარბებენ და იქვე შესწამენ.

ამ სოფელში იცინან დღესასწაული 23 აპრილს გაორგობს
 და ბერი შესწირიც მოსდის სხვა და სხვა საქართველოს კუ-
 თხეებიდან; მსოფლიდ მას შემდეგ იკლო მისმა შემოსავლმა,

რა ის წმინდა გიორგის სახელობაზე აშენებული ეკლესიის გა-
დაიწვა ზავეისი ძვირფასი სატიო მღვდელის უცდელობით.
1896 წელს ეს სოფელი ნასევარი მეტი მეწყერმა დაანგრია,
საღსი თავიანთ ზარალს წმინდა გიორგის ხატის დაწვის რი-
სხვას აწერს, ის გჯავრდა და იმან გაგვიჩინა მეწყერიო. იმ
ხატის დაწვის შემდეგ მღვდელი ეკლესამ შეიძულა და სამისხუ-
რიდანაც დაათხოვინეს.

აქაურები თავის ნაწარმოებს ე. ი. ღვინოს, სიმინდს, ჰუ-
რსა და სხვას ჰყიდიან მთიულ სოფელებზე და იმათგან ყი-
დულობენ: ხარს, ძროხას, თხას, ცხვარს, და შადუელობას.
ამ სოფელში ძალიან ადგილის სივიწროვება. ასე რომ ქტევა
მიწა ბარად ღირს ათასი მანეთი. საღსი ძალიან ღარიბია
ადგილის უჭონლობის გამო. აქ აკეთებენ მშენიერად ღორის
შაშის, ქათმისა და სხვა ფრინველებისა: აქაური კაცი რა
გინდ ღარიბი იყოს ორი ან სამი ღორი მანც ექნება დაშ-
შული.

ამ სოფელში არის ორი ეკლესიის ერთი მთავარ ანგელ-
ზის სახელზედ არის აშენებული და მეორე დიდი რუსიტომ
ერისთვისაგან ბარაკონის მღვთის მშობლის სახელობაზედ.
ამაზედ უკეთესი ეკლესიის ვგონებ რაჭაში არც კი მოიპოვებო-
დეს გარდა ნიკორწმინდისა.

წესის მთაში მოიპოვებთან შემდეგი მსეტები: დათვი, მგელი,
მელა ფოცხვერი, მახვი. თრითინა, კურდღელი, მშველი, არხვი,
კეერნა, წავი. ორმოცი წლის წინად აქ ვეთხი მოკვლა ორ
გლესს, რომელნიც სასიკვდილოდ დაეგლიჯა ორივე, და ტყა-
ვი ერისთავისათვის ეხუტებინათ უფთელა გარეკნული ღორიც,
მაგრამ ესლა აღარ არის.

ფრინველები: ორბი, სვაკი, ქორი, მიმინო, ძერა, ბუ, ზა-
რნაშო, უფესუა, კოდარა, ორნაირი, შაშვი წყლისა და ტყისა,
ხსიკვი, მესკია, მწყერ-ჩიტა, ბელურა, სკვინჩა, ჭინჭრასა,

მტრედი, გერბტი, თოსის-ტარა, ჩხართვი, ტყავს ქათამი, ყვავი, ყორანნი, წითელ-გულა და სს.

ქვეწარმავალი: გველი, ძლოკვი, სინსილა (პატარა სკლივი) მწვანე სკლივი, ბაყაყი, მუდო, ცხრაიკისა.

ბუნ-პელები: ფუტკარი, სარაბუა, ბორაშბუზი, ბზიკი, ჭრიჭინა, კალია, კოლო, მესხეულა, დედულა, (პატარა წითელი იყრადი ბუნია), ობობა, ბრაჩის ბუნია, მური (ფუტკარის მტერი), აბიკარა.

მატლები: მუსლუნო, ძლილი, ჭია. და სს.

თევზები: კალმასი, წვერა, ქაშაში, ნაფოტა და ღორჯო.

მცენარეულობა, ხეები: ნიგოზი, წაბლი, ლელი, ბრაწი-ული, რცხემლა, თხმელა, ნეკერხსალი, მუსა, ბულოა. წიფელა, ბალი, ალუბალი, კოპიტი, ძეწა, მკვიდო, ღუ, ცაცხვი, ნაძვი, დათვის ხალა, ფიჭვი, ხრეკოლა, კვინცხა, სსმარტლი, შინდი, კაშარი, შინდ ასვილი, მსსლები, სეჭეჭური, სასელო, კაცის თავა, საკოლოკვი, შავ სხალა, კვირისთავა, სხალთაიულა, კაშლები: თურნაშული, თეთრი კაშლი, კიტრა კაშლი, ჭკუტა, ატამი: სასეთქი და სათალა. ტყემალი, ალუნხა, შავქლიავი, წითელი ქლიავი, გვირილა, წყალ-ქლიავი, ჭანჭური, არყის სე ურთხველი, ფელა და ძეწა.

ჩირგვები: ციცა ბარდა, ეკალა, ნარ-ეკალა, ქასკელა, შაშვის ჰურა, გუნელა შავი და წითელი, მოცვი, მავალი, ასვილი, ღორტყემალა, გურდღლის საკუნეთელა, ტურინი, ბამბა-მავალა ჭყორი და ლეშქი.

ბალახები: ძრავალ-ძარღვა, ძროხის-ენა, სარის-ძირა, კრავის კუდა (დაჭრილის წამალი); გველეწო, კატა-პრასა, კატა ყვერა, სამ ყური, ლელი, ურნალი, ბურტყილა, კრაზანა, მუჩეჩური, კაცის წვერა, ლაქაში, ძალი ჰურა, ღვარძლი, კვარკვალა და სს.

მაფიანი ბალახები: დაყა, ტუსტი, კლდის ტკეცა (მუწუ-

კის წამალი), ანწლი, ჯორის ტყავა, მუყუდო და მელის ძვა-
ლა (ღეროებს ფტქნიან და სჭამენ), სკართქლა, გვიმბრა,
კილაძინა, იერა-იერა, ძირ მწარე, მერმეულა, თიათერია, ღე-
ნჭა, ჭინჭარი და სს.

ბოსტნეულობა: ჭარხალი, ლახსა, ხასკი, ზასა, სიორი,
ქონდარი, ქინძი, ოხრახუში, სტაფილო, ბოლოკი, კამ, ტა-
რხენა, შაშველა და ზაფრანა.

მხალეულობა: რეხვი მხალი, წითელი მხალი, ია, სბოს-
შუბლა, ფილისინა, მოლოქი, ქალშაგა, ქალიგოდა, სვინტრი,
ზერხო, მუკენძალა, ზანდერი, ბატი ფენა, ღვალა, თიარში,
მწვადი სელა, ხაჭაპურა, მელის სორხა, და სს.

ეგვიპტელები: ასვილი, ყაყანო, ბაია, ია, კაწარ-გუწურა, და სს.

სოკოები: ნიუვი, კრიანტელი, არფა, მტრედო, მიქელა,
მჭადო, კვერცხის გულა, გადამრება, წეროს წვივა, ქაშა სოკო,
ბატი ფენა, ხახვილო სანქელა, გველის სოკო, დათვის სო-
კო, შავზურგა, ფიჭვის სოკო, მაჭკენანა, ჭყუპლა სოკო,
მერუა და სსკა გულა ფშუტა (დაჭრილის წამალი).

ხალხური

(წარმოდგენილი მისგანვე).

იყო ერთი ღარიბი მღვდელი. ერთს დღეს ცოლს გამო-
აცხობინა ორი ჰური და გახვია ხელისხორცი და გაუდგა
გზას, მოწყალების სათხოვნელად. გზაში რომ მიდიოდა წინ
შემოხვდა ამ ღარიბ მღვდელს მისთანა ღარიბივე მღვდელად. სად
მიხვალ? ჭკითხა ღარიბმა მღვდელმა, მეორე მღვდელს. მოწყა-
ლების საშოვნელადო, მიუგო მან. მაშ ერთად ვიარათ და
ცაგ ვიშოვნოთ, შუაგაგინაწილოთო, მიუგო პირველმა: კარგიო
დაჭებულდა მეორე. თურმე პირველ ღარიბ მღვდელს რომ
მღვდელი შეხვდა წინ, იოსე ქრისტე იყო ღარიბულად ჩაცმუ-
ლი. ბევრი იარეს ამ ორმა მღვდელმა, დაიღვინ და მოისკე-
ნეს ერთ მინდორზე. იესო ქრისტემ უთხრა მღვდელს: ჰური
მშაი და ხომ არა გაქვს, რომ კსტამოთო? მაქვსო უზასუს
მღვდელმა. ჯერ წაუბინოთ და მეორე მოსკენებულს უფრო
შეგვერებო. რამდენი გაქვსო, ჭკითხა იესო ქრისტემ. ორიო
მიუგო მღვდელმა მაშ მოკისკენოთ და მეორე კსტამოთო, მი-
უგო იესო ქრისტემ. მართლაც ორივემ ჰატარა ხანს შემდეგ
ხვრინი ამოუშვეს. მღვდელი ადგა, შესჯამა ჩუმიდ ერთი ჰური
და ისევ დაიბინა. იესო ქრისტემ რომ გამოიღვიძა უთხრა
მღვდელს, მღვდელმა ხელსახორცი ხასა და გაიოცა, არ
გი ერთი ჰური ვილაც მგზავს მოუხარაკს ჩვენს ძილშიო?
იესო ქრისტემ კათომ არ იცოდა და უთხრა: მაშ ეგ ერთი

ძოიტი და ეგ კიყოფინათო. ის ერთი ჰური შესჯამეს და გაუდგენ გზას. ბერი იარეს და მივიდენ ორივე ერთ სასულემწიფოში. გაიგეს იქ იმ სასულემწიფოს ხელმწიფე გარდაცვლილიყო. ესო ქრისტემ უთხრა მღვდელს მივიდეთ ხელმწიფის სასახლეში, ეგების მოწყალება გაიღონო. მღვდელი და ესო ქრისტე მივიდნენ ხელმწიფის სასახლეში. სასახლეში ჭირისუფალთა აურ-ზაური იყო, ყველა ხელმწიფეს ჰგლოვდა. ესო ქრისტე მხვიდა ჭირისუფალთა და უთხრა: რამდენს მახუჭებთ, რომ თქვენი მიცვალებული გავაცოცხლო? ჭირის უფალთ მიუგეს: „სამ ჯოჯო კიდებულ ოქროს და კერცხლს მოგცემთ, თუ ვი მაგას იზამო“. ესო ქრისტე დადგა მიცვალებულის წინ, ილოცა, შემდეგ გადასხა ჯვარი და მკვდარი მიესვე თესზე წამოდგა. ჭირის უფალთ აიღეს და დაპირებისამებრ დასახუჭეს ეს ორი მღვდელი. ესო ქრისტემ და მღვდელმა გაიგეს კიდევ ერთი ხელმწიფის ცოლის გარდაცვალება. მღვდელმა უთხრა ესო ქრისტეს: წავიდეთ და ესლა ის ხელმწიფის ცოლი გავაცოცხლოთ და იქაც ბერი სახუჭარს მივიღებთო. მღვდელს ეშინოდა, ვაი თუ ესო ქრისტე ფული არ მიზიაროს, რადგან მკვდრის გაცოცხლებაზე მართლმან იშრომაო. და ესლა ვი თითონ ჰფიქრობდა ხელმწიფის ცოლის გაცოცხლებას. იარეს და მივიდნენ იმ ხელმწიფესთან, რომელსაც გარდასცვალებოდა მეუღლე. უთხრა მღვდელმა ხელმწიფეს; „რას მოგცემ, რომ თქვენი მეუღლე გავაცოცხლოო“ ხელმწიფემ მიუგო სამ ჯოჯო კიდებულ ოქროს და კერცხლსაო. მღვდელი დადგა მიცვალებულის წინ და ბერი ილოცა და ეგონა, აი აგერ გაცოცხლება მიცვალებული და აი აგერო. მაგრამ ამაოდ დასარჯა მღვდელმა „მამაო ჩვენო“ და მრავალი სსკა ღოცვები, მიცვალებული მანც ვერ აღადგინა. ხელმწიფეს გული მოუვიდა და სიკვდილით დასჯას უპირებდა მღვდელს, რომ ესო ქრისტეს არ ესხნა. ესო ქრისტემ უთხრა ხელმწიფეს:

მე მომეცით ერთი საათის ლოცვის ნება და მე გაგაცოცხლებო! ხელმწიფეც დასთანხმდა, იესო ქრისტემ ილოცა მიტკალებულის აღდგენისათვის და კიდავაც აღადგინა. ხელმწიფემ დასასწუქრა ორივე ღარიბულად შემოსილი ძღველები ოქროთი და ვერცხლით და გაისტუმრა გზაში. იესო ქრისტემ საშოვნის იუული სამ ნაწილად გაჭყო და უთხრა მღვდელს: შენი წილი აიღე და წადიო. მღვდელმა მიუგო: ეგ აგრე, მაგრამ ჩვენ ორნი ვართ და აქ კი ოქრო და ვერცხლი სამად რად არის განაწილებულიო? იესო ქრისტემ მიუგო: ერთი ნაწილი შენ, ერთი მე და ერთი ჩვენი ჰურის მომხარავსო. მღვდელმა დიდ ხანს ადარ აცხელა, მაშინვე წამოიძახა:— „ჩვენ რომ დავიძინეთ მე ავღვი და ის ერთი ჰური მე შეგჭამეო“. იესო ქრისტემ მიუგო: მეც ვიცი რომ შესჭამე და მე კი დამიფიცო; იყავ თვალ-ხარბი და გაუძამღარი უგუნითი უგუნისამდეო, ამ სიტყვების თქმისთანავე იესო ქრისტე უხილავად შეიქნა და მღვდელს ოქრო-ვერცხლის მაგივრად მიწა შერჩა ხელში.

(არაკი ჩაწერილი „ქართველი ოსებში“-ს მიერ)

იყო სპა ამხანაზი, რომელნიც თავიანთ სიასწულს გამო წავიდნენ სამუშაოს საძებნელად. იარეს, იარეს და წამოეწიათ იესო ქრისტე და იოსანე ნათლის მცემელი. სიმმა ამხანაზმა, რასაკვირველია, ვერ იცნეს. ამხანაგებს იესო ქრისტემ გამოჰკითხა, სად მიდიხართ? ამათაც უთხრეს, თუ საწულეები ვართ და საზრდოს საშოვნელად მივდივართო. იარეს სურთავემ ერთად და მიატანეს ერთ რიყეს. სიმ ამხანაგებში უფროსი რომელიც იყო, ამან ინატრა: „სეტავი ეს რიყე ცხკრძს ჯოგად მიქცია, ვარც სისასლეში გადამჭიმა და მე მათი ვატრონი გამხადო“. იესო ქრისტემ გადასწერა ჯვარი რიყეს და აღუსრულა ნატვრა. გაიარეს რამოდენიმე გზა, მიატანეს ერთ ჭაღას და ახლა შუათანა ამხანაგმა ინატრა: „ხეტა ეს ჭაღა ბადებდად მიქცია, შიგ მებაღეები ჩამიყენა და მე მათი ვატრონი მქნაო“. ქრისტემ გადასწერა ჯვარი და აღუსრულა ნატვრა ამხანაგს. იარეს, იარეს, უნცროსმა ამხანაგმა, ქრისტემ და ნათლის მცემელმა. ქრისტემ უბძანა უნცროსს ამხანაგს: „შვილო! ინატრე რამე შენც და აღვისრულეო“. უმაწვილმა მიუგო: „შენი ჭირიმე, მე გამოუცდელი ვარ, არა გამეგება რა, და ცოტა ვადა მომეცე, წავიდე დაგვითვისო ვინმესო“. ქრისტემ ერთი საათის ვადა მისცა. უმაწვილი გაიქცა, ეგებ შეესვდე ვი-

სმე და კვკითხო. ერთს წვერ-გათეთრებულს ვაცხ თოხი მხარზედ გაუდევს და მოდის. ემაწვილმა სალაში მისცა და უთხრა: „მამა-შვილახას, ასეა ჩემი საქმე და მიჩნეო ჩამე, მოხუცი კაცი სარ გამოცდილია“. მოხუცმა უთხრა: წადი შვილო, ჩემს უკან ჩემი უფროსი ძმა მოდის, იმასა ჰკითხე და ის გიჩვენოს. ემაწვილი საჩქაროდ გაუდგა გზას, შემოხვდა ცოცხა ჭაღარა-შერთული კაცი. ემაწვილმა ამასაც სალაში მისცა, უამბო თავისი საქმე და უთხრა: შენმა ძმამ შენთან გამოძისწავლა და, შენი ღვთის გულისათვის, მიჩნეო ჩამე. ჭაღარა-შერთული უთხრა: წადი, აგერ იმ სახლში მიდი, ჩემი უფროსი ძმა იქა სცხორობს, ის ყველაში გამოცდილია და ის გიჩვენოს. ემაწვილმა საჩქაროდ გასწია, მივიდა ნახევრებ სახლში და დაიძახა. გამოიხდა ერთმა მანდილოსანმა. ემაწვილმა უამბო თავისი საქმე და უთხრა შენ ქმართან გამოძისწავლეს ჩვეულის საკითხავად და გთხოვ მოახსენო, მიჩნეო ჩამე. მანდილოსანმა უთხრა: რა კვქნა შვილო? ახალ დაძინებულა. მოიცადე, სანამ გაიღვიძებდეს და მაშინ ჰკითხე, რაც გინდა. ემაწვილი ხელ-შეორედ შეეხვეწა მანდილოსანს და უთხრა: შენი ღვთის გულისათვის, გააღვიძე, სცხა არის დანიშნული ვადა გამოვა და დაგჩები ცალეიო. მანდილოსანს შეებრალა ემაწვილი, ადგა და ჩაიფხა ქოშები, შევიდა თავის ქმრის ოთახში გაიხდა და გამოიხდა. კაცმა, რასაკვირველია გამოიღვიძა და სწყვედური უთხრა ცოლს: რა იყო, რად გააღვიძე? ცოლმა უამბო, რა კვქნა, ბარემ არ გაგაღვიძებდო, მაგრამ ცოდიოთ ამავსო ამ ემაწვილმა და რა მექნა? ჩაიხდა სარკეში ამ კაცმა და ხახა, რომ წვერში ერთი თეთრი გამოჩეოდა. ემაწვილმა უამბო თავისი საქმე, ისიც თუ როგორ შემოხვდა ჯერ სულ თეთრ-წვერს და მერე ჭაღარა-შერთული კაცი, იმათ გამოძისწავლეს შენთანო, და შენი ღვთის გულისათვის, მიჩნეო ჩამე. ამ კაცმა უთხრა ემაწვილს: აი შვილო!

წინადა რომ თეთრ-წვერა შემოგხვდა, ის ჩემი უნცროსი ძმა
არის, ჭაღარა-შერთუფი რომ შემოგხვდა, ის ჩემი მოძღვენი
ძმა არის და მე იმათი უფროსი ვარ; მაგრამ მე კარგი ცო-
ლი შემხვდა და იმიტომ ვერ თეთრი არ გამოძრეკია, თავის
დღეში არა უწყეინებია რა ჩემს ცოლს ჩემთვის დღეისმეტად;
დღესაც მარტო შენი გულისთვის უდროოდ გამაღვიძა მინა-
რე და აი, ამიტომაც ერთი წვერის ბეწვი გამოთეთრდა ამ სა-
ათში. იმი ჩემს ძმებს-გი ცუდა ცოლები შესხვდათ და ცოლურ
ბის დარდით უდროოდ დაუთეთრდათ წვერები. შენ, ჩემო შვი-
ლო, ვინც შენ გამოგგზავნა აქ, ის ქრისტი ბძანდება; წადი და
სთხოვე, რომ კარგი საცოლას იღბალი მოგცეს; კარგი ცო-
ლი თუ შეგხვდა, მაშინ სიმდიდრეც გექნება და სიმდიდრეუ-
ლად უმწვილმაც თავი დაუგრა, გამობრუნდა და მოვიდა ქრისტი-
სთან. რა ჭქნა შეილო! უბძანა ქრისტიმ უმწვილმა მოასხენა:
რა გი შენი მოწყალება არის, კარგი ცოლის იღბალი მოძე-
ცად ქრისტიმ უბძანა: შეილო, კარგი და პატიოსანი ქალი
ქვეყანაზედ საძია, რომი მათგანი გათხოვდა და მესამეც
ამდამ იწერს ჯვარსო. მერე აილო ქრისტიმ თავისი უკარჯე-
ნი, მისცა უმწვილს და უთხრა: წადი ეს უკარჯენი, წადი,
მიდი და უთხარი იმ ქალის დედ-მამას: ქალი ჩემი იღბალია
და მე უნდა მომცეთქო. დიდს უარზედ შეგიდგებიან, ცუდასაც
დაგიპირებენ, მაგრამ შენ არ მოეშვა. მერე უკარჯენი გახუ-
რებულ თონში ჩადე და უთხარი: თუ უკარჯენი განედლა
და ვაშლი დაისხა, ხომ ჩემი იღბალი არის ეს ქალი, და თუ
არ განედლა, თქვენათქო უმწვილმა საჩქაროდ გამოსწია,
იარა-იარა და მოვიდა ქალიანთას. შესხვდა რომ მსურთნი
მოსუფიყო უმწვილმა რასაკარგელოა უთხრა: ეგ ქალი ჩემი
იღბალია და მე უნდა წავიუგანო. ჭაი, შე ასეთ-ისეთყო,
დაუწყეს აურ-ზაურნი და ცუდა-ტყუპა უმწვილს; უმწვილმა
უბძახა: რა საჭიროა ჯვარობა და ჩხუბი? გაახურეთ თონე,

ამ ჩემს ყავარჯენს შიგ ჩაკეუდებ, თონში, თუ განედლდა
ყავარჯენი და გაშლი დაისხა, მაშინ ქალი ჩემი იღბალია, თუ
არ განედლდეს და გაშლი არ დაისხას, მაშინ ქალი თქვენიაო.
ყმაწვილს დაჭყებულდენ. ჩასდეს ყავარჯენი გასურებულს თონ-
ში, მართლაც, ყავარჯენმა ისარა და დაისხა გაშლი. მეტი
რადა გზა იყო, ყმაწვილს მისცეს ქალი. ყმაწვილმა წამოიყვანა
ქალი, დაქორწილდა და დაიწეეს ბედნიერად ტკობილად ცხოვრება.
გავიდა დრო და ყამი. ერთსულ ქრისტემ უბძანა იოანხე ნა-
თლის მცემელს: მოდი ივანე, წავიდეთ, ვნახოთ ჩვენს გამდ-
დრებულს და გაბედნიერებულს სამი მგზავრიო. მართლაც წა-
მოვიდნენ. ჩამოიარეს, ვნახოთ რომ, მოადგნენ ვისაც რიყე
ცხვრად უჭნია იმას; კაცმა შეუგზავნეს ამ გამდიდრე-
ბულს კაცს და სოსოვეს: მგზავრები ვართ და ერთი
საკლავი რამ მოგვეცი, შენი ღვთის გულისათვის, რამდენი სა-
ნია მშვირები დავდივართო. მდიდარმა კაცმა გალანძლა მგზა-
ვრები და წყრამით გამოსძახათ: „რამთენიც თქვენისთანა
მგზავრები მოეთრენ, იმთენი ეველას რომ საკლავები ვაძლიო,
სად არის იმდენი? დაუსიეთ ძაღლები და გააგდეთო; იესო
ქრისტემ გადასწერა ჯვარი ცხვრის ფარას და როგორც იყო
ისეკ ისე რიყედ აქცია. გამოსწიეს და წამოვიდნენ, თრეს, ია-
რეს და მოატანეს ბაღის პატრონს! მებაღეს უთხრეს: თუ
იმერთი გწამს დაღლილი მგზავრები ვართ, მოახსენე შენს
აღას, ერთი-ორი მტკვანი უურძენი გვითავაზოთო. შევიდა მე-
ბაღე მოახსენა თუ არა, აღამ საშინლად შემოუყვირა: რამთენიც
ჩკათთანა მგზავრები მკეთრენ, იმთენი რო ეველას უურძენ-
ურიგო, რადა დამჩხებო, დაუტატანეთ და ტარეკეთო. გარე-
ბრუნდა ქრისტე, იქვე ბაღის კარებზედ დიდი ღოღი იღო,
ღოღს ყავარჯენი დაადო რჭროს ზოდათ აქცია, კარებში შე-
უგროს და მიამხა ამ დიდი ბაღის პატრონს: „მოგეტეს და
მოგეკატოს, სულე ეშმაკისა იყოასო“ გამოსწიეს და წამოვი-

დნენ. იარეს, იარეს და მოადგნენ იმის სახლს, კისაც კარგი ცოლი მისცა; ეზოში შევიდნენ და დაუძსეს: „ოჯახისი შეილა, მკზარები ვართ, გვისტუმროთ“. კაცი შინ არ იყო. ქალი გამოვიდა გამოეგებათ და მოახსენათ: „სტუმარი ღვთისაა, მობძანდით თქვენი ჭირიმეთ, თუ კი ღირსი ვიქნებით თქვენს მობძანებისათ; შეიყვანა შინ და სთხოვა: ნუ მოიწყენთ თქვენი ჭირიმეთ, საღამოზედ ჩემი ქმარიც, მენახარედ გასლავთ და ისიც მოვაო. ამ ცოლ-ქმართ ჰყვანდათ ერთად ერთი ძუ-ძუ-მწოვარი გაუი, რომელსაც თავს ეგლებოდენ. ქალმა ყმაწვილი აკვანში ჩაწვინა და თავად კი კანში მხადებსა შეუდგა. ვნახოთ რომ ყმაწვილი აღარ იღვიბება აკვანში. დედა კაცმა ძუძუს მოწოვება მოინდომა, ახდა პირი, ნახა რომ ყმაწვილი გაშეშებული იწვა; ამ დედა-კაცმა არაფერი არა სთქარა, გადაფარა აკვანს და სახლის კუბჭულში მიდგა. საღამოზედ ვნახოთ, ნახირი მორეკა და მოვიდა მისი ქმარიც. ცოლი წინ გამოეგება ქმარს და უთხრა: „შენი ჭირიმე, ღვთის სტუმრები გვეწვივნენ და მსიარულად შემოდი არაფერზედ გაჯავრდეთ.“ მართლაც, შემოვიდა კაციც და სტუმრებს გულგეთილად მიესალმა. ამ კაცს ჩვეულება ჰქონდა, საღამოზედ მოვიდოდა თუ არა, უსათუოდ უნდა ენახა ხალხი თავისი პატარა ყმაწვილი. ახლაც, მოინდომა ნახვა, მაგრამ ცოლმა არ დაანება: „შენი ჭირიმე, ეს არის ესლა ჩაძინა და ნუ გააღვიძებო“. კაცმაც თავი დაანება. იმ ღამეს რათიც შეძლება ჰქონდათ სტუმრებთ კარგი პატარა სცეს; მეორე დღეს, როცა მიდიოდენ, იესო ქრისტემ დალოცაო ცოლქმარნი: „დღეის შემდეგ თქვენი სახლი უოკელით კეთილით სავსე იყოსო.“ და გაუდგენ გზას. სტუმრები რომ წავიდნენ, ცოლმა ქმარს გაუცხადა შეილის სიკვდილი, ცოლ-ქმარმა დმერთს მადლობა შესწირეს და შეილი მიაბარეს მიწას. ახ, იოანე ნათლის მცემელს რა გამოეპარებოდა, როცა მოდიოდნენ გზაზედ, იოანე

ნათლის მცემელმა უსაყვადურა ქრისტეს: „შე დალოცვილო, უთალო, ამიტომ იტყვიან: „ზოგჯერ ღმერთს სამართალი არა აქვსო;“ კისაც ბერი ჭჭონდა და ღანძლით გამოგვისტუმრა, იმას კიდევ ჭკა ოჭროდ ვუჭტე და, ვინც კარგი პატავით მიგვიღო, იმას ვი ერთი შვილი ჭყვანდა და ისიც მოუყვალა.“

ასლა ქრისტემ უბძანა: იოანე! არ გეუბნები, სუფთოკლე ჩუ ხარო? მერე, ამოიღო ქრისტემ უბიდან პატარა კოლოფი გასსნა და ჩასსედა იოანე ნათლის-მცემელი და უთხრა: „ის უმაწკილი რა გაზდილიუ, ისეთი რამ გამოვიდოდა, რომ მის დედ-მამის სულსაც დამიკარგავდა და თვისსაც, ასლა კი მისი სულიც და მისი დედმამისაც, ამ ჩემს უბის კოლოფში არიანო.“ ამ ნაიხად, როგორც დალოცა ქრისტემ ეს კეთილი ცოლ-ქმარნი, გამდიდრდენ, შვილებიც შექმინათ და დღესაც ბენიერად სცხოვრებენ.

სოლომონ ბრძენი.

(ხალხური ლექსი).

ჯერ სოლომონს მეძახიან, მასუკან სოლომონ ბრძენსა,
სანთლის გუთანს ავაშენებ, შიგ შევაბამ უღელ დევსა,
ზღვაში ვხნავ და ზღვაში ვთესავ, მშრალზე ვინადიებ თევზსა,
ეინულზე კალთს გავლეწავ, მორევში გადავჭერი ბზესა,
კუს კურდღელს დავაჭერიებ, აქლემს ვინადიებ მწვერსა,
ჭინჭველას გოდორს ავიღებ, კამეჩებს დავუერი ბზესა.
ეს სოლომონი დაფიქრდა, სიტყვას მოჰყვა გასაცდელსა:
წუხელის ამ ჩვენ ქოხშია კაცს ეძინა, განა ბრძენსა,
ხელთ ეჭირა ოქროს ბურთი, ანათებდა ღამე ბნელსა,
სიტურთუ და სილამაზე უდგა ოქროს ლოგინზედა,
კარის ქულზე ჩამოჯდება, ჩამოჭთვლიდა ვარსკვლავებსა
თუ ეს სიტყვა მართალია, ჩემი სიტყვაც გამართლდესა.
სამნივ ერთად დაიბარეს შეთევზე და შებადცა,
სამთავე ბადე ესროლეს, სამი თევზი გამოჭეუესა.
სამივ შუაზე დასჭრეს, ტაფაშია ჩააწეესა,

ჩააწეეს და მოხარშესა.

თუ ეს სიტყვა მართალია, ჩემი თევზი გაცოცხლდესა,
გაცოცხლდეს და ზღვას ეცესა.

ერთი უუურო კოკა მაქვს მიბარია მემამულესა,
ვინც იმას საუმოთ ამივსებს, საუვარელი მას დარჩესა.

შვიდი დღე-ღამე იდინა, კოკას ეელში დააკლდეს,
მოდის, ჩადი კუნძულელთ, თან საუფარელი ჩაკვეესა.
ჩაიტუეს კუნძულელი, ზედ ზარფუში მოაქვესა.
ოთხსა კუთხივ დაჭედესა, აიღეს და ზღვას მისცესა,
ათას ხუთას ხუთს წელიწადს, მავნე არსად არ გაჩნდესა,
იესო ქრისტემ დასწევფლოს მეთევზე და მებადცა!
მებადემ ბადე ესროლა, კოკას უურში გამოზდესა,
გამოიტანეს ნაპირზე—ქონება გიზოვეთ ესა!
დაუშინეს წერაქვები, კოკას პირი მოსტეხესა,
ამოცგივდნენ უშმაკები, აქეთ-იქით გაიქცესა,
ზოგი კლდესა, ზოგი ღრესა, ზოგი წისქვილს შევარდესა.
მაშინ იმან გაჩინა ხვიპირი და სარეკელსა,
ვინც წისქვილში ილაღატებს მისი სული მას დარჩესა.

დაგლოცოს პირმა ღვთისამა, ნაწილმა ბარძიმისამა,
აქ საუდარმა გორისამა, ქალაქის თელეთისამა,
სიონმა და გორიჯვარმა, მაურებელმა მტკჯორისამა.

სესიამ უთხრა ტეტისა, ია წავიდეთ ტეეშისა,
შეს მაგრე სურ-სურ წამოდი, მე გავალ თეთროანშისა.
გავიხედე ტახი მოდის, მაღალია და მრეშისა,
თოფს წამალია დაფაურე, მარღათ მოვიგდე გვესია,
იელა თოფმა, გავარდა, მეედო ძუძუ-ფუთეშისა,
კაღავხტი და ზედ დაფაჯექ, ხელი ამოვდე უბებშისა,
ერთი იმანაც ამამკრა ამ სისქე ბარძაყებშისა,
იდინა სისხლმა, იდინა, ჩავიდა ზაჭიჭებშისა.
დაფაჯექ, მაგრა შევიხვიე, ვაიმე დედავ წელია!
თოფი ხეზე მივაუდრე, ჯოხი ავიდე ხელშისა.
ორი სური გადვირბინე, ერთი არ დამიხვნეშისა,
მესამეს რომ შევუდექი სული მომადგა ეელშისა.

მიველ, დედა-ჩემთან დავფიქვ—ვაიმე დედავ წელია!
— ნუ გეშინიან, სესიავ,
შენისთანა მონადირე ტახს ბევრი გაუსრესია!

როსტომ სთქვა: ესე სოფელი კაცს ხელში გაუქანდება,
ვინცა სთქვა, ახლა მე დამჩნა, არც იმას გაუთავდება.

როსტომ სთქვა, მიწა გრილია, მტერსა არ უნდა რბი-
კარგია ვაუიკაცისთვის ომშია გამოცდილობა. [ლობა,

როსტომ სთქვა, სიბუკვაცითა სიტუვას სათქმელად გაჭირდა
წადით, ჰკითხეთ დიაკვანს, როსტომის ხმაღას რა სჭირდა?
კურტინან აქლემს ჩამოჰჭრა, ცხრა ადღ მიწასა სხვას ჰსჭრი-
და!

ამირან დევი შვიბნენ ჯერ დილა იყო მზიანი,
ამირანმა დევი დასცა, მიწამ დაიწყო გრილი,
დასცა და ბეჭი მოსტესა, ადგილი დახუდა ქვიანი,
ბეჭმა ძან შეაწუსა, დააწეებინა ღრიალი.
აცა, ამირან, ნუ მომკლავ, ზირი მაფიცე მზიანი,
წუალ-გაღმა ერთი ქალია, ამამაფალი მზე არი,
ვინც იმასა არა ნახავს, იმის ბიჭობა რა არი?!

ციცა და თაგვი შეიბნენ, ჯერ დილა იყო ცისკრისა,
ომი ასტეკს იგეთი, ბრიაღბ ადის ისრისა,
ერთი ბუღა თაგვი დასტეკს, მწვადი ამოსტეკს კისრისა,
ჩვენს იქით ერთი წისქვილი ნიჩბის ზირივით ისვრისა,
მეწისქვილეს ასტეხია დარღუბაღა და ღვთის რისხვა.

ფშაური ლექსები.

(შეკრებილი გრ. აფშინაშვილის მიერ.)

ბრძანებდა დაზადებელი:
რო დაუდგი მიწა—შეარია,
სულ თავის მორთულობითა
შამხდარი *) მთა და ბარია,—
მურგვალთ სსმი ზღვა მუყაულე:
თეთრი, წითელი, შავიო.
ზედ გადავხურე ზეტა და
სინა, ჭიჭა და რვალაო;
შიგ კავახინე მზე-მთვარე,
მავალი დღე და ღამეო!..
დუნია გამიჩენავის—
რჯულად ათასი გვარია.
სამას სამ წმინდა გიორგი
ოთხსავ კუთხეზე ჭბანია.
ქრისტეანთ სალოცავადა
გამოსახული ჯვარია.
ღვთი შვილთა, ღვთის ნაბადებთა

---

*) ლამაზად მოწყობილი.

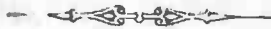
ქრისტიანთ სალოცავია...
 ღვთიშვილთა ჭყავის წმინდაი.
 თამარი დედოფალიო.
 უფლისა იუო ბძანება—
 შაირტყა მამის ხმალიო!
 მამის სამეფო აიღო,
 თვითონ ბრძანდება ქალიო;
 სმელეთ თავისად მაიგდო,
 იმდენიცა აქვს ძალიო;
 შუა ზღვას ჩადგა სამანი,
 სამანი—რკინის სარიო;
 სატახტო საბრძანებლადა
 თვითონ ხმელს გორზე ჰბრძანია;
 ზირდაზირ უდგა გორზედა
 ლაღი ლაშარი ჯვარია;
 შაძლებულ მიდგებ-მოდგება,
 წელზედა ჭრტყავის ხმალიო;
 გვერდს უდგა ნისლის ფერაი,
 ტრედივითა ჰქონდ მხარნიო;
 ოქროს უნაგირ ზედ ადგა,
 ოქრო წელის ლავის ტარიო,
 დალოცვილ შამზადებულა:
 დაფანტულნი მეგან ემანიო!
 მიეშველება ერთგულთა—
 არ იუოს მისვლის ხანიო...

შატისს გადიდა სოხობი,
ფეხსა დგამს მუხარად ზედა.
მონარდნა შეიღნი წიწილნი
ახალის მუქარაზედა;
შვიდთავ უეიდა თოფები,
შვიდთავ აჭკიდა მსარზედა;
შვიდთავ ფრანგულეებ უეიდა,
შვიდთავ შეარტუა წელზედა;
შვიდნივ საფშაოდ დაკსავენა:
შვილნო, მშვიდობით გზასედა!
თუ უსახელონ მონგედით,
შატისს არ დაგსსამთ ჯარზედა.
ახადს გოდერძის ცისეო,
ჯაჭვი გადიცვი ტანზედა.
სამშაბათ დილა გათენდა,
ცეცხლი დატედა თავზედა!
შიგაით ქალი გამოჭყავთ,
ცრემლი ჩამაჭდას თვალზედა,
— ქალო, ნუ სტირი ბენაო,
თადია გიზის გზასედა!
წამუა გაჯავრებული,
თვალს შამოაგლებს მთაქელთა;
შატისის ყელში გადმოფა,
ქისტები შეხვდა გზასედა,
არ ეტევის გამარჯვებანსა,
ამბავსა ჭკითხავს წარზედა:
— ე ქალ საით-ღა მოგუაფისთ,
ცრემლი რად მოსდის თვალზედა?
— ე ქალ ახადრთ მოგუაფის,
შატისს უნდ დავსვათ ჯარზედა;

უცრუას დავაქოწილებთ,
გვირგვინს დავხურავთ თავსედა;
ამის საქმარე ვაყსა
ბექთარი *) გვიცვავ ტანსედა!
— ვაი, რა თნავრ გიქნავისთ
ლაშარი ჯვარის ემასედა!
თუ თქვენ ეგ წაგაყვანანთ,
წვერიმც ნუ მისხავის ებასედა!
გაიურეინნა თხის ტყავნი,
ჯაჭვი დაუჩნდა ტანსედა.
შვიდ ქისტმა, მარტომ ფშაველმა
ხელი გაიკრეს ხმალსედა.
შვიდსავე დასჭრა თავები,
დაყარა მკვდარი მკვდარსედა!
ქალს ქისტის ხმალი შეარტყა:
— მშვიდობით, დაო, გზასედა!
მამის გოდერძის ნუ ეტევი—
თადია შამსვდა გზასედა.
ქალმ მე დავხოცე ქისტები,
ხმალ მე შავირტეი წელსედა.
ასადურ ასალუხლებო,
ქუდიმც ნუ გხურავთ თავსედა;
დაყარეთ იარაღები,
დასხედით დედად ჯარსედა!..
ხმა გატყდა არჭილთშია,
გაიგეს ციხის გატყხა;
მოდინ დალაღებულნი,
ვისაც გულ ერჯის ცდასედა;

*) საუკეთესო ჯაჭვის პერანგი.

არჭილთს ჭაღას შამუდგეს,
მოდინ სისხლის წყალზედა;
თადია გადმოუჩნდება,
ნასახელონი სხვაზედა...
ემაგ ლექსის მოთქომი
ქალი ვარ, ვსივარ კარზედა;
ხელში ჩხირ-წინდა მიჭერავ,
ცრემლი ჩამომდის თვალებზედა;
გაჭირდა, სიტყვას ვერ ვამბობ—
მგლოფიარე ვარ ძმაზედა!..

ზ ა ნ ტ ს ა დ ე ბ ა ნ ი .

1900 წ ე ლ ს

ბ კ ა კ ი ს

თვიური

„კ რ ე ბ უ ლ ი“

(წელიწადი მესამე)

გამოვა იმავე პროგრამით და იმავე პირობებით, როგორც 1899 წელს; ესე იგი გარდა საკუთარის ნაწერებისა დაიბეჭდება სხვების ნაწერებიც.

ზასი იზივამ დარჩება:

გაგზავნით 7 მანეთი,

გაუგზავნელოდ—6 მან., ჩაბეაროს წლით—4 მან.

თვიურად და კერძო №-რი—60 კ.

ფულის შემოტანა ნაწილ-ნაწილად შეიძლება:

ხელის-მოწერისას 3 მან., პირველ მარტს 2 მან. და პირ-

ველ მაისს 2 მან.

რედაქცია იმყოფება დ. ყვარიალაში

ადრესი დ. ყვარიალა „კრებულის“ რედაქცია და

თბილისი „წერა-კითხვის საზოგადოება“.

რედაქციაში მოიბოვება სრულად 1899 წლის „კრებული“-ს წიგნები, გაგზავნით 7 მანეთად, ხოლო ახალ ხელის-მომწერთ დაეთმობათ 6 მანეთად.

„კრებული“-ს რედაქტორი და გამომც. აკაკი.

1900 წ.

„მოამბე“

„სწოვის ფურცალი“

(წელიწადი მეზვიდე)

(წელიწადი მეზუთე)

გამოვა ყოველ თვის
პირველ რიცხვებში

გამოვა ყოველ დღე კვი-
რა-უქმების შემდეგაც

ფასი ჟურნალ. გაგზავნით:

გაზეთის ფასი გაგზავნით:

რუსეთისა და კავკასიის ქალა-
ქებში 1 წლ. 6 თვ. 3 თვ.

რუსეთის და კავკასიის ქალა-
ქებში 1 წლ. 1 თვ.

10 მ. 6 მ. 4 მ.

6 მ. 75 კაპ.

სამზღვარ-გარეთის ქალაქებ-
ში 1 წლ. 6 თვ. 3 თვ.

სამზღვარ-გარეთის ქალაქებ-
ში 1 წლ. 1 თვ.

13 მ. 7 მ. 5 მ.

7 მ. 90 კაპ.

წლაურა ფასას შემოტანა შეამლება განაწილდეს:

პირველად 5 მან., 1-ლ
აპრილამდე 3 მან. და 1-ლ
სექტემბრამდე 2 მან.

პირველად 3 მან., 1-ლ
აპრილამდე 2 მან. და 1-ლ
სექტემბრამდე 1 მან.

ვინც ორივე გამოცემას ერთად გამოიწერს შელა-
ვათი მიეცემა

ჟურნალში ყოველ თვე და-
იბეჭდება სხვათა შორის ში-
ნაურა და უცხოეთის მამოხალფა.

გაზეთში იმავე დღესვე და-
იბეჭდება დებეშები, ქრონიკა
(ასალი ამბები) და სხვ.

განცხადების ფასი: პირველ გვერდზე სტრიქონი 10-კ. მეოთხეზე 5 კ.
თუ განცხადება 3-ჯერზე მეტი დაიბეჭდება, მაშინ დაბეჭდვა
საკლება ედირება.

აღრესი რედაქციისა: Тифлисъ, въ редакцію
„Моамბე“ и „Цнобисъ-Пурцели“.

„ივერია“

გამოვა 1900 წელსაც

იმავე პროგრამით, როგორც წინაღ.

ფ ა ს ა გ ა ზ ე თ ი ს ა

12	თვით	10	მ. — კ.		6	თვით	6	მ. — კ.
11	„	9	„ 50 „		5	„	5	„ 50 „
10	„	8	„ 75 „		4	„	4	„ 75 „
9	„	8	„ — „		3	„	3	„ 50 „
8	„	7	„ 25 „		2	„	2	„ 75 „
7	„	6	„ 50 „		1	„	1	„ 50 „

სახლვარ-გარეთ დაბარებული ეღირება 17 მან. მთელის წლით. სოფლის მასწავლებელთ „ივერია“ მთელის წლით დაეთმობათ 8 მ.

თუ ტფილისში დაბარებული გაზეთი ტფილისის გარეშე ადრესზედ შესცვალა ვინმემ, უნდა წარმოადგინოს რედაქციაში ერთი მანეთი; ხოლო თუ ტფილისის გარეშე ხელის-მომწერელი ერთის ადგილიდგან მეორეში გადავიდა, უნდა წარმოგზავნოს ორი აბაჯი.

შეღავათა წლიურ ხელის-მომწერთათვის: ვინც გაზეთს ამ თავით მთელის წლით დაიბარებს, იმას შეუძლიან წლის ხელ-მოსაწერი ფული ნაწილ-ნაწილად შემოიტანოს ამ გვარად: ხელის-მომწერის დროს 3 მან.; ჰირველ მარტს—2 მან.; ჰირველ მაისს—3 მან. და ჰირველ სექტემბერს—2 მ.

ფასი განცხადებასა:

მე-4 გვერდზედ თითო-ჯერ სტრიქონი—8 კაპ., 1-ლზედ—16 კაპ.

გაზეთის დაბარება შეიძლება შემდეგის ადრესათ:

ტ ფ ი ლ ი ს ი,

„ივერიის“ რედაქციას

ნიკოლოზის ქუჩა, 21.

და „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრც. საზოგადოების“ კანცელარ.; სასახლის ქუჩ., თავად-აზნაურობის სახლი.

საფოსტო ადრესი:

Тифлисъ. Редакція „ИВЕРІА“.

რედაქტორ-გამომცემელი ილია ჭავჭავაძე.

„მწყემსი“-ზე

რუსულ «П А С Т Ы Р Ъ»-ზე

ქურნალის ფასი:

- 12 თვით «მწყემსი» 3 მ. 6 თვით «მწყემსი» 2 მ.
- „რუსული“ 3 მ. — „რუსული“ 2 მ.
- „ორივე გამოცემაზე“ — „ორივე გამოცემაზე“

ბაზეთზე ხელის-მოწერა შეიძლება როგორც
 ფეხიდან, აგრეთვე ქუთაისშიც. თბილისში
 წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოების წიგნის
 მაღაზიაში, ბ. შიო ქუჩაზე. ფოთში — დეკანოზ
 ნოზ მ. გრიგოლ მაჭაროეთან; საჩხერეში — ყარაქან
 ჩხვიძელთან; ახალციხეში — დეკანოზ დ. შახუტოეთან;
 ახალსენაკში — ბლაღოჩინ მაქსიმოვი კალანდარი
 შვილთან.

სოფლის მასწავლებელთ და ლარობთ გაზეთები დაეთმო
 ბათ მთელის წლით ორივე გამოცემა სამ შ ა ნ ე თ ა დ.

რედაქციას აქვს კანტორები: ქუთაისში ხანანაშვილე-
 ბის სახლებში და ფეხიდანზე რედაქტორის საკუთარ
 სახლებში.

ბარეშე მცხოვრებთ ქურნალის დაბარება შეუძლია
 ამ ადრესით: Вь Квирмлы, вь редакцію газеты и
 журнала „МЦКЕМСИ“ и «ПАСТЫРЬ».

რედაქციაში მოიპოვება წარსული წლების რამ-
 დენიმე სრული გამოცემანი „მწყემსი“-სა, რომელ-
 ნიც ნახევარ ფასად დაეთმობათ მსურველთ.

საპალიტიკო, სამეცნიერო და სალიტერატურო
ნახატებიანი გაზეთი

„კვალი“

გამოვა 1900 წელში ყოველ კვირაში ერთხელ
ერთიღვან სამ თაბახამდე.

იმავე პროგრამით, როგორც 1899 წ.

რედაქციისაგან: ახალი წლიდან «კვალს»
მიემატება პროგრამის ეველა განყოფილებები,
რისთვისაც შესდგა მუდმივ თანამშრომელთა
წრე.

გაზეთი წლიურად ღირს გაუგზავნელად 7 მან.,
ხოლო გაგზავნით 8 მან. ნახევარის წლით გაუ-
გზავნელად 3 მან. და 50 კაპ. გაგზავნით 4 მანეთი;
სამი თვით გაუგზავნელად 2 მან., გაგზავნით 2 მან.
50 კ. თითო ნომერი სამ შაურად. ხელისმომწერ-
ლებს წლის ფული შეუქლიათ ნაწილ-ნაწილად გა-
პოგზავნონ.

ხელის მოწერა მიიღება თბილისში «წერა-კით-
ხნის გამაერცელებელ საზოგადოების კანცელარიაში»
(სასახლის ქ., სათაყად-ან. ქ.რე.) და თვით «კვა-
ლის» რედაქციაში — არტილერიის ქ., № 5, კადეტის
კორპუსის ახლო.

ფოსტის ადრესი: Тифлисъ. Редакція „Квали“

საემსწავლო ნახატებიანი ჟურნალი

„ჯეჯილი“

წელიწადი 88-11-88

გამოვა 1900 წელსაც თვეში ერთხელ იმავე
პროგრამით, როგორც აქამდე

ჟურნალი „ჯეჯილი“ მიღებულია ტფილისის
საეპარქიო და კავკასიის ოლქის სამოსწავლო
რჩევებისაგან სასწავლებლების სამკითხველოებში
საკითხავად.

ჟურნალი «ჯეჯილი» თბილისში დატარებით
ელიზბა—4 მანეთი, თბილის გარეშე გაგზავნიდა 5 მან.
ცალკე ნომერი 50 კპ.

ხელის მოწერა შეიძლება მხოლოდ წლით და ნახევარ
წლით.

ხელის მოწერა მიიღება:

1. თბილისში — «წერა-კრების საზოგადოების»
კანცელარიაში და თვით «ჯეჯილის» რედაქციაში
(არტილერიის ქ. № 5, კაღვთა კორპუსის ხლო).

ფოსტის ადრესი: Въ Тифлисъ, въ редакцію
грузинскаго дѣтскаго журнала «Джеджили».

1900 წ ე ლ ს

ა კ ა კ ი ს

თ ვ ი უ რ ი

„კ რ ე ბ უ ლ ი“

(წელიწადი შესამე)

გაშოვა იმავე პროგრამით და იმავე პირობებით, როგორც 1899 წელს; ესე იგი გარდა საკუთარის ნაწერებისა დაიბეჭდება სხვების ნაწერებიც.

ფასი იგივე ღირებულება:

გაგზავნათ 7 მანეთი,

გაუგზავნელად — 6 მან., ნახევარის წლით — 4 მან.

თვიურად და კერძო №-რი — 60 კ.

ფულის შემტანს ნაწილ-ნაწილადც შეიძლება:

ხელის-მოწერისას 3 მან., პირველ მარტს 2 მან. და პირველ მაისს 2 მან.

რედაქცია იმყოფება დ. ყვირილასში

ადრესი: დ. ყვირილას „კრებულის“ რედაქცია და თბილისი „წერა-კითხვის საზოგადოება“.

რედაქციაში მოიპოვება სრულად 1899 წლის „კრებული“-ს წიგნები, გაგზავნით 7 მანეთად, ხოლო ახალ ხელის-მოქმედებთ და შემოვლით 6 მანეთად.

„კრებული“-ს რედაქტორი და გამომც. აკაკი.